

ERLING BJØL FYLDER 100 ÅR 11. DECEMBER 2018

November 2018

11. december fylder professor, dr. scient. pol. Erling Bjøl 100 år. Jeg har valgt at hædre ham ved at give mit beskedne bidrag til at sikre hans uforlignelige blå kompendier for eftertiden. Bjøl skrev dem som grundbøger i international politik ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet. Her begyndte jeg så småt efteråret 1967.

De blev afløst som grundbøger af James E. Dougherty & Robert L. Pfaltzgraff, Jr.: *Contending Theories of International Relations*. Lippincot, Philadelphia, 1971, 416 s.

Det var egentlig en værdig afløser, men personligt har jeg lært meget mere af Bjøls kompendier, som jeg igen og igen er vendt tilbage til for at tanke op, fordi Bjøl skaber en inspirerende og nødvendig forbindelse mellem 'international politik' som fagdisciplin og den for Bjøl altid nødvendige historiske viden for at forstå den virkelige verdens internationale politik, men han inddrager også nødvendig viden om geografi, økonomi, teknologi, socialpsykologi og ide- og kulturhistorie på en unik måde.

Bjøls kompendier vidner om en enorm viden og utrolig arbejdsevne. Indholdsmæssigt vidner de om en intens interesse for verden, som den er, og ikke som den burde være. "Mit fag foregår her", sagde Bjøl til en introduktionsforelæsning for nye studenter i september 1968 og lod pegepinden køre hen over det ophængte verdenskort.

Bjøls kompendier vidner ligeledes om hans unikt store sprogkundskaber. Fransk, engelsk, tysk, svensk, norsk og naturligvis dansk var en selvfølge. "Som minimum bør I ikke læse litteratur på disse sprog i oversættelse", som han sagde til ovennævnte introduktionsforelæsning, og selv læste han mange flere sprog, som man kan se i kompendierne, Det er endnu en grund til at kompendierne stadig er så inspirerende. Her er ingen engelsksproget provinsialisme, men europæisk kosmopolitisme.

Erling Bjøl hentede sin faglige inspiration bredt, men hans hovedinspirationskilde var fransk statskundskab, og Raymond Aron og makkerparret Pierre Renouvin og Jean-Baptiste Duroselle var ledestjerner.

Kompendierne har været en stadig inspiration i min undervisning igennem 27 år af kadetter og elever på Forsvarets skoler, først og fremmest Hærens Officersskole på Frederiksberg Slot, i hvis smukke bygninger jeg var så heldig at have min gang 1991 – 2015.

Disse kompendier burde have været udgivet på et almindeligt forlag dengang og derved været tilgængelige for en bredere kreds, sådan som Erik Rasmussens kompendier i 'komparativ politik' heldigvis blev det.

Kompendierne er vigtige milepæle i statskundskabsdisciplinen international politiks danske historie og ligeledes i dansk statskundskabs historie, da Erling Bjøl blev disciplinens første professor i et helt nyt studium ved et dansk universitet. Det kunne i øvrigt dengang kun studeres ved Aarhus Universitet, hvor det slog dørene op i 1958. Bjøl blev også den første dr. scient. pol. i 1966 med disputatsen *La France Devant L'Europe. La politique européenne de la IVe République*. Copenhagen, Munksgaard, 1966. 456 ss., hvor Jean-Baptiste Duroselle var officiel opponent.

Jeg ved ikke, om jeg har alle Bjøls blå kompendier, men jeg har 9 bind, som hermed er scannet over i pdf-filer. Jeg anfører titlerne på de 9 bind i kronologisk rækkefølge med de ældste først og de yngste sidst. Hvor et bind er uden år – og det er 3 – angives det med u.å. efterfuldt af det af mig skønnede udgivelsesår i parentes. Skønnet baserer jeg på udgivelsesårene for den nyeste litteratur, der anføres i noterne i det pågældende kompendium. Alle kompendier er trykt og udgivet på Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet.

Erling Bjøl har skrevet mange bøger, men ingen kommer efter min mening på højde med kompendierne. Bjøl har også skrevet utallige kommentarer særligt i Politiken til mere eller mindre dagsaktuelle forhold, og her er han manden, der efter min mening tog fejl færre gange end de fleste.

INTERNATIONAL POLITIK III. U.Å. (1966), 174 ss.

INTERNATIONAL POLITIK I. U.Å. (1966), 155 ss.

INTERNATIONAL POLITIK II, 1. 1967, 100 ss.

INTERNATIONAL POLITIK II, 2. 1967, 89 ss.

INTERNATIONAL POLITIK IV – Småstatsproblematik. 1968, 49 ss.

INTERNATIONALE POLITISKE SYSTEMER. 1969, 107 ss.

INTERNATIONAL POLITIK – STATSADFÆRD. U.Å. (1969), 63 ss.

INTERNATIONAL POLITIK – ØKOLOGI. 1970, 122 ss.

INTERNATIONAL POLITIK IV – HANDLINGSANALYSE. 1971, 111 ss.

Henning P Duus

Tidligere lektor i statskundskab

ved

Hærens Officersskole

Cand. mag.

Samfundsfag og Idehistorie

INTERNATIONAL POLITIK

=

Økologi

=

Erling Bjøl

INSTITUT FOR STATSKUNDSKAB

AARHUS UNIVERSITET

1970

INDHOLDSFORTEGNELSE:

	side
Indledning	1
1. Geografiske parametre	3
1.1. Klima	6
1.2. Integrationsbetingelser	9
1.3. Grænsegeografi	12
1.4. Sikkerhedsgeografi	17
1.5. Ekspansionsbetingelser	21
2. Teknik og politik	27
2.1. Kraft og styrke	28
2.2. Produktionsteknik	31
2.3. Transport- og kommunikationsteknik	34
2.4. Våbentechnik	41
2.5. Teknik og militær strategi	44
3. Politik og økonomi	56
3.1. Teorier om imperialismen	59
3.2. Imperialisme og antiimperialisme	68
4. Samfundsstrukturer	75
4.1. Befolkningsparametre	75
4.2. Samfundsudvikling	81
4.3. Revolutionære strukturændringer	86
4.4. Magteliter	90
5. Værdisystemer	95
5.1. Religioner	98
5.2. Nationalisme	101
5.3. Nationalstatsideen	107
5.4. Transnationale bevægelser	114

Indledning

Nærværende bind er forsøgsvis blevet kaldt "den internationale politiks økologi", fordi opmærksomheden rettes mod en række forhold, hvis samspil påvirker den internationale politik. De er sammenfattet i fem hovedkategorier:

Geografiske parametre

Teknologi

Det økonomiske system

Samfundsstrukturer

Værdisystemer.

Inden for disse hovedkategorier er igen udskilt en række underkategorier for den analytiske værdi, de kan have.

Med udgangspunkt i hver af de fem hovedkategorier har der været udformet mere eller mindre systematiske og monocausale teorier om den internationale politiks determinanter, som kort vil blive taget op til drøftelse.

I en vis forstand bryder nærværende bind den i denne fremstilling fulgte hovedsystematik, hvis sigte er at anskue den internationale politik på tre analytiske niveauer: det internationale systems, statsadfærdens og beslutningens. Årsagen hertil er, at de fænomener, som her berøres, i virkeligheden kan optræde på samtlige analytiske niveauer. Enten ville dette tilsløres, hvis de kun omtaltes under ét af dem, eller også ville man blive henvist til gentagelser. Udviklingen i de internationale politiske systemer, deres overgang fra en tilstand til en anden, fra en type til en anden, præges af staternes adfærd i forhold til hinanden, af de krav, de fremsætter, og de muligheder, de har. I sidste instans formuleres disse krav og vurderes disse muligheder af bestemte beslutningsmiljøer, der kan tillægge de hensyn, som indgår i den samme stats beslutningsparametre, forskellig vægt. Men som analytiske kategorier er en række af disse parametre konstante. De har endvidere gyldighed for samtlige komponenter i det internationale system og kan dermed opfattes som kræfter, der virker på eller i systemet. For visse kategoriers vedkommende vil det være naturligt at betragte dem som impulser, der kommer fra de politiske systemers omgivelser. I andre tilfælde er der snarere tale om fænomener, der som nationalismen er en del af vekselvirkningen i selve det politiske system, men som igen er betinget af impulser fra omgivelserne. Raymond Aron har sammenfattet forhold af den type, der her behandles, som den internationale politiks "determinanter"¹⁾. Begrebet forekommer vel dækkende, men ikke udtømmende. Det drejer sig om en del af den internationale politiks determinanter, ikke om dem alle. Pierre Renou-

1) Raymond Aron, Paix et guerre entre les nations, Paris 1962, kap. VII-XII.

vin har anvendt begrebet "de dybe kræfter" ¹⁾. Dette kan forekomme mere dækkende, men virker noget misvisende for de geografiske faktoreres vedkommende, fordi der her til dels er tale om faktorer, der har en statistisk karakter. Mere træffende ville det derfor nok være at tale om geografiske parametre og sociale kræfter. Heller ikke dette virker dog helt tilfredsstillende, da disse to kategorier ikke er logisk ensartede. Ved at vælge "økologi" som fællesbetegnelse kommer man i det mindste uden om dette problem og understreger samtidig, at sontringen mellem de forskellige faktorer er et analytisk kunstgreb, som ikke bør tilsløre det samspil, der finder sted imellem dem.

Det vil måske navnlig af eksemplificeringen fremgå, at de analytiske begreber, der her præsenteres, mest hensigtsmæssigt kan anvendes, når man vil anvende den historiske sociologiske metode på den internationale politik, d.v.s. komparationen mellem strukturelt analoge fænomener uanset tid og sted. Det bør samtidig fremhæves, at denne metodes hovedproblem er den "tilstrækkelige ligheds" problem. Er fænomenerne isomorfe? Eller er ceteris paribus forudsætningen brudt af den historiske eller geografiske specificitet? Ofte vil man konstatere, at svaghederne i de teoretiske systembygninger, der har taget den ene eller den anden af de her anvendte hovedkategorier som grundlag, netop ligger i en utilstrækkelig hensyntagen til komparationens problematik ²⁾.

På ny gælder det, at formålet med at præsentere de følgende kategorier ikke er at levere forklaringssystemer, men kun at udmønte begreber, der kan have en værdi som heuristiske redskaber i en analyse. Determinanter er kategorier af hensyn, der kan indgå i en kausalsammenhæng. Hermed er ikke sagt, at de nødvendigvis gør det, eller med hvilken relativ vægt.

-
- 1) Renouvin & Duroselle, Introduction à l'histoire des relations internationales, Paris 1964, kap. I-VIII, og Duroselle, De l'"Histoire diplomatique" à l'"Histoire des relations internationales", Mélanges Pierre Renouvin, Paris 1966.
 - 2) Om anvendelsen af den historiske sociologiske metode på international politik, se Raymond Aron, Conflict and War from the Viewpoint of Historical Sociology, Jessie Bernard o.a., The Nature of Conflict, Unesco, Paris 1957.

1. Geografiske parametre.

Blandt de "dybe kræfter", der påvirker aktørerne i international politik, er geografiske forhold dem, der har den største konstans. Ruslands mangel på isfri havne, Danmarks stræder er geografiske parametre, der igennem århundreder indgår i de to landes udenrigspolitiske problematik, uanset skiftende politiske systemer. Dermed er hverken sagt, at den internationale politiks geografiske parametre er uforanderlige, eller at de i deterministisk forstand bestemmer den udenrigspolitiske adfærd. Deres betydning skifter med teknologi og de internationale politiske og økonomiske konstellationer. De dikterer ikke så meget, som indicerer en bestemt adfærd. De skaber problemer og muligheder; men få forfattere lægger en ren geografisk determinisme til grund for deres historiefortolkning. Sker det, som i den amerikanske geograf Ellsworth Huntingtons omfattende forfatterskab, der navnlig beskæftiger sig med forholdet mellem klima, klimaforandring og historisk udvikling, er det gerne på et så højt "makrohistorisk" plan, at man nærmest bevæger sig i historiefilosofien, hvor det høje abstraktionsniveau vanskeliggør bekræftelse eller afkræftelse af teorierne ¹⁾.

Når det drejer sig om faget international politik, vil man også kunne finde determinister som Gumplowicz, der erklærer, at "enhver kontinentalstat graviterer mod havet" og en sømagt mod oversøiske erobringer ²⁾, men hos den mest indflydelsesrige geografisk orienterede skole, de såkaldte geopolitikere, der ofte er blevet opfattet som determinister, finder man forbehold. Karl Haushofer skriver således: "Kun 25 pct. af historien kan forklares ud fra jordbundne faktorer. Forklaringen på resten må søges i mennesket og dets initiativer" ³⁾. Begrebet "geopossibilisme", der er blevet ført tilbage til "den franske skole", og hvori ligger, at geografien skaber betingelser og muligheder, kan også med en vis ret anvendes om geopolitikerne ⁴⁾. Det, der først og fremmest har bragt geopolitikken i vanry, er naturligvis at dens geografiske fortolkning af den internationale politik har været kombineret med et politisk aktionsprogram, som netop har lagt stærk vægt på viljen, viljen til magt og ekspansion forenet med en vis herrefolks- og racemetafysik, som kan føres tilbage til den

1) Det mest repræsentative af Ellsworth Huntingtons skrifter er Mainsprings of Civilization.

2) Ludwig Gumplowicz, Soziologische Essays, Innsbruck 1928, ss. 226 f.

3) Ladis K.D. Kristbf, The Origins and Evolution of Geopolitics, Journal of Conflict Resolution, bind IV, Ann Arbor 1960, s. 31.

4) Se Harold & Margaret Sprout, The Ecological Perspective on Human Affairs, Princeton 1965, ss. 81 f. og Explanation and Prediction in International Relations, James N. Rosenau, International Politics and Foreign Policy, New York 1961 og W. Gordon East, The Geography behind History, London 1965, s. 116.

mand, der opfandt udtrykket geopolitik, svenskeren Rudolf Kjellén¹⁾. Men et vist deterministisk træk findes også naturligvis i de geopolitiske doktriner, der formulerer en lovmæssig sammenhæng mellem kontrollen med visse geografiske områder og verdensherredømmet, som Halford Mackinders berømte: "Den, der behersker Østeuropa, behersker "the Heartland"; den, der behersker "the Heartland", behersker verdensøen; den, der behersker verdensøen, behersker verden". Men determinismen er for så vidt sekundær, som det ikke af geografien er givet, hvilken stat der vil opnå kontrol med disse områder. Det er tværtimod et åbent spørgsmål, om det skal blive Tyskland eller Rusland. Hvad der navnlig må siges at gøre geopolitikken videnskabeligt angribelig, i øvrigt i nogen grad det samme, der har gjort den politisk eksplosiv, er dens ensidighed, dens monocausalisme. Ikke blot lægges hovedvægten på en enkelt faktor, den geografiske, men tilmed på en enkelt geografisk faktor, rummet. Den ville derfor være forvist til en lille niche som en retning, hvis fortjeneste det var, at den havde henledt opmærksomheden på en af mange faktorer, hvis ikke dens historiske indflydelse havde været så uoverskuelig. Geopolitikens betydning for Hitlers udenrigspolitik er bedst kendt. Men det fortjener også en nærmere udforskning, hvilken rolle den navnlig gennem Nicholas Spykmans indflydelse kan have spillet for amerikansk udenrigspolitik i efterkrigstiden, og i hvilket omfang den eventuelt har påvirket Stalin.

Den mere eller mindre uforskyldte - Karl Haushofer blev sat i koncentrationslejr under krigen og hans søn Albrecht henrettet efter 20. juli attentatet - misbrug, geopolitikerne blev genstand for fra politisk side, bragte ikke alene deres forskning i miskredit, men synes også at have medført en udbredt utilbøjelighed til overhovedet at beskæftige sig med den internationale politiks geografiske dimensioner. Inden for den politiske videnskab i USA har der således siden krigen kun været ganske få, der har interesseret sig for sammenhængene mellem geografi og international politik²⁾. I Frankrig, hvor man meget tidligt vendte sig mod den tyske geopolitik, på en måde allerede med Vidal de la Blaches opgør med Friedrich Ratzel før den første verdenskrig, har studiet af geografi og historie dog uanfægtet af de tyske udskejelser navnlig siden Lucien Febvres La terre et l'évolution humaine (1922) bevaret en intim sammenhæng, der ikke mindst har givet meget frugtbare resultater i studiet af den internationale politiks og økonomis ældre historie som hos strukturalhistorikerne eller "geohistorikerne" Fernand Braudel, Pierre Chaunu o.a. Også inden for faget international politik har man bevaret interessen for de geografiske

1) Rudolf Kjellén, Innledning till Sveriges Geografi, Göteborg 1900, Staten som livsform, Stockholm 1916.

2) Kristof, op.cit., s. 37. Se også Arthus B. Dugan, Mackinder and his Critics Reconsidered, Journal of Politics, New York 1962.

dimensioner ¹⁾. Om både det, man kan kalde den engelsk-tyske geopolitiske og den franske historisk-geografiske skole gælder det, at de har udvidet horisonterne til globale perspektiver i analysen af international politik, og dette har ofte åbnet vejen til banebrydende ny erkendelse, foreløbig må man nok sige først og fremmest inden for historieforskningen. Men mens geopolitikerne mest har været optaget af så elementære begreber som rum, hav-fastland, sømagt-landmagt og haft primitive autarkiforestillinger som udgangsgrundlag, har den franske skole, hvortil man også må regne belgiske historikere som dynastiet Pirenne og portugiseren Magalhaes Godinko, været optaget af mere subtile funktionelle sammenhænge mellem transportveje, ressourcer, teknisk udvikling, samfundsstrukturer, befolkningsudvikling, grænsegeografi og "vækstgeografi". Mens den tyske skole og til en vis grad den amerikanske har været stærkt orienteret i retning af militær strategi, men taler også om geostrategi, har den franske i højere grad haft opmærksomheden henvendt på sammenhængen mellem geografi, økonomi og politik, mere været optaget af videnskabelig erkendelse end af politiske aktionsdoktriner.

I det følgende vil det blive forsøgt systematisk at gennemgå nogle af de geografiske faktorer, der er af særlig interesse for analyser af international politik. Den vil med andre ord blive betragtet under en økologisk synsvinkel. Deri ligger, at de geografiske forhold ses i vekselvirkning med dynamiske sociale kræfter som teknisk, økonomisk, befolkningsmæssig og politisk udvikling. Disse vil ganske vist blive behandlet efter de geografiske parametre. Dette sker kun af systematiske hensigtsmæssighedshensyn; i enhver analyse må opmærksomheden rettes mod vekselvirkningen. Set isoleret kan en del geografiske faktorer betragtes som statiske kræfter. Grænsegeografi. Floder og have. Men deres betydning skifter i vekselvirkningen med de sociale kræfter. Naturressourcerne har kun en funktion set i sammenhæng med en given produktions- og transportteknik, men kan under dennes indflydelse komme til at spille en rolle for både målsætning og styrke. Når geografiske forhold her behandles isoleret, er det derfor ikke udtryk for, at de anses for uforanderlige og selvstændige parametre. Geografiske determinanter opfattes først og fremmest som betingelser, der giver visse muligheder eller sætter visse begrænsninger for menneskelig adfærd, kan begunstige eller hæmme en udvikling i den ene eller anden retning. Men allerede heri ligger dog, som Sprout har fremhævet, en vis sandsynlighed for, at et samfund vil udvikle sig på en bestemt måde, eller at en stat vil vælge den ene eller den anden ydre adfærd. Mellem "possibilismen" og determinismen har Sprout placeret et begreb, som kaldes "probabilisme", den opfattelse, at visse forhold uden nødvendigvis at føre til en bestemt adfærd gør den ikke bare mulig, men

1) Se f.eks. Aron, Paix et guerre, kap. VII og Renouvin & Duroselle, Introduction à l'histoire des relations internationales, kap. I.

mere sandsynlig end en anden ¹⁾. Det er under denne synsvinkel, geografiske determinanter kan have deres værdi som analytiske redskaber.

De geografiske faktorer, der her vil blive berørt, har deres funktioner på højst forskellige niveauer og i meget forskellige tidsdimensioner. Også deres påvirkelighed af menneskets indsats er meget forskellig. Der er altid tale om baggrundsfaktorer. Men dimensionerne er snart kulturkredse og århundreder, snart enkeltlande og årtier. Klima, morfologi, beliggenhed, ressourcer er alle geografiske faktorer. Men de virker i højst forskellige tids- og rumdimensioner, og deres vekselvirkning med de dynamiske sociale kræfter er forskellig. I denne oversigt vil opmærksomheden først blive rettet mod klimaet som den baggrundsfaktor, der skønnes at have de største dimensioner. Dernæst følger en funktionel systematik, som bygger på samfundsvidenskabelige snarere end geografiske kategorier: vækst, transport, grænseproblematik, sikkerhedsproblematik, idet anvendelsen af en primært geografisk systematik, som det allerede vil ses under drøftelsen af klimaforhold, på den ene side fører til, at forskellige samfundsfænomener berøres under ét, på den anden side tilslører det samspil mellem forskellige geografiske faktorer, som indgår i en politisk kategori. Når klimaet er valgt som første kategori, er det for at anskueliggøre, at to synsvinkler er mulige, en primært geografisk, der spørger: hvilke politiske virkninger har en bestemt geografisk faktor? og en primært politisk, der spørger: hvilke geografiske baggrundsfaktorer indgår i en bestemt politisk problematik? Endvidere har klimaet måske mere end nogen anden geografisk faktor en primær karakter i den forstand, at den skaber fundamentalt forskellige betingelser for den menneskelige civilisation på forskellige dele af jorden, skiftende med klimatiske forandringer, hvis virkninger kan have været meget vidtrækkende. "Af alle de fysiske faktorer, der fastsætter grænserne for menneskets livsudfoldelse, er klimaet den vigtigste", skriver den engelske geograf Gordon East ²⁾.

1.1. Klima.

Allerede de klassiske teoretikere som Bodin og Montesquieu gjorde sig overvejelser om forholdet mellem klima og politik; de var tilbøjelige til at aflede politiske systemers særpræg af klimatiske forhold. Denne direkte forbindelse mellem klima og politiske systemer er vel næppe en synsvinkel, mange ville anlægge i dag. Hvis man overhovedet beskæftiger sig med denne problematik, ville man indskyde forskellige mellemlid: forholdet mellem klima og det økonomiske

1) Harold & Margaret Sprout, The Ecological Perspective on Human Affairs with Special Reference to International Politics, Princeton 1965, kap. VI.

2) Gordon East, op.cit., s. 44.

system, mellem det økonomiske system og samfundsstrukturerne. Dette er dog spørgsmål, der kun for så vidt angår disciplinen international politik, som der kan påvises en sammenhæng mellem politiske systemer og udenrigspolitisk adfærd. Men uanset politisk system kan man også konstatere en sammenhæng mellem klima og udenrigspolitik. Samtlige lande i det tropiske område og de fleste i det subtropiske er økonomisk svagt udviklede lande med deraf rindende følger for deres udenrigspolitik: Svagt militært potentiel, afhængighed af monokulturer i udenrigshandelen, behov for kapitalimport, ofte bytte for sociale spændinger, der kan danne grobund for borgerkrigslignende tilstande, som atter ved partners identifikation med den ene eller anden magtgruppe kan få internationale dimensioner. Guerilla er vel, som det kinesiske eksempel viser, ikke ukendt i den tempererede zone, men har dog været et mere udbredt fænomen i den subtropiske og tropiske.

Det er ikke hermed påstået, at klimaet er den eneste årsag til forskellen i økonomisk udvikling. I så fald burde Israel have været et u-land og Kina et industriland. Kun, at en række klimatiske faktorer begunstiger eller hæmmer udviklingen af bysamfund¹⁾. Det er blevet foreslået, at mangelen på stabelafgrøder i Afrika har hæmmet udviklingen af større samfund med vidtgående arbejdsdeling²⁾. Bevarelsen af stammen som social organisationsform er dog også blevet sat i forbindelse med tropeskoven og de vanskeligheder, den skaber for samfærdslen³⁾. Begge forhold, der ligger bag et af den moderne afrikanske interne og internationale politiks hovedproblemer, at få skabt nationer og stater på et befolkningssubstrat, som i Central- og Vestafrika skønnes at omfatte 1500 forskellige etniske grupper og 600 sprog, er klimatisk betingede⁴⁾.

I det tørre subtropiske bælte med ørken og busksteppe og i det regnfattige tempererede område med græssteppe har kommunikationsmulighederne tværtimod lettet dannelsen af store sprogligt og kulturelt sammenhængende affinitetsområder som de arabiske nationer og de tyrkisksprogede folkegrupper, der strækker sig fra Tyrkiet gennem Centralasien til Korea. Landbrugsproduktionen betinges ofte af kunstvanding og i konsekvens heraf optræder stridigheder om vandingsrettigheder i internationale konflikter f.eks. i Mellemøsten og på det indiske subkontinent.

I nåleskovsbæltet hæmmes landbruget af podsoljord og beboeligheden af permafrost. Der er permafrost i omkring halvdelen af Sovjetunionens

1) Om specielt forholdet mellem geografiske faktorer og underudvikling se Yves Lacoste, *Géographie du sousdéveloppement*, Paris 1965.

2) Marston Bates, *Where Winter Never Comes*, New York 1952, s. 162.

3) Jacques Ancel, *Géographie des frontières*, Paris 1938, s. 53.

4) Lacoste, op.cit., s. 117.

areal. Frosten forringer flodernes anvendelighed som transportveje og lukker havnene både i den ferske Østersø, langs hele nordkysten bortset fra en ca. 200 km lang strækning øst for den norske grænse og i det fjerne Østen, bortset fra Kamchatkas Stillehavskyst. Visse af Sovjetunionens interesser er således klimatisk indicerede: Murmansk-området er den eneste isfrie kyst med direkte adgang til Atlanterhavet og gør dermed Nordkalotten til et så vigtigt militærstrategisk område, at det norske forsvar helt er blevet koncentreret i Nordnorge med et deraf følgende følt behov for en alliancepolitik ¹⁾. I Østersøen har isbesværet i den finske bugt været anvendt som sovjetisk motivering til at kræve isfri havne længere mod vest, inklusive Kaliningrad (som ganske vist ikke er det, men fremstilledes som sådan over for Roosevelt og Churchill, der øjensynlig ikke vidste bedre) ²⁾. De russiske og senere sovjetiske ønsker om havnefaciliteter i Dairen og Port Arthur på Kwangtunghalvøen er blevet motiveret med islukningen af Vladivostok.

Foruden temperatur og nedbør har den tredje klimatologiske hovedkomponent vindforholdene en plads blandt den internationale politiks geografiske baggrundsfaktorer. På ny kan man dels henvise til sammenhængen mellem vindsystemer og produktionsbetingelser, dels til forbindelsen mellem vindsystemer og transportmuligheder. Europæernes oversøiske ekspansion muliggjordes ved sejlskippernes udnyttelse af Atlanterhavets og Det indiske Oceans regelmæssige vinde ³⁾.

Klimatiske forhold er på kort sigt stabile parametre. Men der kan i dem indgå temperatur- og nedbørsudsving fra år til år, der undertiden får vidtgående politiske konsekvenser. Et dårligt høstår i 1788 indgik i forudsætningerne for den store franske revolution. De strenge vintre i 1941-42 og 1942-43 bidrog til at knække Hitlers Wehrmacht i Rusland. Den strenge vinter 1946-47 blev det sidste strå, der knækkede den engelske økonomi og dermed bidrog til det amerikanske engagement i Europa med Truman-doktrinen og Marshallplanen. Ja, udsving fra uge til uge kan i visse situationer få vidtrækkende historiske konsekvenser. Fjorten dages storm forhindrede et fransk ekspeditionskorps i at komme i land i Irland under oprøret i 1796, og året efter gjorde flere ugers vindstille det umuligt for den hollandsk-franske flåde at gennemføre en invasion i Ulster på et tidspunkt, hvor den engelske flåde var lammet

1) Johan Jørgen Holst, Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv, Oslo 1967, Arne Olav Brundtland, Sikkerhetspolitisk omprøving?, Oslo 1968, Internasjonal Politikk, Oslo 1966 nr. 5 og Nils Ørvik, Europe's Northern Cap and the Soviet Union, Cambridge, Mass. 1963.

2) Kennan, Memoirs, s. 264

3) Pierre Chaunu, L'Expansion européenne, Paris 1969, ss. 109 & 129 og E.E. Rich & C.H. Wilson, The Cambridge Economic History of Europe, Cambridge 1967, bind IV, ss. 191 & 195.

af mytteri ¹⁾.

Men man har på den anden side også kunnet konstatere vidnesbyrd om langfristede klimaforandringer, hvis økonomisk-politiske virkninger har været genstand for stor interesse og givet anledning til megen vidtløftig teoribygning. De seneste års klimahistoriske forskning tyder dog på, at mange af disse konstruktioner er sket på et alt for løst og hastigt grundlag, og at man derfor indtil videre må nøjes med at betragte klimatiske forklaringer på historiske fænomener som hypoteser, der vil kræve en nøjere empirisk efterprøvning, som på grund af de mangelfulde data vil blive behæftet med meget store vanskeligheder.

I den nordlige marginalzone medførte en isotermforskydning i senmiddelalderen, at sejlruterne blev mere og mere ufarbare på grund af isbjerger, hvilket bl.a. førte til, at vikingernes vej til Amerika gik i glemme, og at eskimoerne fortrængte de nordiske kolonier på Grønland. En fortsat afkøling efter en midlertidig opvarmning i det 15. og begyndelsen af det 16. århundrede kan have været årsag til, at Alpepas, der tidligere have været anvendt til handelsveje mellem Italien og Sydtyskland, blev lukket af gletschere ²⁾.

Rumforskningen vil muligvis i de kommende år kunne kaste yderligere lys over disse problemer, ligesom den måske vil kunne føre til et teknologisk gennembrud, der kan bevirke, at også klimaet eller i det mindste en for u-verdenen så betydningsfuld klimatisk faktor som nedbørsforholdene kommer under menneskelig kontrol.

1.2. Integrationsbetingelser.

Ved indtegrationsbetingelser forstås i denne sammenhæng geografiske baggrundsfaktorer, der kan begunstige eller hæmme politisk integration, og ved politisk integration forstås dels nations- og statsdannelse, dels dannelsen af internationale integrationssystemer.

I den politiske geografi har man ved studiet af dette problem udskilt to hovedbegreber: "core areas", kerneområder, hvoromkring en samfunds- dannelse krystalliserer sig, og grænsezoner, der afskærmer samfundet, nationen eller staten mod integrationssystemets ydre miljø eller omgivelser ³⁾. I den

1) R.R. Palmer, 1789, Paris 1968, s. 249.

2) Cambridge Economic History of Europe, IV, s. 186.

3) Se f.eks. J. de Blij, Systematic Political Geography, New York 1967 og Norman Pounds, Political Geography, New York 1963, kap. 3 & 7, Jacques Ancel, op.cit., J.V.R. Prescott, The Geography of Frontiers and Boundaries, London 1965, Saul B. Cohen, Geography and Politics in a World Divided, New York 1963 og Jean Gottmann, La politique des Etats et leur géographie, Paris 1952.

politiske geografi er kerneområdet navnlig blevet brugt ved analyser af bydannelse, egnsudvikling, nations- og statsdannelse. Karl Deutsch har imidlertid også anvendt det på internationale integrationsprocesser om det land eller områder, der danner kernen i et statsfællesskab.

Det er kun i de to sidste sammenhænge, nations- og statsdannelsen og den internationale integration, kerneområdets funktion og karakteristika her vil blive drøftet. I begge henseender kan man konstatere nogle geografisk-sociologiske fællestræk:

1. Befolkningstæthed.
2. Intens intern kommunikation.
3. Høj produktionskapacitet sammenlignet med omgivelserne.
4. Homogen befolkning.

Befolkningstætheden var inden industrialismens tidsalder betinget af geografiske forhold, der begünstigede en levnedsmiddelproduktion af stabelafgrøder. Høj intern kommunikation var i en ligeledes teknologisk primitiv tidsalder først og fremmest betinget af vandtransport på sejlbare floder, søer og have med gunstige naturhavne og vindforhold. Høj produktionskapacitet ville i første omgang sige med henblik på levnedsmidler, men som samfundet differentieredes ligeledes med henblik på håndværk og industri. En befolknings homogenitet er afhængig både af de anførte betingelser og af grænsezonernes "gennemtrængelighed", som skal drøftes senere.

De allertidligste samfundsblade, hvis organisation og strukturer var så udviklede, at de kan betegnes som stater, skete på et geografisk substrat, der begünstigede både vandtransport og levnedsmiddelproduktion. Ægypten fik efter en klimaforandring, der forvandlede Sahara til ørken og fjernede Nildalens tropevegetation, gunstige vækstbetingelser omkring en flod, der på en gang i flomtiden vander et produktionsareal og er ypperligt egnet til sejlads takket være et langt forløb gennem lavland, nordgående strøm og sydgående vind. Til gengæld er Ægypten det eneste område i Afrika med så gunstige geografiske integrationsbetingelser. De øvrige afrikanske floder - Niger, Zambesi, Congo, Orange, Limpopo brydes af vandfald tæt ved kysten, så de med Mackinders formulering "til alle praktiske formål er ligeså afskåret fra havet som Sibiriens floder" ¹⁾.

Sejlbare floder i forbindelse med havet og omgivet af gunstige produktionsbetingelser findes til gengæld så mange andre steder, at man kan tale om "flodsamfundet" som en særlig samfundstype.

1) Halford Mackinder, Democratic Ideals and Reality, udg. New York 1962, ss. 77 f.

Men transportsubstratet kan også være et hav, der forbinder fligede kyster og øer. Grækenland, Danmark og Indonesien er thalassokratier. Eller kerneområdet kan dannes omkring et flod-søsystem som Mälaren i Sverige, eller hvor der må ske omladning fra et transportmiddel til et andet, ved et vandskel eller mellem flere sejlbare floder som Moskva, der er omgivet af Volga, Don, Dneprs og Okas udspring, eller, hvor en landtransportvej krydser en vandtransportakse som ved Hedeby i Slesvig eller i London eller ved transportflaskehalse som Øresund, Bosporus eller St. Gothard. "St. Gothard-vejen skabte Schweiz", hævder Jacques Pirenne ¹⁾. Den franske geograf Jacques Ancel har skabt begrebet "vejstater" ²⁾.

Selv efter jernbanernes opkomst begunstiges et lands økonomiske vækst dog af vandtransport. Som en tommelfingerregel regner man med, at den for kul og malm kun koster 1/7 af landtransport ³⁾. I en fase, hvor kul og stål har været grundlaget for den økonomiske vækst, har lande med bekvem adgang til vandtransport som USA og Tyskland været begunstiget af transportgeografiske forhold i sammenligning med Frankrig og Rusland. Et flodsystem, der i en økonomisk udviklingsfase kan være integrationsfremmende, kan i en anden virke hæmmende. En slående illustration heraf har man i henholdsvis Frankrigs og Tysklands udvikling. Renouvin mener således, at det franske flodsystem, der har været hæmmende for den stærke industrielle udvikling, begunstigede landets samling, mens Tysklands enhed omvendt hæmmedes af de parallelle nordtyske floder, som medførte ringe øst-vest kommunikation ⁴⁾.

Frankrig-Tyskland illustrerer et andet forhold: den teknisk-økonomiske udvikling kan medføre, at kongruensen mellem økonomiske og politiske kerneområder forskydes, hvorved der skabes grundlag for en international integration. Udviklingen siden 1870'erne har ført til, at der er opstået et økonomisk kerneområde i Vesteuropa omfattende Alsace-Lorraine, Rhin-Ruhr-området, Belgien og Holland. Inden for dette område findes dels komplementære ressourcer, dels et veludviklet naturligt og kunstigt transportsystem - floder, kanaler, jernbaner. Men dette økonomiske kerneområde går ind over fem stater, som i tidligere faser er blevet dannet om kerneområder med hver sin homogene befolkning, der identificerer sig med en bestemt statsdannelse.

At den økonomisk-politiske integration først kom i gang efter den anden verdenskrig er i øvrigt et af utallige eksempler på, hvor varsom

1) Jacques Pirenne, Les Grands Courants de l'histoire universelle, Paris 1959, bind II, s. 220.

2) Jacques Ancel, op.cit.

3) Johannes Humlum, Kulturgeografisk Atlas, København 1955, s. 232.

4) Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 12.

man skal være med at betragte den internationale politik under en monistisk geografisk synsvinkel.

Problemet kan også give anledning til at se nærmere på spørgsmålet om, hvad forholdet er mellem økonomisk kerneområde, samfundsdannelse og statsdannelse. I det mindste de tre første karakteristika, der har været anført for et kerneområde, har en økonomisk karakter. Hvad er det politiske systems funktion i forhold til dette økonomiske substrat? Til dels gælder det fordelings- og reguleringsfunktioner; men mere relevant med henblik på den internationale politik er det måske at se på beskyttelsesfunktioner. Det, der kendetegner et kerneområdes udvikling til en statsdannelse, er bl.a. statsmagtens rolle som garant mod indre og ydre forstyrrelse af de økonomiske funktioner, mod intern uro og ydre overgreb. Den beskytter det økonomiske system, dets produktions- og transportfunktioner, og lukrerer til gengæld af det. Indtil nations- og statsdannelsen er så vidt fremskredet, at befolkningen er homogen i den forstand, at den accepterer en given statsdannelse, er statsmagtens interne sikkerhedsfunktion en fremtrædende opgave. Efter sammenslutningen mellem Nord- og Syditalien måtte den italienske hær i årevis bekriige syditalienske bander, der udgjorde en blanding af politisk guerrilla og røverbander. I mange af de nye afrikanske stater, der bl.a. på grund af geografiske baggrundsfaktorer, som har været antydnet, ikke har homogene befolkninger, anvender statsmagten fortrinsvis sine militære midler internt: i Sudan, Nigeria, Tchad etc. Overgangen fra interne gendarmeriopgaver til internationale kan være nok så flydende. I det 16. århundrede holdt den danske flåde, som Peder Okse gjorde hollænderne opmærksomme på, da de engang klagede over en forhøjelse af Øresundstolden, Østersøen ryddelig for sørøvere, så hollænderne kunne besejle disse farvande med ubevæbnede handelskibe, hvilket gav dem en betydelig økonomisk fordel ¹⁾. Overgangen fra disse gendarmeriopgaver til militære sikkerhedsopgaver og derfra til ekspansionspolitik er på ny flydende. Om den sker, afhænger bl.a. af grænsegeografiske forhold, af den relative styrke, som et kerneområde kan udvikle, og af de interesser, det udvikler uden for sine grænsezoner.

1.3. Grænsegeografi.

Grænsegeografi er et af den internationale politiks klassiske emner, al den stund international politik først opstår, når mindst to kerneområder kommer i kontakt med hinanden, og at en af to måder, denne kontakt kan e-

1) Troels-Lund, Peder Oxe, udg. København 1906, s. 231 og Cambridge Economic History of Europe, bind IV, Cambridge 1967, s. 213.

tableres på, er gennem en fælles grænsezone. Den anden er naturligvis søværts.

Den første kartografisk klare grænselinie mellem to politiske enheder blev draget i 1718 mellem Belgien og Frankrig. Men endnu ved slutningen af det 18. århundrede var de fleste europæiske grænser kartografisk set usikre. I de århundreder, hvor de europæiske nationer og stater udkrystalliserede sig om forskellige kerneområder, adskiltes de af zoner, der var ubeboede og ufremkommelige. Gordon East har talt om "negativtland", områder, hvis geografiske karakteristika er de modsatte af kerneområdernes: uegnede til levnsmiddelproduktion på det givne teknologiske udviklingstrin og kommunikationshæmmende. I flere europæiske sprog er der levn fra denne tilstand. På fransk er "marche" betegnelsen for en øde og ufremkommelig grænsezone. Den genfindes i Danmark, Steiermark, Mark Brandenburg og i betegnelsen for det angelsaksiske kongedømme, der grænsede op til Wales, Mercia¹⁾. Ubeboet og ufremkommelig er i øvrigt naturligvis ikke altid sammenfaldende. Det mest ubeboede geografiske område, havet, er samtidig det mest fremkommelige. Det samme gælder i nogen grad ørkener, stepper og heder. Til gengæld behøver ufremkommelige områder som bjerge, skove, sumpe og moser ikke at være helt ubeboede.

Hermed er nævnt de geografiske kategorier, der indgår i det, man kan kalde kerneområdernes naturgrænser, ikke at forveksle med de "naturlige grænser", et begreb, der lanceres i oplysningstiden i den almindelige hang til at "vende tilbage til naturen", men som i hvert fald på et punkt adskilte sig afgørende og konfliktskabende fra de oprindelige naturgrænser: i de naturlige grænser indgik også transportveje som floder, der tværtimod havde været hovedårer i kerneområder.

Den klareste naturgrænse er havet, og i en række tilfælde bliver det et mål for staternes politik at gøre kysten til grænsen for kerneområdets vækst. Andre naturgrænser som skovene mellem Wales og England bliver sekundære i forhold hertil. Rene østater helt uden landgrænser er dog sjældne: Japan, Ceylon, Cuba, Island, New Zealand, Cypern, Phillippinerne, Madagaskar og nogle ministater i Det caribiske hav og Det indiske Ocean. Selv Storbritannien, der tit betragtes som den klassiske østat, har en landgrænse på Irland, Indonesien har landgrænser på Borneo, New Guinea og Timor, Australien på New Guinea. Irlands aspirationer i Ulster og Indonesiens på Borneo viser dog, at kystgrænsen stadig kan fornemmes som noget optimalt.

Stater helt uden kyster er på den anden side omtrent lige så sjældne som de rene østater. I de fleste tilfælde har aspirationen mod kystgrænsen sat sig igennem med større eller mindre held, og denne aspiration har under alle

1) East, op.cit., ss. 101-14.

omstændigheder i en række tilfælde skabt international-politiske problemer. Ofte har kerneområdet naturligvis netop ligget ved kysten, og væksten er blevet begrænset af de forskellige typer landnaturgrænser.

De gamle europæiske nationer og stater har udviklet sig bag sådanne naturgrænser, der har sat et dybt og varigt præg på Europas politiske geografi. I Belgien følger sproggrænsen mellem flamsk og fransk den dag i dag ret nøje den ødemarksgrænse, som la Forêt Charbonnière dannede for 1500 år siden ¹⁾. Polen dannedes mellem Østersøkysten, et nåleskovsbælte i vest, Karpaternes gran- og bøgeskove i syd og de mausuriske sumpe med fyrre- og elleskove i øst og er således et klassisk eksempel på den samfundstype, Jacques Ancel har kaldt "Etats-clairières", "lysningstater". Randbjergene skilte slavisk fra tysk. Alperne tysk fra italiensk og tysk fra sydslavisk, de juliske Alper italiensk fra sydslavisk, Karpatherne ungarsk fra rumænsk, Pyrenæerne Frankrig fra Spanien, Vogeserne fransk fra tysk. I Asien finder man tilsvarende og endnu mere udtalte naturbarrierer mellem de forskellige civilisationer, som afspejler sig i vor egen tids statsdannelser. Kina dannes mellem en lang kystgrænse og de centralasiatiske bjerge og ørkener. Indien afgrænses i nord af Himalayakæden, der længere østpå går over i de nord-syd-løbende bjergkæder, som omgiver de sydøstasiatiske flodstater. Disses stærkt accentuerede relief har til gengæld medført vanskelige integrationsproblemer, fordi forskellige folkeslag holder til i de forskellige højder. Kun mellem Tonking og Kina bliver grænselandet mere fremkommeligt. Det er for en stor del lavland, og Song-koi-floden er sejlbar til den kinesiske grænse. Det var grunden til den første franske interesse for Tonking ²⁾, og de lette forbindelser fra Kina var en forudsætning for de forsyninger til Viet-minh, der førte til sejren ved Dien Bien Phu i 1954, som kontrollerede vejen til Laos. Det var lettere for den vietnamesiske modstandbevægelse under krigen at søge kontakt med de kinesiske kommunister end for nogen anden gruppe i Sydøstasien.

Men andre steder er de asiatiske naturbarrierer mere formidable end de europæiske, og skellene mellem de forskellige kulturkredse i overensstemmelse hermed blevet dybere. De asiatiske nationer, kulturer og stater har årtusinder bag sig. I den modsatte ende af spektret har man de afrikanske nationer, der i mange tilfælde søger deres identitet og konturer inden for helt nye statsdannelser, som går tilbage til de europæiske magters opdeling af Afrika i slutningen af det 19. århundrede, og ind imellem det latinamerikanske kontinent, hvor sta-

1) Ancel, op.cit., s. 53.

2) D.G.E. Hall, A History of South-East Asia, London 1964, ss. 620 f.

terne er dannet af en indvandret magtelite. I begge disse områder har grænsegeografien dog også spillet en rolle for den måde, kontinenterne er blevet artikuleret i stater på.

I Sydamerika skiller Andesbjergene Chile fra Argentina og Bolivia og urskoven Brasilien fra dets nabostater i vest og nord. Samfundsdannelserne er sket fra kysterne, som rimeligt er, når de har været båret af en indvandret magtelite. I mange tilfælde følger grænsedragningen flodløb, naturlige grænser ved den administrative opdeling af et område under fælles overhøjhed, som i flere tilfælde har været bestemmende for de latinamerikanske statsdannelser.

Tilsvarende forhold kan findes i Afrika, hvor man til gengæld kun i den sydafrikanske republik og Rhodesia finder statsdannelser baseret på indvandrede magteliter. Det er et omdebatteret spørgsmål, i hvor høj grad de afrikanske statsdannelser er præget af de europæiske kolonimagters vilkårlighed, og i hvor høj grad allerede kolonimagternes opdeling har fulgt eksisterende etniske forhold, som atter har været indiceret af naturgrænser ¹⁾. Et fundamentalt geografisk bestemt skel går i hvert fald mellem de arabiske folkeslag i Nordafrika og de centralafrikanske folkeslag. Men undertiden går det på tværs af de nye statsdannelser som i Sudan og Tchad og volder problemer for disses integrationsproces. I enkelte tilfælde har kolonimagternes grænsedragning til gengæld delt geografisk indicerede kerneområder, som når det folkerige Burundi blev adskilt fra Tanzania, eller når den bedste naturhavn i Vestafrika, Gambia, blev en enklave i Senegal.

Man behøver dog ikke gå ret meget i dybden ved studiet af en række af de her nævnte grænseområder for at konstatere, at der indgår mange andre faktorer i grænseproblematikken end den fysiske geografis. Den humane geografi følger ikke uden videre den fysiske. Det skal senere blive nærmere uddybet. I denne forbindelse kan der imidlertid være grund til at drøfte endnu to problemer: forholdet mellem naturgrænser og naturlige grænser og forholdet mellem grænsegeografi og samfundstyper.

Når det drejer sig om have og bjergkæder, er der ingen modsætning mellem det begreb "naturlige grænser", som bl.a. bringes på moden af Rousseau, og de forhold, der her er blevet beskrevet som naturgrænser. Problemet opstår, når floder defineres som naturlige grænser, fordi de i mange tilfælde gennemskærer kerneområder med en homogen befolkning. Dette forhold sættes stærkt i relief i den lange tvist om Rhingrænsen. Allerede Ludvig XIV fik først den franske grænse frem til Rhinen i Alsace. Men mens Vergennes afviste en yder-

1) Ravi L. Kapil, On the Conflict Potential of Inherited Boundaries in Africa, World Politics, Vol. XVIII, Number 1, Princeton 1966, ss. 656-673.

ligere forlængelse af Rhingrænsen, gjorde Danton opnåelse af hele denne "naturlige grænse" til et mål for fransk politik ¹⁾. Det nåedes stort set under revolutionskrigene, men de ny erhvervede provinser gik tabt med Napoleons nederlag. På ny i 1919 fremførte marskal Foch kravet om Rhin-grænsen; men det afvistes af Clemenceau under henvisning til de etniske forhold ²⁾. Det, der forstås ved naturlige grænser, er i virkeligheden let forsvarlige grænser, strategisk fordelagtige grænser - eller stundom måske bare grænser, der er lette at definere i landskabet. Gang på gang møder man i international politik konflikter, der har deres oprindelse i uforeneligheden mellem den sikkerhedspolitiske aspiration, der er knyttet til den fysiske geografi, og de forhold, der eksisterer i den humane geografi.

Men grænsegeografiens sikkerhedsfunktion påvirker ikke blot staternes og de nationale enheders indbyrdes forhold. Den har også, mener flere forskere, betydning for, hvilken struktur og hvilke politiske systemer de enkelte lande får. Man kan diskutere, om dette emne hører hjemme i disciplinen international politik. Men det forekommer vanskeligt at forbigå, selv om det også har sin plads i komparativ politik. Man har navnlig gjort opmærksom på sammenhængen mellem grænsegeografien og den større eller mindre militarisering af et samfund. "Steppegrensen, der var åben i århundreder, bidrog enormt til militariseringen af det russiske samfund", mener Riasanovsky ³⁾. Man kunne på samme måde henvise til, at Preussens eller Israels åbne grænser har indiceret et garnisonssamfund, hvis disse stater skulle overleve. Efter seksdageskrigen i 1967 formuleredes strategisk gunstige grænser som et israelsk mål. Omvendt har man fremhævet, at Sveriges skovgrænser gjorde rytteri uanvendeligt og derfor overflødiggjorde den feudale samfundsstruktur, som udvikles andre steder i Europa efter indførelsen af stigsøjlen ⁴⁾. Den engelske østat kunne på samme måde undvære en militærmagt, som Frankrig havde brug for, og undgik derfor en militarisering.

Men på ny kan det være værd at påpege, hvor varsom man skal være med de geografiske determinater. I en vis periode blev Sverige simpelt hen Europas på samme måde som østaten Japan blev Asiens førende "garnisonsstat". Under alle omstændigheder er grænsegeografien kun den ene geografiske determinant i en stats adfærd. Den anden er kerneområdet, der kan begunstige højst

1) Jean-Baptiste Duroselle, La politique étrangère et ses fondements, Paris 1954, ss. 57 f.

2) Ibid., ss. 159 f.

3) Alexander Riasanovsky, A History of Russia, New York 1963, s. 10.

4) Michael Roberts, Gustavus Adolphus, bind II, London 1958, s. 189.

forskellige samfundsstrukturer. Omkring Rhinområdet kunne opstå et borgerskab, som kun havde ringe udviklingsmuligheder øst for Elben, hvor økonomien baseredes på landbrugs- og tømmereksport. Men selv om også kerneområdet tages i betragtning, er geografien, som Braudel har fremhævet, kun en "partiel fortolkningsfaktor" ¹⁾.

Endelig er grænsegeografien, skønt den kan være af stor betydning for, hvilken karakter et lands sikkerheds- og eksistensproblem antager, ikke hele dets sikkerhedsgeografi.

1.4. Sikkerhedsgeografi.

Et lands sikkerhedsproblem påvirkes ikke bare af dets grænsezones karakter, dens større eller mindre gennemtrængelighed. I dets sikkerhedsgeografi indgår også andre komponenter som beliggenhed, afstand, terræn og ressourcer.

Beliggenheden er naturligvis i forhold til noget, til andre stater og deres interesser, til internationale transportveje. De omkringliggende landes interesse- og styrkekonfiguration kan være afgørende for, om et land overhovedet får et sikkerhedsproblem. Som Troels Fink har fremhævet, har Danmark "næppe nogensinde i sin historie været i en så lidet risikabel udenrigspolitisk stilling, som i årene efter 1918", hvor de to store østersømagter Rusland og Tyskland midlertidigt var uden militær styrke ²⁾. Omvendt var dets beliggenhed udsat i perioden op til 1918, hvor Englands og Tysklands interesser krydsedes i det danske område og navnlig opfattedes således. Rent geografisk er et lands beliggenhed naturligvis noget konstant. Men sikkerhedsgeografisk set ændres den bestandig under den internationale politik og den teknologiske udviklings dynamik. De danske stræder, der i 1914 ansås for så strategisk betydningsfulde, at Tyskland stillede ultimativt krav om, at de skulle spærres, havde med flyvevåbnets udvikling i 1939 mistet meget af deres betydning. Til gengæld betød denne på det daværende trin, hvor det tyske luftvåbens effektive aktionsradius var begrænset til 500 km, at besiddelsen af Ålborg flyveplads blev anset for så vital, at den er blevet betegnet som den vigtigste enkeltårsag til besættelsen af Danmark ³⁾. Bag besættelsen af Norge kan man til gengæld konstatere tre geografisk betingede hensyn: frygten for, at modparten ville foretage dette skridt - altså beliggenheden i forhold til de rivaliserende magter -, den norske kysts velegnethed som ubådsbaseområde, d.v.s. beliggenhed i forhold til vitale internationale transportveje og kystens terræn, de dybe

1) Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 27.

2) Troels Fink, Dansk udenrigspolitik efter 1864, Århus 1958, s. 76.

3) Bjørn Svensson, Derfor gik det sådan 9. april, København 1965, s. 188.

klippefjorde, og endelig ressourcer, in casu den nordsvenske jernmalm, der af begge parter ansås for vital for den tyske krigsførelse ¹⁾. Alle disse forhold førte til, at Danmark og Norge i den givne situation fik en strategisk og samtidig, da afstanden til stormagterne var inden for den givne transportkapacitets rækkevidde, udsat beliggenhed. Udviklingen i foråret 1940 illustrerer også, hvor hurtigt de sikkerhedsgeografiske forhold kan skifte i en krigssituation. Tre måneder efter angrebet på Norge og Danmark havde de tyske sejre i vest tilgodeset alle de interesser, som havde motiveret operation Weserübung: vestmagterne havde mistet kapaciteten til at intervenere i Skandinavien, og enhver trussel mod de svenske malmforsyninger var dermed faldet bort. Desuden havde Tyskland fået adgang til malmlejerne i Lorraine, der under den første verdenskrig havde været en forudsætning for dets rustningsproduktion, og med erobringen af Bretagne havde det opnået operationsbaser, der af den tyske marinestab på forhånd var blevet anset for mere værdifulde end den norske kyst ²⁾.

Hvad der gjorde disse områder eftertragtellesværdige set fra et tysk synspunkt var først og fremmest den kortere afstand til Atlanterhavet; dernæst beliggenheden uden for transportgeografiske flaskehalse: Kanalen på den ene side, farvandet mellem Vesterhavet og Nordhavet på den anden.

Udviklingen af konfrontationssystemet mellem USA og Sovjetunionen gav på ny Danmark og Norge en strategisk beliggenhed. De eneste udsejlingsfarvande til Atlanterhavet var Skagerrak og vejen nord om Norge. Gennem farvandsovervågningen fik Danmark endvidere en varslingsfunktion, der gav det værdi for sømagterne også i fredstid, ikke mindst efter opbygningen af en betydelig sovjetisk handelsflåde og udviklingen af en sovjetisk global søstrategi, eftersom både værftskapaciteten og de havne, hvorfra forbindelserne med de oversøiske lande opretholdes, fortrinsvis befinder sig i Østersøen.

Indsnævringer mellem to have, der undertiden bliver så smalle, at man taler om stræder, er en af de geografiske faktorer, der gør et lands beliggenhed strategisk og dermed skaber en risiko for, at det vil blive inddraget i en konfrontation mellem antagonistiske stormagter. En hel række af de væbnede konflikter og internationale kriser siden den anden verdenskrig har udspundet sig i områder, der har haft en strædeposition: Truman-doktrinen, det første skridt i det amerikanske engagement i Europa, var bl.a. et modtræk mod de sovjetiske bestræbelser på at opnå kontrol med de tyrkiske stræder. Koreakrigen

1) Carl-Axel Gemzell, Raeder, Hitler und Skandinavien, Lund 1965 og Walther Hubatsch, Weserübung, Göttingen 1960.

2) Fritz Fischer, op.cit., s. 316 og Gemzell, op.cit., ss. 226 f.

var afgørende for, hvem der skulle kontrollere Tsushima-strædet. Den engelsk-franske Suez-ekspedition i 1956 gjaldt bl.a. kontrollen med Kanalen. Besættelsen af Sydvietnam og Cambodia i sommeren 1941 blev japanernes udgangsgrundlag for kontrollen med Malakka- og Sunda-strædet, der i den europæiske ekspansionsperiode havde en central placering i portugisernes og hollændernes krige og diplomati ¹⁾. Den amerikanske interesse i at bevare et fodfæste i Sydvietnam må formentlig ses på baggrund af områdets strategiske beliggenhed, i øvrigt ikke bare i forhold til stræderne og det råstofrige Malaysia, men også i forhold til forbindelserne fra Thailand, Laos og Cambodia til det sydkinesiske hav.

Seksdageskrigen i 1967 havde som casus belli den ægyptiske lukning af Tiranstrædet. I Oman ved udløbet af den persiske havbugt rivaliserer England og Sovjetunionen om indflydelse. Hvad der forhøjer dette områdes strategiske betydning, er naturligvis på ny ressourcerne i form af store olieforekomster.

Strædeposition anvendes om søveje. Men tilsvarende indsnævringer i landtransportruterne som bjergpas eller let gennemtrængeligt terræn kan også give strategisk beliggenhed. Belgien havde under begge verdenskrige en strategisk beliggenhed, fordi dets terræn er lettere gennemtrængeligt end Østfrankrig og derved gør det til et strategisk passage-område. Men strategisk beliggenhed behøver ikke være ensbetydende med en "strædeposition". Set fra England har Belgien en strategisk beliggenhed, fordi de nederlandske flodmundinger er et ideelt farvand for samling af en invasionsflåde mod de flade østengelske kyster. Igennem århundreder har det været et konstant mål i engelsk politik at forhindre stormagtskontrol med Schelde-udløbet.

Mere generelt kan det siges, at småstaters sikkerhedsgeografi i betydeligt omfang er en funktion af stormagternes strategiske interesser.

Men stormagternes aktionsmuligheder er afhængige af et områdes "strategiske tilgængelighed", et nøglebegreb i militærgeografien ²⁾. I det indgår to dimensioner, afstanden og terrænet. Styrken aftager med afstanden. Det gælder både søværts og landværts. Både Napoleon og Hitler kom til at bøde for at have "forstrakt" deres forsyningslinier i Rusland. Men rum er ikke bare et sikkerhedsgeografisk aktiv. Det kan også være en ulempe. Rusland kom til kort over for Japan, da det skulle føre krig med den transsibiriske jernbane

1) Cambridge Economic History of Europe, bind IV, s. 197.

2) Louis Peltier & Etzel Percy, Military Geography, Princeton 1966, ss. 21, 48, 139 & 163.

som eneste forsyningslinie og ville komme i en tilsvarende vanskelig situation i en væbnet konventionel konflikt med Kina i det fjerne Østen. Japan forstrakte til gengæld sine forsyningslinier i forsøget på at erobre Kina. Forsyningslinier over land er detideelle mål for partisanrig. Søværts forbindelseslinier er tilsvarende sårbare over for havets "partisanrig", ubådsrigen, hvis hovedtaktik også er bagholdsangrebet. Men selv hvor en magt har herredømmet på havet, reducerer afstanden dens styrke. England var tre år om at besejre afrikanerne i Boerkrigen. USA og Frankrig har haft tilsvarende vanskeligheder i Indokina.

Makrogeografer har endog ved tillempling af sociologiske målingsmetoder ment at kunne beregne ret præcise grænser for et lands "indflydelsesradius" i fredstid med udgangsgrundlag i de enkelte landes sociale masse og hævdet, at man ad denne vej kan regne sig frem til, hvor meget der skal investeres i økonomisk bistand i et givet område for at opnå en bestemt indflydelsesradius¹⁾.

Under alle omstændigheder synes et lands muligheder for at påvirke et andet også i fredstid at være afhængigt af den strategiske tilgængelighed, der - også afhængigt af den forhåndenværende strategiske mobilitet, d.v.s. transportkapacitet - gør dets styrke mere eller mindre troværdig. Mens Polens, Tjekkosløvakiets og Ungarns forsøg på at frigøre sig for afhængighedsforholdet til Sovjetunionen har været kortvarige, har både Albanien og Jugoslavien kunnet trodse Moskva. I begge tilfælde er landenes strategiske utilgængelighed større. For Albanien vedkommende er dette delvis betinget af afstandsdimensionen. I begge lande forhøjes den strategiske utilgængelighed af terrænet. Jugoslaviens eksempel understreger klart, at et lands sikkerhedsgeografi ikke bare er betinget af dets grænsegeografi. Det jugoslaviske østgrænseområde, Vojvodina er let gennemtrængeligt. Men de skovklædte bjerge længere mod vest er ideelt guerrillaland, som det under den anden verdenskrig aldrig lykkedes tyskerne at bringe under kontrol.

For mange lande gælder det, at de ligger for fjernt fra internationale transportveje eller stormagternes sikkerhedspolitiske interessekonfigurationer til at være berørt af det globale konfrontationssystem. De fleste stater i Sydamerika og Afrika syd for Sahara er i denne situation. Selv lande, der ligger nær stormagterne, kan dog ligge uden for deres interessefelt. Både Tyskland og Sovjetunionen kunne under den anden verdenskrig tilgodese deres strategiske interesser i Nordeuropa uden at skaffe sig kontrol over svensk om-

1) David S. Neft, Macrogeography and the Realms of Influence in Asia, The Journal of Conflict Resolution, bind V, 1961. ss. 254-273.

råde. Schweiz har på samme måde under to verdenskrige kunnet bevare sin neutralitet, selv om det var omgivet af krigsførende stormagter. Landets strategiske utilgængelighed var her betinget ikke af afstand, men udelukkende af terræn.

Dersom stormagterne fatter interesse for marginalt beliggende lande, vil det gerne være betinget af tilstedeværelsen af visse ressourcer i form af strategisk vigtige råvarer. Olien er måske den mest iøjnefaldende. Men afhængigt af den tekniske udvikling kan en række andre råvarer bringe et land ind i stormagternes interessefelt og påvirke deres politik i forhold til det. USA er afhængig af Philipinerne, Tyrkiet, Sydafrika og Rhodesia for kromforsyninger. Congo er hovedleverandør af cobalt. Nigeria af columbium, der anvendes til hærning af stål. Raketindustrien bruger beryllium, der importeres fra Argentina, Brasilien og Moçambique, og lithium fra Rhodesia og Sydafrika ¹⁾. Konkurrencen om den finske nikkel i 1940 var et af de forhold, der bidrog til at forvandle det tysk-sovjetiske samarbejde til en konflikt ²⁾. Forekomsten af eftertragtede råvarer kan medføre stormagtsinteresse i kontrol med et område og dermed blive et sikkerhedsgeografisk minus. Den kan på den anden side også være et aktiv. Sydafrikas internationale position styrkes af dets råvarer. Men råvarerne har ikke bare en sikkerhespolitisk funktion. De spiller også en rolle som ekspansionspolitiske determinanter.

1.5. Ekspansionsbetingelser.

Så mange forhold af humangeografisk, sociologisk og økonomisk karakter optræder som ekspansionsdeterminanter, at det kan virke søgt og marginalt at rette søgelyset mod den fysiske geografi. Kan den levere andet end svar, der er så elementære, at de bliver banale, fordi så mange andre forhold skal være til stede? Muligvis ikke. Men i så fald kan dette problem måske bedre end noget illustrere geografiens possibilistiske karakter.

Af de europæiske landes ekspansion er kun to imperier tilbage: det russiske og det portugisiske. Resten har en helt residual karakter eller er blevet opløst i selvstændige statsdannelser. De to sidste imperier har også været blandt de første. Den russiske erobring af Sibirien begyndte i slutningen af det 16. århundrede, og allerede i 1639 nåede de første kosakker frem til Stillehavet ³⁾. Den portugisiske ekspansion begyndte med koloniseringen af

1) Oxford Economic Atlas of the World, London 1965 og John M. Dunn, American Dependence on Materials Imports, Journal of Conflict Resolution, bind IV, 1960, ss. 106-122.

2) Andreas Hillgruber, Hitlers Strategie, Frankfurt 1965, s. 111 f.

3) Riasanovsky, op.cit., ss. 167 f. & 213-16.

Madeira og Açorerne i slutningen af det 14., og koloniseringen af Brasilien tog fart fra slutningen af det 16. århundrede. Et varigt resultat af den portugisiske ekspansion er naturligvis, at der i dag er næsten lige så mange, der har portugisisk som modersmål som (primært) russisk.

Der er indlysende forskelle mellem de to ekspansioner, den ene er landværts, den anden søværts. Men der er også analogier. Begge lande er grænselande i forhold til den kristne kulturkreds. De ekspanderede i letgennemtrængelige tomrum. Men i en vis forstand var ekspansionen også en forlængelse af en forsvarskamp, som blev ført mod ikke-kristne folkeslag, der dels blev fordrevet, dels omgået. Hvor man mødte modstand, overvandt den ved hjælp af mere udviklet organisations- og våbentechnik. Men det drejer sig her hovedsagelig om forhold, som kun i en henseende er betinget af den fysiske geografi: beliggenheden. For begge landes vedkommende åbnede den muligheder. Portugal vender som Norge, hvorfra vikingeekspansionen i tidligere århundreder var udgået, ud mod havet. Tajo-floden giver Lissabon den gunstigste naturhavn på hele den europæiske vestkyst: et bredt udløb i havet og samtidig læ mod vestenvinden. Vindforholdene er ingen steder i Europa mere gunstige for sejlads mod Afrika og Amerika end på den iberiske vestkyst. Sommerpassaten begynder lige uden for Lissabon og bærer mod vest og syd. Vinterblæsten fører tilbage til Portugals kyst. Atlanterhavsfiskeriet havde længe inden ekspansionen givet portugiserne kendskab til vind- og vejrforhold i de farvande, de siden skulle besejle. Det fugtige galiciske klima gav skibstømmer. Efterhånden som disse ressourcer blev hugget op, fik portugiserne et handicap i konkurrencen med hollænderne ¹⁾. Chaunu har på denne baggrund hævdet, at

Un déterminisme géographique contraignant préside, donc, aux destinées maritimes du XVe siècle et du XVIe jusqu'aux améliorations de la voilure et une plus grande certitude dans le calcul du point, en gros, jusqu'au début du XVIIe siècle ²⁾.

Men hans egen analyse af den portugisiske ekspansion viser også, hvor mange ikke-geografiske faktorer, der dels betinger, dels motiverer den portugisiske ekspansion, og noget lignende kunne anføres for den russiske. Beliggenheden med dens betydning for de klimatiske forhold - de anførte for Portugals vedkommende, det ubeboede Sibirien for russernes - havde skabt muligheder for en ekspansion, de nødvendige eller i det mindste fordelagtige, men ikke tilstrækkelige betingelser.

1) Cambridge Economic History of Europe, bind IV, s. 194.

2) Chaunu, s. 109.

"L'Angleterre est une île: vous savez autant que moi sur son histoire", skrev den franske historiker Jules Michelet. Raymond Aron vender sig mod denne form for determinisme ¹⁾:

Abstraitement, une collectivité, maîtresse de l'ensemble d'une île, peut être tentée soit par le repli (la rupture des relations avec le monde) soit par une diplomatie active. Celle-ci à son tour peut s'orienter dans trois directions: conquêtes sur le continent, expéditions au-delà des mers, neutralité volontaire. Chacune de ces quatre politiques a été adoptée, à un moment donné, par l'un ou l'autre des deux Etats insulaires, Grande-Bretagne et Japon.

Aron kommer også ind på det spørgsmål, der har været berørt her i de to anførte eksempler, forskellen mellem maritim og kontinental ekspansion, en forskel, der jo må siges at være geografisk betinget. Han mener, disse to geografiske grundtyper har forskellige karakteristika:

Les raisons ne manquent pas de tenir pour fondamentale, à travers l'histoire, l'opposition du continent et de la mer, de la puissance continentale et de la puissance maritime. Les deux éléments, la terre et l'eau, semblent symboliser deux manières d'être des hommes, les incitent à deux attitudes typiques. La terre appartient à quelqu'un, au propriétaire; individuel ou collectif; la mer appartient à tous parce qu'elle n'appartient à personne. L'empire des puissances continentales s'inspire de l'esprit de possession: l'empire des puissances maritimes s'inspire de l'esprit de commerce.

Han mener også - her måske med henholdsvis fransk og engelsk politik i tankerne -, at fastlandsstaten vil være mere præget af planlægning, sømagten af improvisation:

Le désir de réduire au minimum les hasards de la bataille, l'effort du stratège pour rassembler ses forces sur un champ de bataille et pour opposer à l'ennemi un front continu n'ont pas d'équivalent sur l'immensité des océans. Avant les découvertes techniques qui ont renouvelé les moyens de communication, se lancer dans la carrière maritime, c'était accepter l'incertitude du sort, faire confiance à l'improvisation, à la maîtrise de l'imprévisible grâce à l'initiative de chacun ²⁾:

Det er et spørgsmål, om der ikke i begge Arons ræsonnementer mangler et led. Er det sø- og landmagt i og for sig, der afføder disse karakteristika? Eller er det ikke snarere det forhold, at en søvarts ekspansion er mere økonomisk motiveret, i højere grad tjener handelsinteresser af den simple grund,

1) Paix et guerre, s. 195.

2) Ibid., s. 198.

at vandstransport som nævnt er gunstigere for handelen end landtransport? Heri ligger også, at der har været bedre vækstbetingelser for et handelsborgerskab i sømagter end i landmagter med den konsekvens for det politiske system, at det i det første tilfælde i højere grad er blevet domineret af "købmandens", i det andet af "godsejerens" interesser. Men for godsejeren er ekspansion naturligt "nye jorder", for købmanden nye markeder og nye fordelagtige indkøbsmuligheder. Portugiserne søgte eftertragtede varer som slaver, guld og krydderier, der kunne sælges med høj fortjeneste.¹⁾ Endnu Hitler motiverede sit ekspansionsprogram med Tysklands behov for landbrugsjord. Baggrunden herfor var bl.a. virkningerne af blokaden under første verdenskrig. Man møder her et andet træk, der flere gange får en fastlandsmagts sikkerhedspolitik til at slå over i ekspansionspolitik: fornemmelsen af at blive omringet og kvalt, "klaustrofobien", om man vil. Man finder udtryk for den i det kejserlige Tyskland. Den genlyder i den sovjetiske kamp mod den amerikanske basepolitik efter den anden verdenskrig. George Kennan modsatte sig Grækenlands og Tyrkiets optagelse i NATO med en udtrykkelig henvisning til, at den ville forstærke russernes fornemmelse af at blive omringet²⁾.

Landmagts tilbøjelighed til at se ekspansion under en autarkisk synsvinkel afspejler sig i forskellen mellem fransk og engelsk kolonipolitik, hvormed ikke er sagt, at der ikke indgår andre determinanter i den. Den franske erobring af Tonking motiveredes bl.a. med kullejerne i Dong-Trieu³⁾. For sømagterne er det primære mål derimod at sikre støttepunkter, der kan sikre kontrollen med handelsvejene. Kampen mellem de europæiske sømagter Portugal, Holland og England var i høj grad en kamp om stræder og baser.

Både den franske interesse for Tonkings kul og den portugisiske for Guldkystens guld og Insulindes krydderier viser, at behovet for visse ressourcer kan indgå i motiveringen for en ekspansionspolitik, og man kan hævde, at man her i sidste instans står ved geografiske determinanter. Vesteuropas behov for guld skyldtes dets negative handelsbalance i forhold til Orienten, som igen var i nogen grad klimatisk betinget. Pebberet gror nu en gang ikke i Europa. Da de afrikanske karavaneveje, øjensynlig på grund af en klimaforandring, blev mindre og mindre farbare, voksede behovet for at finde en søvej til guldproducenterne⁴⁾. Krydderibehovet tog et stort opsving efter den sorte død, da folk, måske fordi mere landbrugsjord var blevet til rådighed efter befolkningskata-

1) Chaunu, op.cit., ss. 350-56.

2) George Kennan, Memoirs, s. 411.

3) Renouvin & Duroselle, op.cit., ss. 80 f.

4) Chaunu, op.cit., s. 351.

strofen, gik over til et større kødforbrug ¹⁾. Christian IVs broder hertug Ulrik havde ikke mindre end 15 pund pebber med i bagagen, da han i 1592 rejste til Rostock for at studere! ²⁾. Men da nye afgrøder sikrede vinterfoder, krakkede pebber-handelen, øjensynlig fordi konserveringsbehovet formindskedes.

Den geografisk betingede forskel i ressourcer er blevet anført som en del af forklaringen på, at det blev europæerne, der trængte ind i Asien, og ikke kineserne, der havde opdaget Europa, før Europa opdagede Kina, som trængte ind i Europa ³⁾. Europa havde dengang ikke noget, Kina havde så strækt brug for, som det, Europa havde brug for i Orienten.

Men måske var det, Europa til syvende og sidst følte det stærkeste behov for, rum. Fernand Braudel har gjort gældende, at der i det 11.-13. århundrede skete en vægtforskydning i Kina, som førte til, at den økonomiske og befolkningsmæssige overvægt kom til at ligge i Sydkina i forholdet 3 til 1. Samfundet baseredes her på risproduktion, der dels er langt mere intensiv end korndyrkning, dels forudsætter en strammere samfundsdisciplin. Overgangen til kødforbrug fra det 15. århundrede gjorde det europæiske landbrug endnu mere ekstensivt. Mens Europa og Kina havde omtrent samme befolkning, betød forskellen i produktionsstrukturer, at "Europa manglede rum, mens Kina manglede mennesker" ⁴⁾.

Ressourcer kan dog ikke bare virke som magneter, men også som grundlag for en ekspansion. Når England besejrede den store Armada var det bl.a. takket være sine skibskanoner, som Sussex-malmens fosforholdighed gav en særlig kvalitet. Når Sverige under Gustav Adolf blev Nordeuropas dominerende militærmagt, var det bl.a. betinget af det svenske feltartilleri fremstillet på grundlag af landets kobber. Når de franske hære efter den store revolution kunne erobre Europa, var det bl.a., fordi det var lykkedes at overvinde de vanskeligheder, som tidligere havde gjort den franske jernmalm lidet anvendelig til kanonstøberi ⁵⁾.

Men både når det gælder behov og styrkegrundlag, er der en nøje sammenhæng mellem geografiske faktorer og den videnskabelig-tekniske udvikling.

1) Ibid., s. 354.

2) Troels-Lund, Dagligt liv i Norden, bind V, udg. København 1914, s. 65.

3) Joseph Needham, Science and China's Influence on the World, Raymond Dawson o.a., The Legacy of China, Oxford 1964, s. 307.

4) Fernand Braudel, Civilisation matérielle et capitalisme, Paris 1967, ss. 113-16, Chaunu, op.cit., s. 339.

5) Carlo Cipolla, Guns and Sails in the Early Phase of European Expansion 1400-1700, London 1965, ss. 40 & 71, og Michael Roberts, op.cit., bind II, ss. 224-35.

Jo mere man kommer ud over en primitiv teknologi, jo stærkere gør det menneskelige "input" sig gældende i den vekselvirkning, som udgør den internationale politiks økologi.

2. Teknik og politik.

Mens geografiens faktorer, når man ser bort fra de i øvrigt diskutale klimaforandringer, er statiske, er teknologiens blandt de dynamiske kræfter, som bevirker, at enhver konjunktur trods strukturelle ligheder med andre situationer får sin originalitet. Uophørligt forandrer den teknologiske udvikling de geografiske parametres betydning og ændrer derved staternes indbyrdes styrkeforhold og målsætning. Aron har navnlig fæstet sig ved det første, når han skriver:¹⁾

L'instabilité des relations internationales, depuis des siècles et des millénaires, tient précisément à la fluctuation des forces relatives des Etats.

Hertil er dels at bemærke, at forandringerne i det indbyrdes styrkeforhold naturligvis ikke udelukkende er teknologisk betinget, dels, at teknologien ikke bare påvirker midlerne, men også målene. Inden det 20. århundrede var olieforekomster uden større interesse for staterne. Udvikling af atomenergi og en elektrisk bil kan påny reducere deres betydning.

Den teknologiske udvikling er irreversibel; den ændrer bestandig de økologiske forhold. Visse sociologer tillægger den så central en betydning som forklaringsfaktor, at man ved siden af en geografisk determinisme også kan tale om en teknologisk. Stéphane Bernard skriver således:²⁾

Une fois la première machine implantée en Occident, tout le développement sociologique ultérieur devenait nécessaire. Ce "tout" implique évidemment du politique. Dès que l'on admet un certain déterminisme sociologique, il n'y a aucune raison pour que les phénomènes d'autorité lui échappent. Dans un système social qui se transforme nécessairement et irréversiblement sous l'action de la technique et au sein duquel des mouvements politiques concurrents lient leur sort aux forces de mouvements et d'inertie qui travaillent la collectivité, l'évolution des situations doit constituer un avantage irréversible pour le mouvement politique qui agit dans le sens des réadaptations institutionnelles appelées par l'évolution.

Teknologien skaber bestandig nye betingelser. Den franske sociolog Gabriel Tarde så i "invention" og "imitation" den sociologiske forsknings nøglebegreber.³⁾

Den europæiske teknologi forvandlede i løbet af nogle århundreder

1) Paix et guerre, s. 277.

2) Stéphane Bernard, Maroc 1943-1956, Bruxelles 1963, bind II, s. 196.
Også William Ogburn, Social Change, New York 1922.

3) Gabriel Tarde, Les Lois de l'imitation, Paris 1890.

det folketomme nordamerikanske kontinent med dets enorme slumrende ressourcer til verdens stærkeste industrimagt. Men hvis den teknologiske udviklings virkninger er irreversible og de konjunkturer, de skaber, derfor originale, er der visse kategorier af teknologisk udvikling, der har konstant betydning for den internationale politik: kraftteknik, produktionsteknik, transportteknik, kommunikationsteknik og våbentechnik.

2.1. Kraft og styrke.

Såfundets kraftteknologiske underlag har fået tildelt en central rolle af en række historikere og politologer. Sprout skriver herom:¹⁾

All the techniques of statecraft, domestic as well as international, involve expenditures of energy and consumption of other resources...

... a discharge of energy in the milieu is the activating factor in the man-milieu relationships.

På det fascinerende spørgsmål, hvorfor det blev Europa og ikke Kina, der udviklede en global ekspansion, henviser Braudel og Chaunu også til det forhold, at europæeren allerede i det 15. århundrede havde fem gange mere kraft til rådighed end kineseren, fordi Kinas "tyngdeforskydning" mod det risdyrkende Sydkina medførte, at såfundet fortrinsvis byggede på den menneskelige muskelkraft, det mest primitive energigrundlag.²⁾ Det teknologiske grundlag for "det europæiske gennembrud" er, har man hævdet, en række kraftteknologiske gennembrud i middelalderen: Bringestykket, der - i øvrigt måske indført fra Kina - kommer i brug i den tidlige middelalder og forøger hestens trækraft en tre-fire gange. Hesteskoen, der gør dyret mere modstandsdygtigt i det fugtige nordeuropæiske klima. I det 11. århundrede har hesten fortrængt oxen som trækdyr flere steder i Nordeuropa, en energiforøgelse, der er blevet anslået til 100 pct.³⁾ Samtidig toges først vand- og derpå vindkraft i brug til klædevalkning, smedier og kornmøller.⁴⁾ I de følgende århundreder muliggjorde tekniske fremskridt som indførelse af stævnrør, bavspryd og tremastet rigning en mere effektiv udnyttelse af vindkraften til søtransport.⁵⁾

Energi er også varme, der kan udnyttes til opvarmning eller omsættes i bevægelse. Her var et område lige til vor egen tid afhængigt af de råvarer, der fandtes inden for rækkevidde. Indtil det 18. århundrede hvilede jernproduktionen på trækul. Her var Nordeuropa favoriseret af rigelige skove, mens Middelhavslandene i løbet af det 16. århundrede udtømte deres ressourcer. I forvejen

1) Sprout, The Ecological Perspective on Human Affairs, ss. 15 & 63.

2) Fernand Braudel, Civilisation matérielle et capitalisme, Paris 1967, s. 282 og Chaunu, op.cit., ss. 336-38.

3) Lynn White, Medieval Technology and Social Change, Oxford udg. 1964, ss. 62 f. og Joseph Needham, op.cit., ss. 271 ff.

4) Lynn White, op.cit., ss. 83 ff & 78.

5) Cipolla, op.cit., Maurice Daumas, Historie générale des techniques, bind II, Paris 1965 ss. 367-409 og Chaunu, op.cit., ss. 273-288.

var Nordeuropa overhovedet blevet gjort egnet til civiliseret beboelse ved opfindelser som skorstenen og kaminen.

Med opfindelsen af koks omkring 1735 i England blev kul et nyt kraftunderlag for industrialiseringen. Det tiltog i betydning med udviklingen af dampmaskinen fra slutningen af det 18. århundrede. Den styrkeforskydning, der skete mellem de forskellige lande i løbet af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, kan bl.a. ses på baggrund af kullejernes kvalitet, placering og tilgængelighed, som betingede en større eller mindre konkurrenceevne. Aron fremhæver de centralfranske kuls ringe kvalitet og transportgeografisk dårlige placering som medvirkende årsager til, at Frankrig i løbet af det 19. århundrede mistede den dominerende plads i international politik, det havde haft indtil 1815.¹⁾ Men det franske eksempel viser ikke bare, hvilken rolle kraftressourcerne kan spille for et lands styrke, men også for dets udenrigspolitiske målsætning. Tyskernes ødelæggelser af de geografisk udsatte nordfranske kulminer under den første verdenskrig førte til, at kulleverancer blev et af hovedmålene for den franske skadeserstatningspolitik og en del af anledningen til den franske besættelse af Ruhr-området i 1923 med de deraf rindende politiske konsekvenser. Den franske stålindustri's afhængighed af Ruhr-kul blev efter den anden verdenskrig den økonomiske hoveddeterminant i den franske Europapolitik, der formuleredes i den såkaldte Schuman-plan om oprettelse af den europæiske kul- og stålunion.

England havde i den første industrialiseringsfase været favoriseret af de midtengelske kuls nære beliggenhed ved jernmalmen. Men Ruhr-kullejerne var rigere, omend langt fra så gunstige som de amerikanske kulfløtser i Appalacherne, der ligger i vandrette, ubrudte, tre meter tykke overfladelag, hvor Ruhr-kullene ligger 700-800 m nede i kun 1 m tykke lag. Der har været perioder i slutningen af 1960'erne, hvor amerikanske kul har kunnet konkurrere med tyske i selve Ruhr-distriktet.

Foruden af USAs gunstige erhvervsgeografi var dette betinget af en transportteknisk udvikling, der bevirkede, at et samfunds kraftunderlag ikke længere var bundet til dets egne ressourcer, men snarere af dets tilgængelighed fra søvejen. Lande som Japan og Italien kunne i 1960'erne udvikle en betydelig sværindustriel kapacitet. Rusland og navnlig Sovjetunionen har i en række henseender været defavoriseret. Det gælder navnlig ved industrialiseringen af Sibirien, der har været baseret på malmlejerne i Magnitogorsk og kullejerne i Kuznetsk med en indbyrdes afstand på 2.000 km, uden anvendelige vandveje som i Amerika eller Vesteuropa, hvilket betyder, at 1/3 af de transporterede kul går til selve transporten.²⁾ Det råder på den anden side ikke over havnefaciliteter, som

1) Raymond Aron, Espoir et peur du siècle, Paris 1957, s. 165.

2) Ernst Haas & Allen S. Whiting, The Dynamics of International Relations, New York 1956, s. 93.

kan sammenlignes med Italiens og Japans. Udviklingen af den sovjetiske sværindustri har derfor måttet eller er i hvert fald blevet gennemført med tilside-sættelse af rentabilitetshensyn, som har kunnet anlægges i Vesten, hvor navnlig Amerika bl.a. af transport- og energigeografiske årsager har været attraktivt for private investeringer. Bl.a. energiunderlaget indikerer således i højere grad i Rusland end i andre industrilande en statsledet, autarkisk plan-økonomi, og dette har igen skabt økonomiske strukturer, som vanskeliggør en sammenkobling med verdensøkonomien. Den tjekkiske krise i 1968 havde bl.a. sin baggrund i, at man havde udbygget den tjekkiske sværindustri på leverancer fra Sovjetunionen og ignoreret rentabilitetshensynene. En omstilling af den økonomiske politik efter rentabilitetskriterier måtte på den anden side føre til, at landet gradvis degageredes fra Comecon-økonomien.¹⁾

Den tekniske udvikling i slutningen af det 19. og i det 20. årh. har åbnet fire nye energikilder, som har reduceret kullenes centrale placering: elektricitet, olie, naturgas og atomenergi. Både med henblik på staternes økonomiske styrke og på deres målsætning har følgerne heraf været vidtgående for den internationale politik. El-kraften har gjort vandkraften til en energiresource, som f.eks. har haft betydning for Sveriges økonomiske opsving. Den har i nogen grad rettet op på det handicap, Frankrig havde i en kulbaseret økonomi. Den giver lande som Congo og Brasilien nye muligheder. Derimod er Sovjetunionen også her handicapped, fordi dens floder i lange perioder er tilfrosne.

Olien har navnlig forøget de mellemøstlige landes strategiske betydning. Naturgassen har måske mere end noget andet betinget Italiens økonomiske opsving efter den anden verdenskrig og i en senere fase stærkt forbedret Hollands energiunderlag. Atomkraften har foreløbig vist sig lidet konkurrencedygtig i sammenligning med de øvrige kraftkilder. Men forestillingen om, at man her stod overfor en betydningsfuld ny energikilde har haft en ikke ubetydelig indflydelse på den økonomiske udvikling. Den har stimuleret effektiviseringen af udnyttelsen af de traditionelle energikilder.²⁾ Den var i midten af 50'erne en af Frankrigs tilskyndelser til at gå med til oprettelsen af fællesmarkedet, da energiforsyninger ansås for et af den franske økonomis centrale problemer, og en løsning mentes at kunne findes ved et europæisk samarbejde om udnyttelse af atomenergien.³⁾

Udviklingen i den europæiske politik er i øvrigt en udmærket illustration af, hvilken rolle kraftteknologien kan spille i staternes udenrigspolitiske

1) Om den tjekkiske krise se Philip Windsor & Adam Roberts, Czechoslovakia 1968, London 1968.

2) Leonard Beaton, Must the Bomb Spread? Harmondsworth 1966, s. 89.

3) Bjøl, La France devant l'Europe, ss. 58 f.

interesseaggregation. CECA blev i begyndelsen af 50'erne oprettet på grundlag af forventninger om kulknaphed. Den stimulerede derfor kulproduktionen. Men andre energikilder som navnlig olie og naturgas viste sig mere og mere konkurrencedygtige. Omkring 1960 stod man over for en overproduktion af kul, der skabte en krise, som svækkede tilliden til de overstatslige løsninger. På tilsvarende vis viste det sig i løbet af 60'erne, at atomenergien ikke opfyldte de forventninger, man havde stillet til den. To forhold, der oprindeligt havde motiveret Frankrig til at gå ind for en stærkt integrationistisk europæisk politik, var blevet svækket.

Foruden at energiteknikken kan være et af de felter, som det kan være oplysende at se på ved en analyse af staternes udenrigspolitiske interesser, anvendes den ofte som en bekvem målestok for deres økonomiske udviklingstrin og dermed for den økonomiske og militære styrke, de kan mobilisere i den internationale politik.

2.2. Produktionsteknik.

Mens landenes energiproduktion er en målestok for deres økonomiske udviklingsniveau, anvendes sværindustrien ofte i kapacitetsanalyser som kriterium for deres militære potentiel. Dette kan, navnlig når man beskæftiger sig med perioden fra midten af det 19. århundrede til 1945, være berettiget. Det forskellige forløb, som det væbnede opgør mellem Rusland og Tyskland fik 1914-17 og 1941-45, kan næppe forklares uden hensyntagen til den forskydning i forholdet mellem de to landes sværindustrielle produktionskapacitet, som fandt sted mellem de to krige, selvom der også var væsentlige forskelle i Ruslands forsyningsmuligheder udefra. Mens det caristiske Rusland stort set var overladt til sine egne ressourcer - Murmansk-banen blev først færdig i 1917, den transpersiske jernbane først i mellemkrigstiden -, modtog Sovjetunionen for \$ 9 milliarder låne- og leje hjælp fra USA¹⁾. Men udtrykt i stålproduktion var der også sket en væsentlig udvikling af Ruslands egen kapacitet:

Stålproduktion i millioner tons:

	1913	1940
Rusland	4,8	18,3
Tyskland	18,9	21,5

Omend dette forhold i løbet af krigen forskød sig til fordel for Tyskland.

I 1916 brød den store russiske offensiv mod Østrig-Ungarn, den såkaldte Brusilov-offensiv sammen på grund af svigtende tilførsler af ammunition.²⁾

1) Feis, Churchill, Roosevelt, Stalin, s. 648.

2) V.D. Sokolovskij, Voennaja Strategija, Moskva 1963, s. 325.

Allerede fra 1915 blev op til 1/4 af de russiske soldater sendt til fronten uden våben med instruks om at samle dem op fra de faldne.¹⁾ I slutningen af 60'erne var den sovjetiske stålproduktion, der i 1945 havde været 12,3 millioner tons sammenlignet med 72,3 millioner i USA, blevet den amerikanske jævnbyrdig.

Stålproduktionen i millioner tons:²⁾

	1913	1940	1945	1967
USA	31,8	60,8	72,3	115,1
Rusland	4,8	18,3	12,3	102,2
England	7,8	13,4	12,3	24,3
Tyskland	18,9	21,5	19,4 (1943)	36,7 (Vest)
Frankrig	4,7	4,4	5,1 (1943)	19,7
Japan	0,2	6,8	2,0	62,2
Indien		1,3	1,4	6,6

(For Kina kan ikke gives noget tal, da den kinesiske folkerepublik siden 1958 ikke har offentliggjort produktionsstatistik).

Den sværindustrielle produktionskapacitet kan dog ikke uden videre bruges som indikator for landenes strategiske styrke og bliver heller ikke uden forbehold anvendt som sådan af regeringerne. Det store forspring, USA havde for Sovjetunionen i stålproduktion i 1945, forhindrede ikke, at Sovjetunionen af de amerikanske beslutningstagere i de følgende år blev anset for en trussel, mens omvendt den jævnbyrdighed, der var opnået i slutningen af 60'erne, ikke synes at være blevet opfattet som en alvorlig trussel. Bag dette forhold ligger vel dels, at en hensigtsbedømmelse, hvor meget man end forsikrer det modsatte, sniger sig ind i styrkebedømmelsen, dels, at den våbentekniske udvikling har gjort den sværindustrielle produktionskapacitet mindre velegnet som indikator. Men i forvejen måtte der tages hensyn til, hvorledes sværindustriens produkter anvendtes. Japan, der er blevet verdens tredje stålproducent, bruger kun i ringe omfang sin sværindustrielle produktion til militære formål, mens det omvendt var en ekspansiv militærmagt på et tidspunkt, hvor det kun havde en beskeden stålproduktion. I 1965 var den årlige bilproduktion i Sovjetunionen kun 200.000 sammenlignet med 9,3 millioner i USA. En større del af den sovjetiske stålproduktion var således til rådighed for andre formål. Navn-

1) Riasanovsky, op.cit., s. 464.

2) W.S. Woytinsky, World Population and Production, New York 1953, United Nations Statistical Yearbook og The Economist, London 16/11 1968.

lig jernbanerne har været en betydelig aftager, da den sovjetiske økonomi overvejende er bygget på togtransport, idet både vandtransport og vejbyggeri hæmmes af klimaet. I de senere år har man også lagt vægt på en udbygning af navnlig handelsflåden og til dels krigsmarinen.

Men den våbentekniske udvikling siden 1945, der senere skal drøftes, har som nævnt medført ændringer i de industrielle styrkeindikatorer. Atomindustri, elektrontechnik og metalbehandling, produktioner, hvori et lands udviklingstrin snarere bør måles i kvalitet end i kvantitet, har fået en mere fremtrædende placering.

Et lands produktionsteknik spiller dog ikke bare en rolle for dets militære styrkepotential, men også i rivaliseringen om indflydelse. Den giver det muligheder for at yde økonomisk bistand, og dets produktionsudvikling kan have en modelværdi. Det sidste spørgsmål hører dog snarere hjemme under behandlingen af social organisation end af produktionsteknik.

Endelig er industriproduktionen ikke eneafgørende for et lands styrke og indflydelsesmidler. Når man beskæftiger sig med tidligere historiske faser, indgår landbrugsproduktionen i styrkegrundlaget, og i vor egen tid kan den spille en rolle i rivaliseringen om indflydelse.

Når man vender sig mod den europæiske ekspansions problematik, er det vanskeligt at komme uden om produktionsteknikken i landbruget. De forskellige samfundsstrukturelle konsekvenser af, om grundafgrøderne er korn, ris eller vanskeligere lagervarer som yamsrødder, har været drøftet i andre sammenhænge. Man kunne tilføje, at maniokdyrkningen på de tropiske østvendte mellem-amerikanske kystsletter muliggjorde et endnu mere intensivt landbrug end sydkinas - 50-60 centner pr. ha mod 30 centner ris og 5 centner hvede i ekspansionstidens europæiske landbrug - og således gav de præcolombianske civilisationer endnu mindre ekspansionsincitament end den kinesiske, skønt en lige så stor befolkning synes at have været koncentreret på et endnu mindre område.¹⁾ Indianernes overlegne landbrugsteknik kom både Europa og Afrika til gode.

Nu om stunder spiller landbrugsteknikken navnlig en rolle i den internationale politik ved de problemer, den skaber i industrilandene, med afsætning af overskudsproduktion og beskyttelse mod mere effektive producenter. I ulandene medfører en mangelfuld landbrugsteknik til gengæld et stadigt træk på sparsomme valutaeserver, som er hårdt tiltrængte i industrialiseringen. På UNCTAD-konferencen i New Delhi i 1968 ansloges det, at \$4,5 milliarder årligt brugtes af ulandene til fødevareimport, mens den samlede årlige kapitalimport i begyndelsen af 60'erne lå på godt \$10 milliarder.²⁾

1) Chauvin, op.cit., ss. 339 f., Marston Bates, op.cit., ss. 159-61.

2) Le Monde, Paris 10/2 1968.

2.3. Transport- og kommunikationsteknik.

International politik forudsætter kontakt mellem autonome politiske enheder. Hvorledes denne kontakt formidles, er ikke uden betydning for udviklingen i internationale politiske systemer. Der vil i denne fremstilling for oversigtens skyld blive skelnet mellem transport- og kommunikationsteknik, skønt de to begreber i praksis ofte glider over i hinanden. Ved transportteknik forstås her midler til at flytte varer og personer fra et sted til et andet; ved kommunikationsteknik midler til at overføre "signaler" fra den ene person til den anden.

Et artikuleret sprog må formentlig siges at være den kommunikationsteknik, der klarest adskiller menneskene fra dyrene. Sproget er et vigtigt identifikationsinstrument for de grupper, der optræder som aktører i den internationale politik, et elementært middel til at skelne mellem "udgruppe" og "indgruppe".

Skriften giver muligheder for at overføre signaler uden direkte kontakt og skaber dermed nye betingelser for større organiserede samfundsdan-
nelser, hvis strukturer og omfang præges dels af skriftens karakter, dels af mulighederne for at transportere skriftlige budskaber fra det ene sted til det andet. Kommunikations- og transportteknik flyder her over i hinanden. Romerrigets vækst og desintegration er blevet sat i forbindelse med svingningerne i parpyrusforsyninger fra Egypten.¹⁾ I Kina blev papir muligvis opfundet så tidligt som i det 2. århundrede; men det nåede først frem til Europa i løbet af middelalderen, og en masseproduktion blev først rentabel, efter at folk i det 14. århundrede, måske som følge af en klimaafkøling, begyndte at gå med undertøj. Hermed skabtes til gengæld forudsætninger for at udnytte den tryk-
teknik, der udvikles i det 15. århundrede til massefremstilling af bøger og pamfletter. Mens det samlede bogoplag i Europa i sidste halvdel af det 15. århundrede anslås til 15-20 millioner, skønnes det i det 16. at have nået 150-200 millioner.²⁾ Dette kommunikationstekniske gennembrud hører med til forudsætningerne for den udvikling af nationalt bevidste eliter og nationalstater, som fandt sted fra renæssancen.

Begge elementer i det - papiret og trykning med løse typer - stammer fra Kina. Men når Europa opløstes i stater, mens Kina forblev et samlet rige, kan det måske hænge sammen med, at den kinesiske skrift i modsætning til den europæiske er ideografisk. På den ene side gjorde de langt færre komponenter i den europæiske skrift den mere velegnet til løstypetryk end de 40.000 kinesiske skrifttegn.³⁾ På den anden side havde disse en integrerende funktion,

1) Marshall McLuhan, Understanding Media, New York 1964, ss. 91 & 99 f.

2) Daumas, op.cit., bind II, ss. 640-90.

3) Om skrifternes oprindelse I.J. Gelb, A Study of Writing, Chicago 1952.

for så vidt som de udgjorde en kommunikationsteknik, der - som de arabisk-europæiske tal - var uafhængig af talesproglige forskelle mellem rigets forskellige dele.

Transmission af signaler var afhængig af de hurtigste transportmidler indtil opfindelsen af den semaforiske telegraf, der gav Napoleon en fordel i sammenligning med hans modstandere, som ikke rådede over interne forbindelseslinier.¹⁾ Afhængigheden af visibilitet elimineredes med opfindelsen af den elektriske telegraf. I den internationale politik kommer dette nye transmissionsmiddel første gang til at spille en rolle under optakten til Krimkrigen. Dets virkninger på den internationale politik er af Duroselle blevet bedømt således:²⁾

La conséquence de ce phénomène est claire: l'on aura de moins en moins tendance à fixer une politique générale et durable, de plus en plus la tentation de se laisser guider par les événements. La politique étrangère perd, du fait du télégraphe, une partie de son sérieux, surtout dans les gouvernements où le pouvoir exécutif est faible.

En anden fransk historiker, Albert Sorel skriver om samme emne:³⁾

La télégraphie a bouleversé toutes les conditions de l'ancienne diplomatie. Elle a multiplié tout d'un coup, sans préparation et sans transition aucune, dans les rapports des Etats, un élément que jusque-là tout l'art des chancelleries s'était efforcé d'en bannir: la passion.

Lidenskabernes indtog i diplomatiet kan dog nok ikke bare tilskrives telegrafens, men må vel på den ene side også sættes i forbindelse med det forhold, at udenrigspolitikken mere og mere blev et anliggende, som interesserede andre end kancellierne, på den anden side med den spredningsteknik, der udvikledes inden for pressen, dels takket være opfindelsen af hurtigpressen, dels og måske navnlig ved de nye distributionsmuligheder, som skabtes ved jernbanerne. Virkningerne af disse forhold mærkedes allerede, inden telegrafens blev taget i pressens tjeneste, således i 1840'erne, hvor det slesvig-holstenske spørgsmål, der tidligere kun havde haft lokal interesse, fangede opmærksomheden i hele Tyskland.⁴⁾

Duroselles og Sorels betragtninger antyder, hvor varsom man skal være med uden videre at slutte, at tekniske fremskridt også indebærer "fremskridt" i den internationale politik, hvis man vil definere dette værdiladede

1) McLuhan, op.cit., s. 28.

2) Duroselle, La politique étrangère, s. 340.

3) Ibid., s. 341.

4) W. Carr, Schleswig-Holstein 1815-48, Manchester 1963, ss. 17 & 80.

begreb som en udvikling, der går i retning af afgørelse af konflikter med en mindre sum af menneskelige lidelser. Men på den anden side kan man også netop inden for kommunikationsteknikken anføre eksempler på, at anvendelsen af en ny teknik kunne virke konfliktbegrænsende. Var der blevet krig i 1914, hvis det moderne diplomatis vigtigste transmissionsmidler, telefonen og fjernskriveren, havde kunnet anvendes af aktørerne, således at meddelelsen om den russiske mobilisering ikke var blevet kendt ni timer tidligere i Berlin end i Paris?¹⁾ Den direkte fjernskriverlinie, der i 1963 blev etableret mellem Kreml og Det hvide Hus, muliggjorde en direkte og øjeblikkelig kommunikation under Seksdageskrigen i Mellemøsten i 1967.

Navnlig under analysen af akutte internationale kriser kan der være grund til at være opmærksom på kommunikationsteknikken, selvom kommunikationsproblematikken naturligvis hermed langt fra er udtømt. Der er tre led i enhver kommunikationsproces: Afsendelse, transmission og modtagelse.²⁾ I det sidste indgår også spørgsmålet om, hvorledes signalet opfattes af modtageren. Men det er mindre et teknisk end et psykologisk spørgsmål, som vil blive berørt i anden sammenhæng.

Drøftelsen af kommunikationsteknik kan ikke afsluttes uden et par bemærkninger om de seneste årtiers udvikling på dette område. Hvad der navnlig er relevant for den internationale politik, er dels efterretningsteknikken, dels massekommunikationerne. På det første område er der i løbet af 60'erne sket et gennembrud, som synes at have bidraget afgørende til at forbedre mulighederne for en realistisk vurdering af andre landes styrke og hensigter. Fra midten af 60'erne var de amerikanske SAMOS-satellitter i stand til fra 150 miles højde at tage ligeså gode billeder som det U-2 fly, der i 1960 blev nedskudt over sovjetisk territorium, tog fra 12 miles højde, og sovjetisk og kinesisk territorium var under konstant satellitovervågning.³⁾ Udviklingen i elektronteknikken, navnlig den drastiske "minimalisering", der er blevet muliggjort ved LSI (Large Scale Integration) teknikken, har åbnet nye perspektiver for både raketforsvar, aflytning og analyse af modpartens interne kommunikation og reduktion af omkostningerne ved avancerede våbensystemer.⁴⁾ Disse eksempler viser i øvrigt, at den teknologiske udvikling ikke i alle tilfælde er en af de politiske beslutningstagere uafhængig proces, men tværtimod kan påvirkes af disses interesser.

1) Jvf. Pierre Renouvin, Les origines immédiates de la guerre, Paris 1927, ss. 181 f.

2) Jvf. J.L. Aranguren, Sociologie de l'information, Paris 1967, s. 11.

3) Survival, London august 1965 og Air Force/Space Digest, Washington oktober 1965.

4) Herman Kahn & Anthony Wiener, The Year 2000, New York 1967, ss. 87 & 102 og Air Force/Space Digest, maj & juni 1965.

Inden for massekommunikationerne skete der nye gennembrud med radio, film og efter den anden verdenskrig fjernsynet. I den internationale politik skabes der herved en mulighed for direkte opinionspåvirkning på tværs af grænserne, som er uafhængig af læsefærdighed. Den toges først systematisk i brug af Sovjetunionen, men er også senere blevet benyttet af andre lande, efter den anden verdenskrig navnlig af Ægypten.¹⁾ Filmen blev ligeledes udnyttet til politiske formål af Sovjetunionen, men måske mest effektivt af den tyske nazisme.²⁾ En mere global virkning har den nok haft i den rolle, den har spillet i det, man har kaldt "the revolution of rising expectations".

Fjernsynets virkning har man måske tydeligst kunnet konstatere i forbindelse med den amerikanske fase af Vietnamkrigen, hvor det har givet guerrillakrigen en ny "teknisk dimension" i mulighederne for "ydre opinionspåvirkning".³⁾ Ligesom filmen har fjernsynet formentlig forøget mulighederne for social spredning over landegrænserne.

Sammenhængen mellem kommunikations- og transportteknik er allerede flere gange blevet berørt i det foregående, hvor det er blevet påvist, hvordan transmissionsrytmen har været betinget af den transporttekniske udvikling. Man kan omvendt anføre eksempler på, at transporttempoet kan være betinget af den kommunikationstekniske udvikling, f.eks. i raketteknikken. Men i tidligere faser har transportteknikken også haft en selvstændig udvikling, som har haft vidtgående betydning for den internationale politik. Mere end nogen anden teknologisk kategori er det måske transportteknikken, der har ændret de geografiske parametre. De oceangående skibe nedbrød skillevæggene mellem regionalsystemerne og skabte forudsætninger for et globalt økonomisk og politisk system. De interkontinentale raketter gjorde ende på Amerikas geografisk betingede usår- lighed.

Foruden af forbedringer i skibsbygningsteknikken, der muliggjorde en mere effektiv udnyttelse af vindkraften, skabte større manøvre- og sødygtighed, betingedes den europæiske ekspansion af en forbedret kartografi og navigations- teknik.⁴⁾ Med dampskibene blev skibsfarten uafhængig af vindkraften, med motor- skibene reduceredes behovet for flådebaser, og med atomubådene åbnedes nye di- mensioner i søkrigsførelsen. En betydelig forøgelse af fragtskibenes tonnage har på en gang åbnet nye industrielle udviklingsmuligheder for kyster med gode dyb- vandshavne og medført forskydninger i strædepositionernes betydning. Suez-kanalen, der var vital for den europæiske olieforsyning i 1956, var det ikke længere i 1967, da den ikke kan passeres af 100.000 tons tankskibe. Sunda-strædet, der

1) Barghoorn, Frederick, Soviet Foreign Propaganda, Princeton 1964.

2) Se f.eks. Z.A.B. Zeman, Nazi Propaganda, London 1964, ss. 28 ff.

3) Jvf. André Beaufre, Modern Strategi, Stockholm 1966, ss. 105-109.

4) Chaunu, op.cit., ss. 293-305 og Luis Albuquerque, Introdução à História dos Descobrimentos, Coimbra 1962, kap. 2 & 3.

kan passeres af skibe på 500.000 tons, kan få større betydning end Malakkastrædet, der højst kan tage skibe på 100.000 tons.¹⁾

Den udvidelse af den interne vandtransport, som muliggjordes ved det engelske Kanalbyggeri i slutningen af det 17. og det 18. århundrede, var blandt forudsætningerne for industrialiseringen i England på samme måde, som udbygningen af Rhinsystemet efter 1815 og kanalanlæggene i USA efter 1812 banevej for det industrielle "take off" i Tyskland og Amerika.²⁾

I forvejen var også landevejene blevet udbygget i Europa i løbet af det 18. århundrede, hvilket lettet rejseriet, spredningen af idéer og eliteintegrationen, men også efter revolutionen de franske hæres lynmarcher fra Spanien til Polen, fra Italien til Holland. Med grundlæggelsen af det franske Ponts et Chaussées korps i 1716 indledtes en systematisk udbygning af det europæiske vejnet, der medførte en halvering af rejsetiden i løbet af århundredet.³⁾ I selve transportmidlet, den firehjulede hestevogn med styring fra bukken, der kom i brug i det 13. århundrede og betød et gennembrud i sig selv, var der dog ikke sket fundamentale forandringer. Men her opstod en revolution med jernbanen i det 19. århundrede. Den åbnede de store kontinentalstater Amerika og Rusland med dybtgående konsekvenser for den internationale økonomi. Militært medførte den forandringer, som vel var større end konsekvenserne af noget andet transportteknisk gennembrud siden stigsøjlen, der havde betinget det svære panserrytteri og dermed var blevet en af forudsætningerne for det europæiske feudalsamfunds opståen.⁴⁾ Tysklands opkomst som Europas dominerende magt er nøje knyttet til jernbanen. Den gjorde småstatsvæsenet økonomisk uholdbart og muliggjorde det stærke industrielle Ruhr-Lothringen kombinat. Allerede i 1830'erne var preussiske ingeniører og økonomer opmærksomme på jernbanens strategiske betydning for Tyskland.⁵⁾ I praksis toges den sporadisk i brug under krigen i Italien i 1859, mere systematisk under den amerikanske borgerkrig. I 1870 gav den Tyskland en fordel over for Frankrig. Den "store Moltke" var først og fremmest en jernbanestrateg. Op til 1914 bestod krigsplanlægningen for en stor del af togtider. En hidtil ukendt masseindsats blev mulig. I august 1914 førte Frankrig to millioner soldater til fronten med 4.278 tog, hvoraf kun 19 var forsinket.⁶⁾ Men dette præcisionskrav medførte en usmidighed i den

1) OECD, Les transports maritimes en 1967, Paris 1968.

2) Cambridge Economic History, bind VI, ss. 144 & 224.

3) Pierre Rousseau, Historie des transports, Paris 1961, ss. 157, 216-222 & 238f.

4) Marc Bloch, La société féodale, udg. Paris 1968, ss. 220 & 405, White, op.cit., s. 38 og Curt Weibull, Historiska problem och utvecklingslinjer, Stockholm 1962, s. 12.

5) J.C.F. Fuller, Armament and History, cit. efter fr. udg., Paris 1948, ss. 132 f.

6) Alistair Horne, The Price of Glory, London 1962, s. 16.

militære planlægning, som blev politisk fatal. Schlieffen-planen, der helt var baseret på det russiske jernbanenets underudvikling i forhold til det tyske og franske, betød, at Frankrig skulle slås ned først, inden Ruslands vægt kunne gøre sig gældende på østfronten. Automatikken i den militære planlægning blev så stram, at den i de afgørende timer fratog de politiske beslutningstagere deres handlefrihed. Da kejser Wilhelm II den 1. august i håb om fransk neutralitet ville afblæse opmarchen mod Frankrig for at koncentrere den tyske hær mod Rusland, svarede generalstabschefen,¹⁾

- dass das unmöglich sei. Der Aufmarsch eines Millionenheeres lasse sich nicht improvisieren, es sei das Ergebnis einer vollen, mühsamen Jahresarbeit und könne, einmal festgelegt, nicht geändert werden. Wenn Se. Majestät darauf bestehen, das gesamte Heer nach dem Osten zu führen, so würden dieselben kein schlagfertiges Heer, sondern einen wüsten Haufen ungeordneter bewaffneter Menschen ohne Verpflegung haben ...

Rusland var på samme måde bundet af sin militære planlægning, og det blev den russiske mobilisering, der fik beslutningstagerne i Berlin til helt at ændre optik. Mens de indtil da havde handlet ud fra en forventning om, at den østrigsk-serbiske krise ikke ville føre til almindelig krig, handlede de efter den russiske mobilisering ud fra den modsatte forventning, hvorved krigen blev uundgåelig.²⁾

Forholdet mellem militær planlægning og politisk handlefrihed er et af den internationale politiks centrale problemer. Aron formulerer det således:³⁾

La diplomatie risque d'être prisonnière, au moment crucial, de mécanismes militaires qu'il faut monter à l'avance, que les gouvernants demeurent libres de mettre ou non en mouvement, mais qu'ils ne peuvent plus modifier. Durant la semaine fatale de juillet 1914 qui précéda l'explosion, par deux fois, les chefs d'états-majors, en Russie et en Allemagne, expliquèrent aux souverains et à leurs conseillers qu'une certaine mesure était techniquement impossible. Le tsar souhaitait une mobilisation partielle contre l'Autriche, mais une telle mobilisation n'avait pas été prévue, elle aurait bouleversé tous les plans et précipité le chaos. De même, la seule stratégie envisagée par le grand état-major impérial était celle d'une guerre sur deux fronts avec une offensive initiale à l'ouest...

1) Moltke, Erinnerungen, Briefe, Dokumente, Stuttgart 1922, s. 19.

2) Robert North, Perception and Action in the 1914 Crisis, Journal of International Affairs, New York 1967, nr. 1.

3) Aron, Paix et guerre, ss. 54 f.

A un moment où le destin hésitait encore,
l'automatisme des machines militaires, montées
en fonction de plans de guerre, s'est déclenché
et les hommes ont été entraînés presque malgré
eux.

Et mere smidigt transportmiddel kom dog i brug allerede nogle få uger senere, da Galliéni sendte de parisiske taxaer og busser med forstærkninger til Marne og hermed opnåede en overraskelseseffekt, som bidrog til den franske sejr. Den anden verdenskrig blev helt præget af de benzindrevne køretøjer, der var uafhængige af skinner, til dels endda af landeveje. Da Tysklands oprindelige angrebsplan mod Frankrig blev afsløret ved, at et stabsfly måtte nødlande i Belgien i januar 1940, således at offensiven måtte udsættes, (hvorved der bl.a. blev tid til operation Weserübung), kunne man uden "mühsame Jahresarbeit" skifte over til en radikalt ny plan, Manstein-planen, der kom fuldstændig bag på den franske generalstab, som troede tyskerne ville gøre, hvad de oprindelig havde planlagt.¹⁾

Den store bevægelighed, kampvognene bragte ind i krigsførelsen, måtte få erhvervelsen af et bredt forterræn i Østeuropa til at synes et særlig attraktivt sikkerhedspolitisk mål for Stalin.

Den militære balance blev dog ret hurtigt efter den anden verdenskrig præget af strategiske våben, der var beregnet til lufttransport og er blevet mere og mere uafhængige af "forterræn". For flyvemaskinen spillede dette endnu en vis rolle. Luftwaffe havde brug for Ålborg i 1940, de amerikanske bombefly for baser på Grønland i 1949, og det betingede en interesse for at få Danmark optaget i Atlantpagten, på samme måde som Açorerne gjorde Portugals medlemskab ønskværdigt. Siden fik flyene længere og længere aktionsradius, og behovet for baser blev tilsvarende mindre. Med indførelsen af langt-rækkende kæmpetransportfly af typen C 5 i slutningen af 60'erne skabtes der en så stor strategisk mobilitet, at også motiveringen for troppestationeringer i andre lande svækkedes. Udviklingen af V/STOL (vertical/short take off and landing) maskiner som Viggen formindskede behovet for udbyggede flyvepladser. Men navnlig var flyets betydning blevet reduceret af det nye transportmiddel, som Tyskland lancerede med sine V-2 bombardementer af London i 1944. Siden opsendelsen af den første sovjetiske sputnik i efteråret 1957 har rustningskapløbet mere og mere været domineret af udviklingen af strategiske og taktiske raketsystemer. Trods forestillinger indtil 1961 om en "raketkløft" til fordel for Sovjetunionen, bevarede USA det meste af 60'erne et forspring i antallet af ICBM (intercontinental ballistic missiles) raketter, mens Sovjetunionen lagde hovedvægten på mellemdistanceraketter (IRBM = intermediate range ballistic

1) A. Goutard, The Battle of France, London 1958, ss. 92 f.

missiles, radius ca. 3000 km og MRBM - medium range ballistic missiles, radius 1000-1700 km). Men ved slutningen af 60'erne skal der være opnået jævnbyrdighed. Den strategiske balance for 1969/70 opgjordes således af Strategic Institute i London, hvis vurderinger sædvanligvis lægges til grund for styrkebedømmelsen i den åbne debat, således på følgende måde:¹⁾

	USA	Sovjetunionen	England
Landbaserede ICBMs	1054	1050	
Flåderaketter	656	160	48
IRBMs & MRBMs		700	

Det amerikanske forspring i ICBM og flåderaketter i 1962 - begge kategorier tilsammen USA 438, Sovjetunionen godt 75, sammenlignet med den relative ligevægt året før - 159 mod godt 50, i forbindelse med et amerikansk "efterretningsgennembrud" i 1961, der afslørede, at Sovjetunionen ikke var foran USA i ICBM'er, har formentlig været baggrunden for Kruščëvs forsøg på i efteråret 1962 at installere mellændistanceraketter på Cuba. Dette måtte fra amerikansk side opfattes som en så meget farligere udfordring, som den amerikanske sydkyst var uden raketvarslingssystem.

Det behov, raketterne stiller til fortærræn, har i 60'erne først og fremmest ligget i fremskudte radarlinier som i Grønland og Norge; dette vil næppe blive mindre, hvis man i løbet af 1970'erne forsøger at udvikle effektive raketforsvar i de såkaldte ABM-systemer.²⁾

Andre transporttekniske fornyelser, som muligvis kan få militær betydning i 1970'erne er amfibiefartøjer som de såkaldte luftpudebåde.

2.4. Våbentechnik.

Raketvåbnene er et eksempel på, at et nyt trin i den våbentekniske udvikling består i en kombination af ny transportteknik med ny ødelæggelsesteknik. En ødelæggelsesteknik, der blev udviklet i USA med atombomben og navnlig brintbomben, blev kombineret med et fremføringsmiddel, som oprindeligt var fremstillet i Tyskland. Denne forening af to teknologiske kategorier kan man også finde i tidligere historiske faser. Stigbøjlen kombineredes med lanser i det svære kavalleri, sejlskibet med kanonen i det europæiske krigsskibe, bilen med kanonen i kampvognen. Men i andre tilfælde er en ny våbentechnik ikke betinget af en sådan kombination. På landjorden ledsagedes ildvåbnene ikke i første omgang af nogen ny transportteknik. I andre tilfælde ændres krigens tekniske forudsætninger uden nogen ændring i våbentenikken, som f.eks. med jernbanerne.

1) The Military Balance, London 1969, s. 55.

2) Herom Nikolaj Petersen, Afskrækkelse og forsvar, København 1969.

Det følger allerede heraf, at man i det mindste skal være varsom med at anlægge en monistisk betragtning på forholdet mellem international politik og våbentechnisk udvikling. På den anden side er det en af de kræfter, som ikke kan ignoreres. Flere gange har man ment at kunne konstatere en korrelation mellem våbentechnisk udvikling og strukturforandringer i de internationale politiske systemer. Halvdan Koht finder allerede en sammenhæng mellem overgangen til jernvåben og de første norske statsdannelser under fylkeskongerne.¹⁾ Den frankiske statsdannelse havde som våbentechnisk grundlag den frankiske stridsøkse francisca'en.²⁾ Det svære rytteri bidrog til gengæld til middelalderens "suverænitetsatomisering". Men disse strukturer ændredes med ildvåbnene, belejringsartilleriet, der gjorde det af med middelalderfæstningerne, feltartilleriet og geværerne, der overmandede kavalleriet.³⁾ I den oversøiske ekspansion blev skibskanonerne europæernes vigtigste trumf. "Ultima ratio regum", kongernes sidste argument, lod Richelieu gravere på de franske kanoner. Hverken krudtet eller kanonen blev opfundet i Europa, men i Kina.⁴⁾ Når Europa alligevel på dette punkt fik et våbentechnisk forspring, kan det dels ses i sammenhæng med samfundsstrukturelle forhold, som skal behandles i anden sammenhæng, men dels også på baggrund af en metalbehandlingsteknik, der paradoksalt nok var blevet udviklet i klokkestøberiet.⁵⁾

Englands førende stilling som sømagt grundlagdes fra 1588 på dets skibskanoner, og Sveriges stormagtsstilling i det 17. århundrede på det mobile svenske feltartilleri.⁶⁾ Under konfrontationen med Sverige i begyndelsen af det 18. århundrede spredtes den svenske våbentechnik til Rusland, hvor den senere i århundredet sikrede de russiske sejre over tyrkerne, som atter åbnede vejen for den russiske ekspansion i Centralasien.⁷⁾ Samtidig muliggjorde feltartilleriet en europæisk ekspansion i Asien fra de brohoveder, der var etableret inden for skibskanonerens rækkevidde.⁸⁾ I Europa havde en forbedret fæstningsteknik i det 18. århundrede elimineret den fordel, som artilleriet i det 16. og 17. havde givet angrebet over forsvaret.⁹⁾ Men nye former for krigsførelse brød igennem efter den franske revolution. Disse var vel delvis betinget af våbentechnik som det franske forspring, der opnåedes under Ludvig XVI ved en modernisering af artilleriet og en fordobling af infanteriets ild-

1) Halvdan Koht, Drivmakter i historia, Oslo 1959, ss. 68 f.

2) C.W.C. Oman, The Art of War in the Middle Ages, udg. Cornell 1960, ss. 17-21.

3) Oman, op.cit., kap. V og Fuller, op.cit., s. 105.

4) Needham, op.cit., ss. 246 f. & 251.

5) Cipolla, op.cit., s. 23.

6) Cipolla, op.cit., ss. 33-42 & 54 og Michael Roberts, op.cit., ss. 233 f.

7) Cipolla, op.cit., s. 145.

8) Ibid., s. 74.

9) Quincy Wright, op.cit., s. 142.

kraft,¹⁾ men også af samfundsstrukturelle forandringer, som skal drøftes senere.

I løbet af det 19. århundrede skete vel en gradvis videreudvikling af de eksisterende våben, der f.eks. betød, at infanteriets ildkraft steg. Mens 1000 mand i 1850 kun kunne skyde 500 skud i minuttet med en skudvidde på 300 m, kunne de i 1913 affyre 10.000 skud over 4000 m. Men en ny våbentype opstod først med maskingeværet, der til gengæld påny forvandlede krigsførelsen til fordel for forsvaret og medførte den første verdenskrigs stillingskrig og hekatomber af faldne, et trauma, der fik meget vidtgående politiske konsekvenser. Den anden verdenskrig var snarere præget af nye transportmidler som kampvogne og fly. Men et teknologisk spring i den egentlige våbenteknik fandt sted, da de første atombomber blev anvendt i 1945. Hiroshima-bomben var 2000 gange kraftigere end den største bombe, der hidtil var blevet anvendt eller 20 kilotons = 20.000 tons trotyl (TNT). Et nyt spring skete med den første amerikanske brintbombe i 1952. Den var 200 gange kraftigere end Hiroshima-bomben eller 4 megatons = 4.000.000 tons TNT.

Allerede i 1945 blev der anvendt to forskellige bombetyper, en såkaldt kanonbombe mod Hiroshima og en implosionsbombe mod Nagasaki. Den første er så simpel at fremstille, at den kunne anvendes uden forudgående prøvesprængning, men kræver til gengæld U235 som sprængladning. Implosionsbomben er mere kompliceret at konstruere, men som sprængladning kan benyttes Pu239, der i modsætning til U235 er relativt enkelt at fabrikere, når man råder over atomreaktorer. U235-våben er, så vidt vides, hidtil blevet anvendt som tændsats for brintbomber. Beriget uran er endvidere forudsætningen for fremstilling af mindre, såkaldt taktiske atomvåben.

Efter USA var Sovjetunionen den første magt, der sprængte kernevåben, atombomben i september 1949, brintbomben i 1953. England fulgte efter i 1955 og 1957, Frankrig i 1960 og 1968 og Kina i 1964 og i 1967. En række andre lande har givet afkald på at foretage prøvesprængninger i atmosfæren og havet ved at skrive under på Moskva-traktaten af 1963, men skønnes teknisk at være eller blive i stand til at fremstille atomvåben:

Canada siden 1965.

Japan, Tyskland, Indien, Israel 1968-72.

Sverige, Italien, Tjekkoslaviet, Australien og Schweiz 1973-77.²⁾

De virkninger for international politik, som kernevåbnenes opkomst har haft, er blevet debatteret i en omfattende litteratur, som delvis skal be-

1) Charles de Gaulle, La France et son armée, Paris udg. 1945, ss. 44 f.

2) Leonard Beaton, op.cit.

røres i det følgende, når opmærksomheden rettes mod forholdet mellem teknik og strategi.

2.5. Teknik og militærstrategi.

Den teknologiske udvikling optræder kun som uafhængig variabel i forhold til det politiske system, når den præges af afgørelse i det økonomiske system. Disse kan føre til, at nye opfindelser omsættes i ny teknik, men ligeså vel til, at de ikke gør det. Om en opfindelse bliver en social kraft, afhænger af, i hvilken social situation den sker. Den amerikanske sociolog William Fielding Ogburn, der særlig har interesseret sig for forholdet mellem teknologi og social forandring, skriver herom:¹⁾

Inventions are made relatively suddenly and are dropped, so to speak, into a social situation ... These social situations may vary though, from one country to another... The first stage of inventional influence is in its use. It should be observed, however, that not every invention is used. Probably more than 90 per cent of them are not used... An invention is, then, like a seed which may fall on different kinds of soil. The soils that are too sandy, too wet, too dry, or too rocky may be said to offer resistances to the growth from the seed.

Afgørelser af, om en opfindelse skal udnyttes teknisk, kan blive truffet inden for det økonomiske system ud fra rent økonomiske hensyn, men ikke desto mindre få betydelige politiske konsekvenser. Aftalerne mellem I.G. Farben og Standard Oil om udveksling og udnyttelse af kunstgummiopfindelser mod petrokemiske opfindelser før krigen, førte til, at Tyskland blev uafhængigt af naturgummiforsyninger, mens USAs krigsindsats blev hæmmet ved Japans erobring af Malakka og Indonesien.²⁾

Men når det drejer sig om "magtteknologi" ligger afgørelserne pr. definition vel i højere grad hos de politiske beslutningstagere. Heller ikke på dette område er den teknologiske udvikling en af beslutninger uafhængig proces. Skal man udvikle et ABM-system eller ej? Det afgøres på den ene side af, om opfindelser gør et sådant systems effektivitet sandsynlig inden for en acceptabel omkostningsramme, på den anden side af, hvilken strategi de politiske beslutningstagere ønsker at anlægge.

Dette afgøres påny ved en vekselvirkning mellem de muligheder, teknologien byder på, de forestillinger, man gør sig om det ydre miljø, d.v.s. andre stater i det internationale system, de forventninger, man nærer til en

1) William Fielding Ogburn, Technology and International Relations, Chicago 1949, ss. 18-24.

2) Jacques de Launay, Histoire contemporaine de la Diplomatie secrète, Lausanne 1965, ss. 248 f.

eventuel væbnet konflikts sandsynlighed og karakter, og endelig af de interne pressionser, en regering er udsat for. Dette samspil møder man gang på gang, når man analyserer forholdet mellem teknik og strategi.

Strategien påvirker teknikken og teknikken strategien; men dette i og for sig banale udsagn kan præciseres derhen, at Clausewitzs regel om, at det i international politik er andre, der foreskriver end loven, i særlig grad gælder på det magtteknologiske område. Rustningskapløbet efter den anden verdenskrig har været domineret af, at USA og Sovjetunionen i teknik og strategi har efterlignet og søgt at overgå hinanden. Strategien er her i høj grad blevet funktion af en teknologisk udvikling, som modparten har besluttet sig for, fordi den har været anset for mulig og effektiv. Der har været andre perioder, hvor strategien synes at have været helt primær i forhold til teknologien, teknologien en funktion af strategien. I den store strategiske debat, der fandt sted i 1780'erne mellem tilhængere og modstandere af bevægelseskrig, angrebskrig og forsvarskrig, total krig og "tvekamp", kan man nok spore de forskellige våbengrenes organisationsinteresser; men der argumenteres kun i meget ringe grad ud fra teknologien, helt overvejende ud fra moral og forventninger om, hvordan den internationale politik vil og bør udvikle sig.¹⁾

Ofte kan man konstatere, at den strategiske debat står mellem folk, der argumenterer ud fra forskellige opfattelser af teknologiens betydning, som igen bygger på, i hvor høj grad de har været i stand til at frigøre sig fra forestillinger om en foregående væbnet konflikt i deres vurdering af en ny teknisk udviklings konsekvenser. I 1897 skrev den polske pacifist Ivan Bloch, der påvirkede tsar Nikolaj II til indkaldelse af den første fredskonference i Haag, en bog, hvori han med stor præcision forudsagde, hvilken karakter et kommende væbnet opgør ville få, og konkluderede, at krig ikke længere fra et økonomisk synspunkt var et middel, hvormed staterne kunne opnå fordele, som var omkostningerne værd:²⁾

Il est inutile de parler du passé lorsque vous êtes aux prises avec des considérations d'un ordre tout nouveau...
Le soldat, par une évolution naturelle, a si bien perfectionné le mécanisme du massacre qu'il a pratiquement assuré sa propre destruction...
Tout d'abord, une tuerie bien plus grande - une tuerie à une échelle telle qu'il deviendra impossible pour les troupes d'emporter la décision dans le combat. La guerre... deviendra une sorte de "partie nulle" dans laquelle aucune des armées n'ayant la possibilité de prendre le dessus, elles resteront toutes deux face à face, se menaçant, mais incapables de frapper le coup décisif et final. Voilà l'avenir de la guerre, pas le combat, mais la famine; pas la tuerie des hommes, mais la banqueroute des nations et l'écroulement de tout le

1) Marcel Reinhard, Le grand Carnot, Paris 1950, kap. IX.

2) Quincy Wright, A Study of War, s. 83 og Fuller, op.cit., s. 143.

système social...

Chacun sera dans sa tranchée au cours de la prochaine guerre. Ce sera une grande guerre de tranchées. La bêche sera aussi indispensable au soldat que son fusil.

I de militære stabe var dog kun få i besiddelse af Blochs forudseenhed. Trods Blochs advarsler førte caren en politik, der endte i den russisk-japanske krig, hvori Rusland mistede 400.000 mand. I Vesteuropa synes blandt de militære ledere kun oberst Philippe Pétain at have været opmærksom på betydningen af denne massakre. Forgæves modsatte han sig med argumentet: "Le feu tue" den officielle doktrin, som var bygget på "l'attaque, toujours l'attaque", udviklet på grundlag af erfaringerne fra den passive strategi i 1870, som atter havde været en reaktion på de første erfaringer, man havde haft med geværets forøgede ildkraft under den østrigsk-italienske krig.¹⁾ Først efter den katastrofale Nivelle-offensiv i foråret 1917, der førte den franske hær til randen af sammenbrud, afpassedes strategien efter den våbentekniske udvikling, som i denne fase var domineret af den stærke udvikling i forsvarsvåbnenes ildkraft.²⁾

Konsekvenserne af de nye angrebsvåben, der blev udviklet i krigens sidste fase, kampvognen og flyvemaskinen, erkendtes til gengæld ikke af den militære ledelse i mellemkrigsårene, som helt baserede sin politik på en forsvarsstrategi inspireret af skyttegravskrigen. De Gaulle forudsagde ganske vist med samme præcision som Bloch i sin tid den nye krigs karakter i sin bog Vers l'armée de métier i 1934, men opnåede ingen tilslutning i hverken den militære eller den politiske ledelse.³⁾

Er denne tendens til strategiens efterslæb i forhold til teknologien også karakteristisk for den fase, der følger efter den anden verdenskrig? Kun en væbnet konflikt kan naturligvis give et definitivt svar på dette spørgsmål; men det må siges at indgå i præmisserne for en stor del af den strategiske debat i de senere år, at ingen, hvis de største våben blev brugt, ville overleve under sådanne forhold, at spørgsmålet kunne forventes at have nogen interesse.

Karakteristisk for den strategiske debat siden den anden verdenskrig har været en udbredt forestilling om, at våbentenologien nu havde nået et sådant udviklingstrin, at den umuliggjorde krig med anvendelse af alle til rådighed stående midler. Men det må tilføjes dels, at denne opfattelse også er blevet gjort gældende i tidligere faser - den findes i det mindste implicit allerede hos Bloch, dels, at den ikke er almindeligt accepteret. I USA har bl.a.

1) Horne, op.cit., ss. 11 ff., J.-R. Tournoux, Pétain et de Gaulle, Paris 1964, s. 45.

2) John Williams, Mutiny 1917, London 1962, ss. 31-52.

3) Se Bjøl, De Gaulle, manden og epoken, ss. 43-52.

Herman Kahn søgt at udforme en strategi for en postnuklear "broken back" krig, og i Sovjetunionen udvikledes en tilsvarende doktrin i bogen Vojennaja Strategija, som i 1962 udsendtes under redaktion af marskal Sokolovskij.¹⁾ Også Mao Tse-tung har tilkendegivet, at en fortsat krig ville være mulig efter anvendelse af kernevåben.²⁾ Det er dog vanskeligt at afgøre, om disse skrifter og udtalelser er udtryk for de pågældendes virkelige opfattelse eller led i de bestræbelser på at gøre egen beslutsomhed troværdig, som er kommet til at spille en særlig rolle i den moderne strategi, netop på grund af den udbredte opfattelse af, at anvendelsen af de største våben er blevet umulig, fordi den ville være selvmorderisk. En af de førende franske strategiske teoretikere André Beaufre konkluderer, at "den store krig og den virkelige fred er afgået ved døden samtidig".³⁾

Bag denne formulering ligger en forestilling om ikke bare, at anvendelsen af de strategiske kernevåben er blevet umulig på grund af deres ødelæggelseskraft, men også at deres tilstedeværelse på en gang vil umuliggøre en storkrig på grund af optrapningsfaren, og at denne på den anden side vil betyde, at andre former for væbnede konflikter - konventionelle eller guerrilla - vil blive almindeligere, fordi den tekniske optrapningsfare formindsker risikoen for en geografisk udvidelse af en væbnet konflikt. Disse synspunkter er også blevet forfægtet af Raymond Aron.⁴⁾

Staternes strategi kan udledes ikke bare af det deklaratoriske materiale, der altid kan være præget af taktiske hensyn, men også af deres tekniske prioriteringer. Fra begge disse udgangspunkter kan man skitsere en korrelation mellem den strategiske og tekniske udvikling siden den anden verdenskrig, mens det er vanskeligt at sige andet om determinanterne heri end, at der har været tale om en vekselvirkning mellem teknologi og strategi og mellem forskellige staters politik. Et hovedtræk har været, at USA som den teknologisk højest udviklede stat gennemgående har angivet udviklingens retning, mens andre staters adfærd mere eller mindre kan ses som en funktion af den amerikanske politik.

I den første fase, der var præget af det amerikanske monopol på atomvåben, var den amerikanske strategi for så vidt en repressaliestrategi, som der lagdes vægt på at erhverve baser til det strategiske flyvevåben.

- 1) Herman Kahn, On Thermonuclear War, Princeton 1960, ny udg. 1969 og Sokolovskij o.a., Vojennaja strategija, Moskva 1962, 2. udg. Soviet Military Strategy, Englewood Cliffs 1963. Om sovjetisk strategi i øvrigt Thomas W. Wolfe, Soviet Strategy at the Crossroads, Cambridge, Mass. 1964.
- 2) Morton Halperin, Contemporary Military Strategy, Boston 1967, L.M. Chassin, La pensée militaire chinoise actuelle, Revue militaire générale, Paris marts 1962, Alice Langley Hsieh, Communist China's Strategy in the Nuclear era, Englewood Cliffs 1962 og Stuart Schram, Mao Tse-tung, Harmondsworth 1966, s. 291.
- 3) André Beaufre, op.cit. s. 101.
- 4) Paix et guerre og Modernt strategiskt tänkande, Strategisk Bulletin, Stockholm 1969, nr. 4.

Men Koreakrigen afslørede både, at atomvåben ikke var nok til at hindre en konventionel krig, og at USA, selv hvor amerikanske tropper kæmpede og led store tab, havde vanskeligt ved at finde egnede mål for sine atomvåben og under alle omstændigheder veg tilbage for at benytte dem. Den svækkede endvidere vægten i den argumentation, som f.eks. Kennan havde fremført, gående ud på, at den sovjetiske trussel ikke var en trussel om ekspansion ved militær vold. Krigen medførte i sig selv en udvidelse af de amerikanske konventionelle styrker. Desuden muliggjorde den en konventionel oprustning i Europa og forhandlinger om et tysk forsvarsbidrag, idet man frygtede, at Sovjetunionen ville benytte det amerikanske engagement i det fjerne Østen til et fremstød i Europa. På NATO-mødet i Lissabon opstilledes et styrkemål på 75 divisioner på centralfronten.

Den republikanske regering, der kom til magten i 1953, kunne imidlertid ikke acceptere en strategi, der praktisk talt så bort fra USAs stærkeste våben, men ville dels under indtryk af de amerikanske tab i Korea, dels på baggrund af europæernes vanskeligheder ved at møde de opstillede styrkemål, dels af økonomiske grunde påny basere amerikansk sikkerhedspolitik på kernevåbnene. Den ville anlægge et "new look" på den amerikanske strategi. Straks efter præsident Eisenhowers magtovertagelse i januar 1953 formuleredes en ny strategi, der ville "place main but not sole reliance on nuclear weapons".¹⁾ Foster Dulles gav den året efter sin egen formulering ved at erklære, at USA i fremtiden ville møde væbnede udfordringer "by means and in places of our own choosing" og eventuelt med en "massiv gengældelse". Afskrækkelse blev vigtigere end forsvarsmuligheder. Inden for NATO bemyndigedes den øverstkommanderende i Europa (SACEUR) til at tilrettelægge sin strategi ud fra den præmis, at taktiske atomvåben, som nu begyndte at komme i produktion, ville blive anvendt i tilfælde af "large-scale fighting" i Europa. Samtidig gennemførtes dog omsider Tysklands optagelse i NATO, idet man fra den tyske regerings side i denne fase argumenterede med, at det var den eneste vej til at undgå risikoen for anvendelse af taktiske atomvåben på tysk grund i tilfælde af krig, og under trusler fra udenrigsminister Foster Dulles' side om en "agonizing reappraisal" af amerikansk strategi, som ville indebære en tilbagetrækning til bastioner som England og Spanien, hvis ikke Frankrig accepterede den tyske oprustning.²⁾

Der var således allerede i denne fase tale om ikke et enten-eller, men et både-og, både en atomstrategi og en konventionel strategi. I en vis forstand var den massive gengældelses strategi dog allerede blevet prøvet, inden den blev proklameret, idet der i foråret 1953 blev ført atomvåben frem til Okinawa, samtidig med, at Dulles gennem den indiske premierminister Nehru

1) William W. Kauffmann, The McNamara Strategy, New York 1964, ss. 21 f.

2) Halperin, op.cit. ss. 46-49.

lod Peking vide, at atomvåben ville blive brugt, hvis våbenstilstandsforhandlingerne i Korea brød sammen.¹⁾ Om det var denne trussel, der førte til, at de to år lange forhandlinger endte med en våbenstilstand, er vanskeligt at afgøre, bl.a. fordi den faldt sammen med Stalins død; men Foster Dulles synes at have været af denne opfattelse, og det følgende år toges atombombetruslen påny i brug i forbindelse med Genève-forhandlingerne om Indokina. Under krisen omkring de kinesiske kystøer Quemoy og Matsu i 1958 truede Foster Dulles atter med "massiv gengældelse" mod Kina, og krisen afblæstes derpå fra kinesisk side.²⁾ Heller ikke i disse tilfælde vides det dog med sikkerhed, om Dulles' "brinkmanship" har været afgørende.

I Europa blev atomtruslen brugt af Sovjetunionen mod England og Frankrig under Suez-krisen i 1956, under den mellemøstlige krise i 1958 og påny i 1960 under den første Cuba-krise. Sovjetunionen havde i modsætning til Amerika, der under det fejlagtige indtryk, at russerne var i færd med at opbygge et stort strategisk flyvevåben satsede på luftforsvar og videreudvikling af flyvevåbnet, i 50'erne lagt hovedvægten dels på mellemdistanceraketter, dels på en væsentlig udvidelse af de konventionelle styrker 1953-55.³⁾ Begge dele synes led i en strategi, der var baseret på, at de anså Vesteuropa for gidsel i forhold til USA.

De sovjetiske trusler affødte i forbindelse med USAs adfærd under Suez-krisen en omlægning af den engelske strategi i 1957 til afskrækkelse i højere grad baseret på et nationalt atomvåben. Frankrig lagde i foråret 1958 grundlaget til at følge efter med konseilspræsident Félix Gaillaards beslutning om at træffe forberedelser til den første atomprøvesprængning.

I mellemtiden havde Sovjetunionen med opsendelse af sin første sputnik skabt en yderligere motivering for en europæisk atomoprustning. Demonstrationen af, at Sovjetunionen havde interkontinentale raketter, mentes at svække troværdigheden i den amerikanske atomgaranti over for Europa. I USA be- styrkede Foster Dulles for så vidt dette indtryk, som han i en artikel i Foreign Affairs i efteråret 1957 skrev, at den "massive gengældelses" strategi ganske vist havde gjort sin nytte, men at den tekniske udvikling nu muliggjorde anvendelse af kernevåben på et lavere niveau end storkrigens. Hans efterfølger Christian Herter gik endnu videre, da han i 1959 erklærede: "I cannot conceive of the President involving us in all-out nuclear war unless the facts showed clearly that we are in danger of devastating ourselves."⁴⁾ Man søgte at afbøde

1) David Rees, Korea, the Limited War, London 1964, ss. 418 f.

2) Donald S. Zagoria, The Sino-Soviet Conflict 1956-61, Princeton 1962, ss. 207 f.

3) Adam Ulam, op.cit., s. 404.

4) Kauffmann, op.cit., s. 26.

den situation, der var opstået ved det formodede sovjetiske raketforspring, gennem den første plan om en europæisk atomraketstyrke, der skulle danne modvægt til de sovjetiske mellemdistanceraketter. I forskellige former skulle dette spørgsmål dukke op igen og igen i de følgende år, men uden at finde nogen løsning. I forhold til England opnåedes dog en ny ordning ved atomaftalen i 1958, der betød, at England i nogen grad opgav sin nationale afskrækkelsesstrategi og gik over til snarere at se den afskrækkende virkning af sin nationale atomstyrke deri, at den kunne opfattes som tændsats til den langt større amerikanske.

Mens England opnåede amerikansk støtte til sin atomoprustning, var dette ikke tilfældet for Frankrigs vedkommende; general de Gaulle foreslog i stedet i september 1958 oprettelsen af et tremagtsdirektorium bestående af USA, England og Frankrig til koordination af atomstrategien og den globale udenrigspolitik. Den negative reaktion, han modtog på dette forslag, er blevet tillagt en væsentlig betydning for den selvstændige franske politik i forhold til NATO, der udvikledes i løbet af 60'erne.

I Amerika var en lang række kritikere af Dulles' strategi, navnlig med tilknytning til det demokratiske parti gået endnu videre end Herter og foreslog, at USA på baggrund af den nye raketsituation skulle skaffe sig et videre spektrum af aktionsmuligheder. De taktiske atomvåben gav ikke handlefrihed nok. Der var brug for både en konventionel oprustning og udvikling af anti-guerrillastyrker, således at USA ikke længere ville svare "på steder og med midler", som det selv valgte, men på det sted, udfordringen opstod, og med de midler, der svarede til den. I forvejen havde et andet af Foster Dulles' slagord, at "tilbagerulning" skulle erstatte "inddæmning", mistet enhver troværdighed ved USAs passive holdning under Sovjetunionens nedkæmpelse af den ungarske opstand i efteråret 1956.

Den nye strategi, der blev knæsat af præsident Kennedy, fik betegnelsen "flexible response", fordi essensen i den var, at USA skulle have mulighed for "afpasset imødegåelse" efter konflikternes karakter og niveau. Når der i denne forbindelse satsedes ikke bare på større konventionelle styrker, som ville gøre anvendelsen af taktiske atomvåben mindre påkrævet, men også på anti-guerrillastrategi, hvilket fandt udtryk i oprettelsen af Special Forces og anti-guerrillaskolen i Panama i 1962, må det ses dels på baggrund af Fidel Castros succes på Cuba, men dels måske også på baggrund af det raketforspring, som Sovjetunionen formodedes at have opnået fra 1957. Dette blev øjensynlig af Mao Tse-tung opfattet således, at der nu var en mindre risiko for, at USA ville intervenere i nationale befrielseskrige, således at man fra kommunistisk side kunne slå ind på en mere aktiv strategi. Quemoy-Matsu krisen kan have været udtryk for denne nye linie, og den optrapning af guerrillaaktiviteten, som begyndte

i Sydvietnam i 1958 er blevet sat i samme sammenhæng. Under alle omstændigheder gik Hanoi i 1959 ind for en befrielse af Sydvietnam samtidig med, at forsvarsminister Peng Teh-huai, der havde stået for opbygning af et konventionelt forsvar med støtte fra Sovjetunionen, i Kina blev udskiftet med Lin Piao, der i to henseender gik ind for en ukonventionel strategi: den revolutionære krigs og atomoprustningens.¹⁾

I Sovjetunionen havde Xruščëv imidlertid draget andre konklusioner af den nye strategiske situation end Mao Tse-tung og Kennedy. I januar 1960 proklamerede han en nedskæring af Sovjetionens konventionelle styrker og tilkendegav, at den sovjetiske sikkerhedspolitik i højere grad ville blive baseret på atomvåben.²⁾ Mens Malenkov i 1955 var blevet kritiseret for at have erklæret, at en atomkrig ville betyde ikke bare kapitalismens, men civilisationens endeligt, fremsatte Xruščëv nu det samme synspunkt. Fra efteråret 1961 indstilledes imidlertid de sovjetiske styrkereduktioner. Krisen omkring Berlin-muren havde fremskyndet den amerikanske konventionelle oprustning, og fra Warszawa-pagtens side svarede med en forøgelse af det konventionelle beredskab. Desuden var det som nævnt i 1961 blevet klart for amerikanerne, at det sovjetiske raketforspring ikke eksisterede. Da det var mislykkedes at skabe ligevægt ved hjælp af mellem-distanceraketter på Cuba, indledtes en intensivering af både ICBM-oprustningen og flådeoprustningen og en modernisering af de konventionelle styrker, en udvikling, der navnlig blev tydelig efter Xruščëvs fald i efteråret 1964. Den ledsagedes i slutningen af 60'erne af en modificering af sovjetisk strategi i overensstemmelse med den tekniske udvikling, dels i retning af "afpasset imødegåelse", dels af en global flådestrategi.³⁾

På grundlag af den nye opfattelse af styrkeforholdet, som amerikanerne var kommet til i 1961, og på baggrund af det forhold, at USA i denne fase havde opnået et teknologisk forspring med henblik på tørstofraketter, som er mere velegnede til anbringelse i beskyttede siloer, udviklede forsvarsminister McNamara i sommeren 1962 en ny strategisk doktrin om "controlled-response", kontrolleret imødegåelse, der forsøgte at udvide optionsskalaen til også at omfatte de strategiske kernevåben, ikke bare valgmuligheder mellem konventionel og nuklear og guerrilla-krig. I sin tale i Ann Arbor i juni 1962 erklærede McNamara, at USA var kommet til den konklusion, at

1) Roger Hilsman, To Move a Nation, New York 1967, s. 419 og Edward Crankshaw, The New Cold War, Harmondsworth 1963, kap. 9.

2) Wolfe, op.cit., s. 31.

3) Wolfe, The Projection of Soviet Power, Survival, London maj 1968.

basic military strategy in a possible general nuclear war should be approached in much the same way that more conventional military operations have been regarded in the past. That is to say, principal military objectives, in the event of a nuclear war stemming from a major attack on the Alliance, should be the destruction of the enemy's military forces, not of its civilian population.¹⁾

McNamaras kontrollerede imødegåelse var på en gang et forsøg på at give det amerikanske strategiske raketvåben fornyet troværdighed som "paraply" over Vesteuropa ved at nævne angreb på modstanderens militære mål som svar på et angreb "på alliancen", og at give modparten et incitament til at tænke i andre baner end massebord på civilbefolkningen i tilfælde af en storkonflikt. Både i Tyskland og i Sovjetunionen fik McNamaras strategi dog i første omgang en negativ modtagelse. På grund af tysk modstand blev den afpassede imødegåelse først i 1967 officielt knæsat som NATO-strategi.²⁾

Betingelsen for den kontrollerede imødegåelse var en amerikansk overlegenhed i det såkaldte "second strike" arsenal, d.v.s. atomvåben, der var i stand til at overleve et første angreb. Dette opnåedes dels ved de silobeskyttede Minuteman-raketter, dels ved de ubådsbaserede Polaris-raketter. Men McNamara-doktrinen synes at have fungeret som et incitament for Sovjetunionen til i løbet af 60'erne at skabe en bedre beskyttet "returslagstyrke". Endvidere synes man i Sovjetunionen en tid at have været af den opfattelse, at et forsvar mod de strategiske raketter kunne udvikles. Dette vanskeliggjordes imidlertid påny af en ny generation angrebsvåben, de såkaldte MIRV (Multiple Individually-Targetable Re-entry vehicles) raketter, hvori hver interkontinental raket udstyredes med flere spræghoveder, som kunne udløses langt inden målene og uafhængigt af hinanden styres frem mod dem. I slutningen af 60'erne lagdes der påny fra sovjetisk side vægt på at forøge den offensive kapacitet, og da Sovjetunionen og USA i efteråret 1969 efter flere års forberedelser omsider indledte forhandlinger om en begrænsning af det strategiske rustningskapløb, de såkaldte SALT (Strategic Arms Limitation Talks), var det på grundlag af en tilnærmelsesvis numerisk jævnbyrdighed i strategiske kernevåben.

Hvad er konsekvensen af denne våbentekniske remissituation for den internationale politik? General de Gaulle formulerede den således, at "når alt på et øjeblik kunne ødelægges til grundvolden, var det ikke længere muligt at løse de store internationale problemer "délibérément", forsætligt eller frontalt, om man vil.³⁾ Under alle omstændigheder havde det ved udgangen af 60'erne ikke været muligt at nå til nogen forhandlingsløsning af det centrale

1) Halperin, op.cit., ss. 77 f.

2) Richardson, op.cit., s. 85, og Halperin, op.cit., ss. 78-85.

3) Pressekonferencen, d. 4/5 1962, Le Figaro, Paris 5/5 1962.

øst-vest mellemværende, det tyske spørgsmål, og der havde vist sig en tendens til at forflytte konfrontationen til sekundære arenaer og til at gennemføre rivaliseringen på et lavere niveau, gennem stedfortrædere, enten i lokale krige eller i magtkampe inden for de enkelte lande.

På denne baggrund har guerrilla-krigen fået en ny funktion. Guerrilla er, som selve ordet siger, ikke nogen ny foreteelse. Det stammer fra Napoleonskrigene, hvor det anvendtes om spaniernes småkrig mod den franske besættelsesmagt. Men man kan finde fortilfælde langt tidligere. Jugurtha førte guerrilla mod romerne, snaphanerne i Skåne mod svenskerne, marathaerne i Indien mod mogulerne. Der er så slående fællestræk i guerrilla-taktik og guerrillabekæmpelse på tværs af århundrederne, at man kan finde ensartede fænomener i de mindste detaljer. I den svenske bekæmpelse af snaphanerne indgik en ordre om at fjerne buskads i et bøsseskud bredt bælte langs vejene på samme måde, som amerikanerne i Vietnam har betjent sig af løvfældende midler i junglen.¹⁾ Disse forholdsregler må naturligvis ses i sammenhæng med visse fundamentale træk i guerrilla-taktikken. I sin første fase er det en bagholds- og udtrætningskrig, hvori det største problem for de konventionelle tropper er at finde guerrillastyrkerne. Dette har i den ene konfrontation mellem regulære styrker og guerrilla-styrker efter den anden ført til en række fællestræk, foruden det nævnte: torturforhør og fangemishandling, repressalier mod områder, hvori der har været guerrilla-aktivitet, som i blinde rammer aktivister og sagesløse. Netop at fremprovokere denne type modforholdsregler er et led i guerrilla-taktikken, da den forøger solidariteten mellem befolkningen og guerrilla-styrkerne, og en forudsætning for en fremgangsrig guerrilla er med Mao Tse-tungs berømte formulering, at guerrillero'en "kan svømme i befolkningen som fisken i vandet". Dette er både betingelsen for, at han kan undgå at blive afsløret og skaffe sig forsyninger. Man kan sammenligne guerrilla med jiu-jitsu, hvis hemmelighed er, at modstanderens styrke udnyttes mod ham selv. Det er netop, hvad der sker, når det lykkes at fremprovokere repressalier. Det er således blevet anført, at flyvemaskinen er det mest uhensigtsmæssige våben i guerrillabekæmpelse, fordi luftangreb fortrinsvis rammer sagesløse og derved bidrager til at skabe solidaritet mod de konventionelle styrker.²⁾

Guerrilla'en er ikke så meget en krig om terræn som om sindelag. Den kan føres med meget primitive våben, selvom den våbentekniske udvikling også her har skabt nye muligheder navnlig i maskinpistolen. Når denne taktik har kunnet tages i brug i revolutionær krig og af nationale frihedsbevægelser så mange steder efter den anden verdenskrig, hænger det også sammen med det elementære for-

1) Knud Fabricius, Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, III, København 1955, s. 25.

2) Hilsman, op.cit., ss. 425 & 443.

hold, at betydelige mængder af våben var blevet spredt under krigen. De kinesiske kommunister skal til dels være blevet bevæbnet fra de erobrede japanske depoter i Manchuriet.¹⁾ I Indokina, Indonesien og på Philippinerne opstod der ligeledes guerrilla-bevægelser i tidligere japansk besatte områder, delvis - som i Grækenland - på grundlag af modstandsbevægelser, som var blevet bevæbnet af de allierede i kampen mod Japan. I Nordafrika skaffede den arabiske fella-laga-bevægelse sig de første våben fra gamle tyske depoter. Men dertil kom, at de europæiske kolonimagters forsøg på at bevare det våbentekniske forspring i forhold til de indfødte befolkninger, der oprindeligt havde sikret deres overherredømme, ved våbenembargokonventioner.²⁾ Efter den anden verdenskrig blev brudt af nye våbenleverandører som først Sovjetunionen, derpå Kina, der ikke følte sig bundet af solidaritet med vestmagterne, men tværtimod som et klart led i deres politik havde støtte til nationale befrielsesbevægelser.

Men i en krig om sindelaget er militære våben trods alt noget sekundært. Hvis ikke en guerrilla-bevægelse skal degenerere til røverbander, der mister befolkningens solidaritet, må den stå for et politisk program og i sine politiske aktioner imødekomme væsentlige befolkningsgruppers interesser, det være sig socialt eller nationalt.³⁾ Omvendt har en effektiv guerrilla-bekæmpelse kun vist sig mulig, hvor modstanderen har lagt sin strategi an på primært at føre psykologisk krig med isolering af guerrilla-styrkerne fra befolkningen som det egentlige mål og en begrænset anvendelse af væbnet magt. Eksempler på en sådan effektiv "counter-insurgency" strategi har man i den svenske bekæmpelse af snaphanebevægelsen og Magsaysays af Hukbalahap-bevægelsen på Philippinerne.⁴⁾ Et eksempel på, hvorledes en fantasiløs anvendelse af den konventionelle krigs metoder giver bagslag, har man i den amerikanske indsats i Vietnam siden midten af 60'erne.

Men selv om en sammenligning af disse konflikter antyder, hvordan komparativ metode kan anvendes med abstraktion fra de historiske dimensioner, når man koncentrerer sig om sociologiske træk, gør der sig naturligvis også her historisk betingede forskelle gældende. Den brutalitet - tortur, fangemord, repressalier, deportationer -, der indgik i de svenske metoder side om side med en langfristet, tolerant og vidtskuende kulturel, social og økonomisk politik over for befolkningen, kan vanskeligt gennemføres af en magt, som giver de moderne massemedier lejlighed til at dække konflikten i felten og ydermere søger at gennemføre guerrillabekæmpelsen med værnepligtige, hvilket giver et helt

1) Dean Acheson, Present at the Creation, New York 1969, s. 203.

2) Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 97 f.

3) Om moderne guerrilla-teori se navnlig Mao Tse-tung, Militärpolitiska skrifter, I-II, udg. Stockholm 1969, Lin Piad, Long Live The Victory of People's War, udg. Doak Barnett, China after Mao, Princeton 1967, Vo Nguyễn Giap, People's War People's Army, Bantam-udgave New York 1968, Che Guevara, On Guerrilla Warfare, New York 1961 og Robert Thompson, Revolutionary War in World Strategy 1945-1969, London 1970.

4) Samuel P. Huntington, Changing Patterns of Military Politics, New York 1962, s.28.

andet grundlag for at mobilisere en stemning mod krigen, end der f.eks. eksisterede i Frankrig under krigen i Indokina, der udkæmpedes med fremmedlegionærer og andre hvervede korps.¹⁾

Der indgår således i guerrilla-problematikken langt flere dimensioner end de tekniske: samfundsstrukturelle, massepsykologiske, politisk-systemstrukturelle, økonomiske, ideologiske. Et land kan, med Arons formulering, i længden ikke have både borger og undersåtter. Portugal har med et autoritært system hjemme kunnet fortsætte kampen mod en guerrillabevægelse, Frankrig måtte opgive den, bl.a. fordi antiguerrillaens metoder strød mod dets eget politiske værdisystem.

1) Om den svenske politik i Skåne se foruden Fabricius, op.cit. Alf Åberg, När Skåne blev svenskt, Halmstad 1965.

3. Politik og økonomi.

Forholdet mellem det politiske og det økonomiske system kan anskues under flere synsvinkler. Hvilken virkning har udviklingen i det politiske system på det økonomiske? I hvilket omfang påvirkes de internationale politiske systemer af udviklingen i det økonomiske verdenssystem? Hvilke konsekvenser har den økonomiske udvikling for de enkelte samfund og deres deraf følgende adfærd i forhold til andre samfund? Hvordan anvendes økonomiske midler til fremme af politiske mål?

Nogle af disse synsvinkler er mere relevante for faget international politik end andre. I denne forbindelse, hvor opmærksomheden er rettet mod adfærdsdeterminanter, vil spørgsmålet om, i hvilket omfang økonomiske hensyn bestemmer aktørernes krav til de internationale politiske systemer, stå i forgrunden. Det må dog dels tilføjes, at sammenhængen med andre synsvinkler er nær, dels at "økonomiske hensyn" kan forstås på flere måder. De kan dels forstås som stræben efter økonomiske fordele, dels som de muligheder eller begrænsninger, et samfundsøkonomisk potentiel giver et land i den internationale politik.'

Hvad det første angår, kan anføres nogle enkelte eksempler på, hvordan forskellige synsvinkler kan gribe ind i hinanden eller efterfølge hinanden i forskellige faser. Det må nok accepteres, at søgen efter guld, altså et økonomisk hensyn, har været et af de konstante mål i den europæiske oversøiske ekspansionspolitik. Det optræder ikke i alle faser, men jævnligt. Når denne søgen krones med held, kan man konstatere eftervirkninger i det europæiske økonomiske system i form af en voksende aktivitet.

Mens den europæiske økonomi i perioden 1850-1873 stimuleredes af guldfundene i Californien og Australien, indtrådte der derpå en langvarig stagnation med prisfald, som først brødes i slutningen af 90'erne af en ny guldproduktion i Sydafrika og Alaska ¹⁾. Den europæiske stagnationsperiode ledsagedes af en betydelig navnlig engelsk kapitaleksport til de oversøiske lande. Mellem 1883 og 1889 voksede Englands oversøiske investeringer fra 95 til 393 millioner pund ²⁾. Sammenhængen mellem disse tendenser og en ny fase i den oversøiske ekspansion skal drøftes senere.

Endelig kan som eksempel på den komplicerede vekselvirkning mellem økonomi og international politik anføres verdenskrisen i 1929. Baggrunden

1) Frédéric Mauro, L'expansion européenne, Paris 1964, ss. 314. & 318, Milza, op.cit., s. 94 og Maurice Flamant & Jeanne Singer-Kerel, Crisés et récessions économiques, Paris 1968, ss. 16 & 42.

2) Flamant & Singer-Kerel, op.cit., s. 42.

for denne krise var naturligvis for så vidt internationalpolitisk, som der i den indgik økonomiske strukturforskydninger forårsaget af stormagtskrigen 1914-18¹⁾. Man kan her tale om utilsigtede økonomiske virkninger af et politisk opgør. Men der indgik også i krisens forudsætninger tilsigtede økonomiske virkninger af en bestemt politik. Den amerikanske långivning til Tyskland fra midten af 1920'erne var til dels politisk inspireret af Dawes-planen.²⁾ Derimod havde den tilbage-trækning af de kortfristede lån, som var en af de direkte årsager til krisen i Tyskland, en rent økonomisk baggrund; det var dispositioner inden for det økonomiske system, som fik vidtgående politiske konsekvenser, idet de skabte forudsætninger for nazismens sejr i Tyskland og dermed for en ændret tysk adfærd i den internationale politik med nye krav og nye metoder. Imødegåelsen af den økonomiske krise i Tyskland ved en økonomisk vækstpolitik som planlagt af Brüning hindredes på den anden side af de politiske forpligtelser, som var blevet pålagt Tyskland af sejrherrene³⁾. Man kunne endelig tilføje, at krisen fik lange eftervirkninger også i den forstand, at den indgik i den referenceramme, i hvilken aktørerne efter den anden verdenskrig traf deres beslutninger. Både i Sovjetunionen og USA handlede beslutningstagerne i de sidste krigs- og de første efterkrigsår, som siden skal vises, ud fra en forventning om en gentagelse af den store krise, og Amerikas adfærd i den internationale politik kan til en vis grad forklares ud fra et forsæt om at undgå en gentagelse af den. Det er navnlig tydeligt i den argumentation, hvormed Marshall-planen forberedes⁴⁾.

Men var det det egentlige eller eneste motiv til Marshall-planen, som man ofte vil se påstået? Man kan rejse det samme spørgsmål, når man ser på sammenhængen mellem økonomi og international politik i hele efterkrigstiden. Man kan først konstatere, at de økonomiske kriser har været kortere og mindre graverende end i nogen tidligere fase i de foregående 100 år. Dernæst kan man påvise en vis korrelation mellem udviklingen i den internationale politik og i den økonomiske ekspansion. I de første efterkrigsår modtog den amerikanske økonomi en stimulans fra den forudgående krig i form af opsøret købekraft og behov. I slutningen af 1949 syntes denne stimulans at have udtømt sin kraft, og der indtrådte et vist tilbageslag. Dette afbrødes af Koreakrigen med den såkaldte "Korea-boom", der medførte en livlig økonomisk aktivitet og stigende råvarepriser⁵⁾. Men kan man deraf slutte, at interven-

1) Jacques Néré, La crise de 1929, Paris 1968.

2) Renouvin, Histoire des relations internationales, bind VII, s. 257.

3) Arnold Brecht, Mit der Kraft des Geistes, Stuttgart 1967, s. 136.

4) William Appleman Williams, The Tragedy of American Diplomacy, New York 1962, ss. 235 f.

5) Flamant & Singer-Kerel, op.cit., s. 101 & 104.

tionen i Korea var økonomisk motiveret?

Fra foråret 1960 til begyndelsen af 1961 voksede arbejdsløshedstallet fra 3,4 til 5,7 millioner. Med Kennedys magtovertagelse indledtes en ny økonomisk ekspansion, der med mindre tilbageslag varede gennem 60'erne, den længste krisefri ekspansionsperiode i amerikansk økonomisk historie. Det vil ikke være svært at påvise, at først de stigende rustningsudgifter under Kennedys omrustning, derpå udgifterne til krigen i Vietnam stimulerede den økonomiske aktivitet. Keynes anførte, at selv bygning af noget så uproduktivt som pyramider var en omend absurd måde at sikre en fortsat økonomisk ekspansion på ¹⁾. Det vil næppe være vanskeligt at påvise en sammenhæng mellem den forskel, der er i amerikansk økonomisk udvikling i mellemkrigstiden og i efterkrigstiden og forskellen i udenrigs- og forsvarspolitik. 20'ernes og 30'ernes isolationisme og lave forsvarsbudget var ledsaget af økonomisk stagnation. Efterkrigstidens aktive udenrigspolitik og høje militæruudgifter har været ledsaget af en økonomisk ekspansion. Kan man deraf slutte, at udenrigs- og forsvarspolitikken har været økonomisk motiveret?

Galbraith svarer både ja og nej: ²⁾.

The industrial system requires.... a large public sector for the stabilization of aggregate demand. And the system's planning... reaches its highest state of development in conjunction with modern military procurement. The latter is supported by large sums of money. These are easily obtained by a process that is routine; it would require far more effort by a President to reduce military spending by twenty per cent than to increase it by a like amount. To hold a given level or, better, to allow modest increases from year to year, is the easiest of all. It is necessary, however, that there be an image of the world which justifies or rationalizes the military expenditures that the arrangement requires. (Fremhævet her).

Men han tilføjer:

For nearly twenty years, as this is written, the requisite image has been that of the Cold War. That this image owes its existence only to the needs of the industrial system is not suggested for a second. The revolutionary and national aspirations of the Soviets, and more recently of the Chinese, and the compulsive vigor of their assertion, were the undoubted historical source.

Kennedys økonomiske rådgivere erkendte, at en forøgelse af forsvarsudgifterne kunne være et middel at bryde den sidste Eisenhower-tids økonomiske stagnation ³⁾. Man turde i det mindste kunne fastslå, at den traditionelle,

1) John M. Keynes, The General Theory of Money, Interest and Employment, udg. London 1967, ss. 131 & 220.

2) John Kenneth Galbraith, The New Industrial State, Boston 1967, s. 328.

3) Halperin, op.cit., s. 53.

"før-Keyneske" frygt for, at høje rustningsudgifter skulle ødelægge et lands økonomi, ikke, i hvert fald under demokratisk styre i USA, har været et hensyn, som har hæmmet beslutningstagernes udenrigspolitiske dispositioner. Om man kan gå skridtet videre og hævde, at økonomiske ekspansionshensyn direkte har affødt en antiisolationistisk udenrigspolitik, er et mere kompliceret problem, som i det mindste vil kræve en nærmere analyse af de forskellige interessegruppers indflydelse, og under alle omstændigheder vanskeliggøres af det forhold, at en ydre stimulans i form af andre landes udenrigspolitik hele tiden har foreligget. Ville man sætte sagen på spidsen kunne man hævde, at Sovjetunionen ved sin udenrigspolitik har bidraget til at forhindre den store økonomiske krise i Amerika, som den i det mindste på det teoretiske og i et vist omfang også på det politiske plan havde bygget sin strategi på. Stalin forventede, som siden skal vises, en stor efterkrigskrise. Xruščëv baserede sin fredelige sameksistens på en forventning, øjensynlig baseret på stagnationen i Eisenhower-tiden, om, at den sovjetiske økonomi ville overflyve den amerikanske, således som det udtrykkeligt siges i partiprogrammet af 1961. Men samtidig bidrog han selv til at skabe den forestilling om en "raketkløft", der motiverede Kennedys oprustning, og leverede dermed en bekræftelse på Bertrand de Jouvenels maxime: "Comme si les hommes savaient ce qu'ils font et faisaient ce qu'ils croient" ¹⁾.

For at forstå den sovjetiske adfærd og de sovjetiske forventninger, der - som det også fremgår af partiprogrammet - bygger kriseforventningerne på det kapitalistiske verdensmarkeds reaktion, er det nødvendigt at se nærmere på en debat om forholdet mellem økonomi og international politik, som går i det mindste tilbage til århundredskiftet.

3.1. Teorier om imperialismen.

Ordet imperialism har ikke noget alment accepteret begrebsindhold. Men i den teoretiske debat har det navnlig været anvendt som betegnelse for de europæiske staters ekspansionspolitik i perioden 1870-1914. De værker, der klarer markerer standpunkterne i denne debat, kom i eller umiddelbart efter denne periode: Hobsons Imperialism, a Study (1902), Lenins Imperialismen (1917) og Josef Schumpeters Zur Soziologie der Imperialismen (1919). Det ligger i kronologien, at mens Hobson kun beskæftiger sig med den oversøiske ekspansion, indtager Lenin og Schumpeter den første verdenskrig, der for Schumpeter er det vigtigste fænomen, og af Lenin kobles sammen med den forudgående oversøiske ekspansion i en generel verdenspolitisk konfliktteori. Historisk må man nok til-

1) Bertrand de Jouvenel, Du pouvoir, Genève 1947, s. 264.

lægge Lenins skrift den største betydning, dels fordi det den dag i dag er grundlaget for den kommunistiske fortolkning af verdensøkonomi og international politik, dels fordi dets idesystem har fundet udbredt tilslutning også uden for egentlig kommunistiske kredse, navnlig i den tredje verden ¹⁾. Man har sammenlignet dets indflydelse i dette område med den rolle, Det kommunistiske manifest og Kapitalen har spillet i Europa ²⁾.

Hobson er måske navnlig blevet kendt ved Lenins anvendelse af ham; men også Keynes så i ham en forløber ³⁾. Schumpeters synspunkter genfinder man delvis hos flere samtidige internationalpolitiske teoretikere.

Både Hobson og Lenin så i de europæiske staters oversøiske ekspansion et udslag af kapitalens søgen efter fordelagtige investeringsmuligheder og markeder. Da disse ikke kunne findes hjemme, søgte den til andre, fortrinsvis mindre udviklede områder, og for at beskytte dem søgte staterne at etablere politisk kontrol med de pågældende områder. Men mens Hobson så denne kapitaleksport og søgen efter nye markeder som resultat af et "underforbrug" på hjemmemarkedet, der kunne afhjælpes gennem statens økonomiske politik, mente Lenin, at denne imperialistiske tendens var selve det kapitalistiske system iboende i dets sidste etape. Gående ud fra Marx' lov om profitratens faldende tendens kom han til det resultat, at kapitalen for at modvirke denne tendens var nødt til at søge billigere råvarer, nye markeder og mere fordelagtige investeringsmuligheder uden for sit egentlige kerneområde. Dette førte til en rivalisering om indflydelseszoner mellem de forskellige kapitalistiske stater og, når jorden var opdelt, til krige imellem dem. Denne rivalisering om jordens opdeling var baggrunden for krigen 1914. "I denne bog er ført bevis for, at krigen 1914-1918 fra begge sider var en imperialistisk krig (dvs. en erobrings-, rov- og plyndringskrig), en krig om opdeling af verden, om deling og nydeling af kolonierne, finanskapitalens indflydelsessfærer o.s.v.", skrev Lenin i forordet til sin bog fra 1920.

Mens Lenin betragtede krigen som udslag af kapitalismen, opfattede Schumpeter tværtimod imperialismen som et residualfænomen fra en tidligere periode, hvori samfundet var domineret af en krigærkaste, mens kapitalismen ved sin økonomiske sammenfletning af landene var en krigshæmmende

1) Se f.eks. moderne sovjetiske fremstillinger som A.N. Malafeev og Ju. V. Jakovec, Političeskaja ekonomija dlja partičnoj učebny, Moskva 1967 og V.A. Maslenikov, Mirovaja ekonomika, Moskva 1969.

2) Tom Kemp, Theories of Imperialism, London 1967, s. 67.

3) Keynes, op.cit., ss. 364-71.

kraft. Staternes ekspansive politik måtte føres tilbage til selvhævdelses- og magtdrift. Man har fremhævet, at Schumpeter øjensynlig på dette punkt var påvirket af den samtidige psykoanalytiske Wiener-skole ¹⁾. Det må formentlig her navnlig være Adler, der tænkes på. Mere eksplicit var hans forhold til en anden del af den tids intellektuelle Wienermiljø, det østrigske socialdemokrati. Ligesom Lenin gik han ind på Rudolf Hilferdings drøftelse af finanskapitalen; men mens Lenin drog den konklusion, at finanskapitalens voksende indflydelse netop var en af drivkræfterne i imperialismen, gjorde Schumpeter gældende, at en sådan udvikling ikke var uundgåelig. I øvrigt polemiserede han ikke direkte mod Lenin, hvis bog han øjensynlig ikke kendte; men til gengæld polemiserede Lenin så at sige pr. stedfortræder mod Schumpeters synspunkter, da de på det centrale punkt om kapitalismens pacificerende virkning faldt sammen med Karl Kautskys ²⁾.

En hel række fænomener er knyttet sammen i denne debat: den europæiske kapitaleksport i årene op til 1914, rivaliseringen om monopolstillinger på oversøiske markeder, om koncessioner, krigene uden for Europa og krigsudbruddet i 1914, kapitalismens "hjemlige" udviklingstendenser. Deres sammenfatning i en generel teori er formentlig det, der har gjort Lenins skrift intellektuelt attraktivt.

Men hvor berettiget er denne sammenhæng? Og i hvilket omfang bekræftes eller afkræftes de forskellige teorier af empiriske undersøgelser?

Hvad for det første den økonomiske motivering bag den europæiske ekspansion angår, må den siges at være meget ældre end 1870. Den har en helt central placering i den portugisiske og hollandske ekspansion såvel som i den engelske. I de tidlige handelskapitalistiske faser i ekspansionen i Asien er det ligefrem handelskompagnier, der optræder på staternes vegne - for Portugals vedkommende ganske vist nøje sammenknyttet med staten - med suveræne rettigheder som jurisdiktion og retten til at afslutte traktater, føre diplomatiske forhandlinger og krig ³⁾. De indbyrdes krige mellem de vest-europæiske stater var ofte rene handelskrige eller havde i det mindste et islæt af kamp om handelsprivilegier. Målsætningen var i denne fase først og fremmest monopol på forsyninger af guld og visse eftertragtede oversøiske produkter. Kampen om markeder var for så vidt noget sekundært, som den udsprang af europæernes vanskeligheder ved at præstere en modydelse mod de ting, de

1) Kemp, op.cit., s. 88.

2) Adam Ulam, Expansion and Coexistence, s. 13 f.

3) The Cambridge Economic History of Europe, bind IV, ss. 248-251.

eftertragtede ¹⁾. Kapitaleksport spillede i denne fase ingen rolle, da Europa selv havde brug for al den kapital, der kunne akkumuleres, til industrialiseringen. Man fik ligefrem en lang pause i den europæiske ekspansion fra industrialismens gennembrud i slutningen af det 18. århundrede til omkring 1870. Navnlig fra England skete der dog også i denne fase en vis kapitaleksport, og allerede i slutningen af 1830'erne mente Oxford-økonomen Herman Merivale, senere statssekretær for Indien, at kunne konstatere en vis sammenhæng mellem kapitaleksport og kolonipolitik ²⁾. Men kapitalbevægelserne gik dog mest i retning af områder, der enten var politisk selvstændige som USA og Latinamerika eller på vej til selvstændighed som Canada ³⁾. En ny fase indtrådte i sidste trediedel af det 19. århundrede, hvor der dels skete en stærk forøgelse af kapitaleksporten, dels opstod en ny interesse for at bringe oversøiske områder under politisk kontrol, enten som protektorater eller ved kolonistatus. Men er der en sammenhæng?

Den marxistiske analyse har kun i meget ringe grad interesseret sig for at eftervise dette på mikroplanet ved at rette opmærksomheden mod beslutningsmiljøet. Havde den gjort det, ville den næppe have haft vanskelighed ved at påvise, at en række af beslutningstagerne faktisk opfattede den koloniale ekspansion som en nødvendig følge af industrialiseringen, og som når det gælder magtbalancen, kan man sige, at en kausalteori bekræftes, når man kan påvise, at den optræder som værditeori hos aktørerne. Til illustration skal blot anføres et citat af Jules Ferry, der gennemdrev den franske erobring af Indokina: ⁴⁾

La politique coloniale est la fille de la politique industrielle Est-il permis de dire que cette politique coloniale est un luxe pour les nations modernes? Non, Messieurs, cette politique est, pour elles toutes, une nécessité, comme le débouché même.

Det må dog tilføjes, at denne teori ikke står uimodsagt, altså ikke er almindeligt accepteret i "bourgeoisiet". Clemenceau foregreb således allerede i 1885 Hobsons "underforbrugsteori", da han motiverede sin kamp mod kolonialismen med følgende argumenter: ⁵⁾

Si vous voulez des débouchés, cherchez-les dans cette voie du bon marché de la fabrication et des bas prix de transports. Mais quand vous dépensez une centaine de millions en expéditions guerrières, que faites-vous? Vous ne faites que charger le budget, grever le travail et diminuer le pouvoir d'achat du salaire; vous augmentez les prix de fabrication!

1) Ibid., ss. 196 & 368.

2) Herman Merivale, Lectures on Colonization and Colonies (1839-41), udg. London 1928.

3) Aron, Paix et guerre, ss. 265-271.

4) Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 334.

5) Georges Wormser, La République de Clemenceau, Paris 1961, s. 247.

Denne konflikt om den koloniale ekspansions ønskværdighed findes også i tidligere faser. I det 18. århundrede kan man finde den i Adam Smiths, Benthams og fysiokraternes opgør med merkantilismen. "Kolonier er som pærer; når de bliver modne, falder de af", sagde Turgot ¹⁾. Den unge Disraeli talte om "these wretched colonies", der "will be independent in a few years, and are a millstone round our neck" ²⁾. Men hvorfor da den senere overgang til en ekspansiv politik? For så vidt den skal ses på baggrund af et behov for nye markeder og nye investeringsmuligheder, har man påpeget, at en sammenhæng mellem depressionsperioder i Europa og oversøisk ekspansion. Depressionen 1825-49 ledsagedes af engelsk kapitaleksport til Indien ³⁾. Den afløstes af opgangstiden 1850-73, navnlig præget af omfattende jernbaneinvesteringer. Men med udbygningen af jernbanenettet i Europa aftog disse investeringers rentabilitet, og i den følgende periode blev jernbanebyggeri uden for Vesteuropa et af de store investeringsobjekter. Det forandrede grundlaget for verdenshandelen, åbnede nye markeder og nye råvarekilder. Også dampskibsrederierne gav gode investeringsmuligheder og blev gode kunder for den nye sværindustri.

Bl.a. Aron har imidlertid påpeget, at den store europæiske kapitaleksport i tiden op til 1914 kun i ringe omfang gik til kolonierne. Den franske kapitaleksport, der gennemsnitligt var på 4% af nationalproduktet om året og i 1913 endda nåede 6%, gik for størstedelen til Rusland, den engelske, der i 1913 nåede rekordtallet 9%, til USA, dominions, Sydamerika, Indien og Sydafrika, hvorimod de nyerehvervede koloniområder i Afrika ikke var særlig attraktive ⁴⁾.

Fra marxistisk side er dette blevet imødegået med en henvisning til, at den engelske ekspansion i Afrika dels var underordnet hensynene til Indien og således alligevel tjente sikring af et engelskkontrolleret investerings- og markedsområde, dels at imperialismen og kolonialisme ikke er identiske ⁵⁾. Det sidste er nok vigtigt at fastholde med henblik på forståelse af den rolle, som begrebet imperialismen spiller i den moderne debat. Imperialismen forudsætter ikke erhvervelse af kolonier, kun etablering af en økonomisk dominans, som ikke er uforenelig med, at de dominerede lande bevarer deres politiske selvstændighed, men til gengæld skaber interesser hos eller måske mere præcist i de kapitaleksporterende industrilande i at bevare politiske systemer, som sikrer investeringer og koncessioner.

1) Thorkil Kristensen, Har Vesten en politik overfor u-landene?, København 1965.

2) Kemp, op.cit., s. 89.

3) Mauro, op.cit., s. 307.

4) Paix et guerre, s. 268 og Renouvin & Duroselle, s. 127.

5) Kemp, kap. 9.

Imidlertid må det tilføjes, at det i perioden op til 1914 var en udbredt opfattelse, langt uden for marxistiske kredse, at "kapitalen" stod bag ikke bare den koloniale ekspansion, men også bag internationale kriser og krige om jordens opdeling. Man finder dette synspunkt udtrykt hos så lidt socialistiske aktører som den ældre Moltke, der erklærede, at "børsen i vore dage har en sådan indflydelse, at den kan kalde hære til kamp for at varetage sine interesser", og Foch, der om Fashoda-episoden sagde, at det, der lå bag den var "en handel, der søgte afsætningsmuligheder, og en industri, der producerede mere, end den kunne afsætte"¹⁾. Han tilføjede, at det var City, der stod bag Boerkrigen. Netop Boerkrigen var Hobsons primære referenceramme, og man kunne tilføje, at denne epokes andet store væbnede opgør, den russisk-japanske krig blandt sine forudsætninger havde en russisk ekspansion, som bl.a. var dikteret af helt elementære økonomiske spekulationsinteresser i kredsen omkring csaren²⁾, selv om Lenin mærkeligt nok ikke henregner netop denne krig til de imperialistiske, måske fordi Rusland ikke tilhørte de højt udviklede kapitalistiske lande.

Når man vender sig til krigsudbruddet i 1914, bliver tingene endnu mere komplicerede. Det er svært i Lenins skrift at finde det "bevis" for, at krigen var en imperialistisk krig om "en deling af kolonier" og "finanskapitalens indflydelsessfærer", som han hævder at have leveret. Hverken Østrig eller Rusland var højt udviklede kapitalistiske lande, men domineredes af Schumpeters residualelitter. For Frankrigs vedkommende havde den oversøiske ekspansion, hvilket i øvrigt ligger bag Clemenceaus kritik af den, været et alternativ til en konfrontationspolitik over for Tyskland. Rivaliseringen om markeder og investeringsmuligheder kan højst påvises i forholdet mellem England og Tyskland. Men de to lande var samtidig hinandens bedste kunder, og det økonomiske samkvem mellem dem voksede, den tyske eksport til England endda hurtigere end Tysklands globale eksport. Den væsentlige forskydning i forholdet mellem deres globale eksport skete mellem 1870 og 1898, hvor den tyske eksport steg fra 122 millioner pund til 200 millioner, den engelske dalede fra 256 til 233, ikke mellem 1898 og 1914, idet de to landes globale eksport i 1913 var henholdsvis 525 millioner og 509 millioner. Men i den første periode var forholdet imellem dem venligt, mens det var i den anden, modsætningsforholdet udviklede sig³⁾. I 1913 havde de netop indgået et forlig om indflydelsessfærer i det område, hvori deres økonomiske interesser

1) Fuller, op.cit., s. 142.

2) Milza, op.cit. s. 172.

3) Paul Bastin, La rivalité commerciale anglo-allemande et les origines de la première guerre mondiale, Bruxelles 1959.

var tørnet klarest sammen, Mesopotamien, og dette var, som Fritz Fischer har fremhævet, baggrunden for, at Bethman-Holweg i sommeren 1914 kunne handle ud fra en forventning om engelsk neutralitet og derved fremkalde krigsudbruddet ¹⁾. Renouvin opsummerer resultaterne af sin forskning omkring krigsudbruddet således: ²⁾

Les intérêts économiques, n'exercent nulle part, semble-t-il, une impulsion qui soit de nature à aggraver le risque de conflit: ni en Autriche-Hongrie ni en Russie les documents et les témoignages ne font la moindre allusion à une action des milieux d'affaires en Allemagne, où l'ambassadeur de France avait noté, en 1913, l'état d'esprit "agressif" de certains grands industriels, désireux d'obtenir, au besoin par la force, l'accès à des marchés extérieurs, rien n'indique que ces milieux aient poussé à la guerre en juillet 1914; en Grande-Bretagne, inquiète de la concurrence allemande sur tous les marchés du monde, nul n'a exprimé l'avis qu'une guerre pouvait être le moyen de briser cette concurrence, et les milieux bancaires ont été, en juillet 1914, un des foyers de résistance les plus actifs à la politique d'intervention....

En fait, ce sont les intérêts de sécurité, de puissance et de prestige qui ont déterminé les décisions des gouvernements.

Denne form for argumentation fejles af bordet som overfladisk og "eklektisk" af den mest nuancerede af de moderne marxistiske teoretikere på dette felt, Tom Kemp ³⁾. Hvem der opfattes som overfladisk, afgøres nok i sidste instans af ens værdipræmisser. Renouvin afviser ikke de økonomiske kræfters rolle i konfrontationssystemets oprindelse, påviser den tværtimod, men i selve konfliktudbruddet ⁴⁾. Mere generelt formulerer han sin teori om forholdet mellem økonomi og politik således: ⁵⁾

Est-ce donc aux intérêts matériels et financiers, ou aux desseins politiques que l'historien doit accorder la prééminence lorsqu'il cherche à établir une explication?

Dans certaines occasions, il est incontestable que la pression exercée par les intérêts financiers privés a déterminé l'action politique; dans d'autres occasions, il est non moins certain que les intérêts financiers ont servi d'arme à un dessein politique. Il est donc impossible, dans ce jeu d'influences réciproques d'établir une explication dont la valeur puisse être permanente, ou même d'essayer de dessiner, entre ces explications, une sorte de hiérarchie: ni la finance, ni la politique ne peuvent prétendre à une relative primauté...

Est-ce qu'il faille se borner à renvoyer dos à dos les "financiers" et les "politiques", et affirmer qu'il serait artificiel d'établir une distinction entre intérêts financiers et intérêts

1) Fritz Fischer, Griff nach der Weltmacht, Düsseldorf 1962, ss. 53 ff.

2) Pierre Renouvin, Les origines de la guerre de 1914, Le Monde, Paris 24/7 1964.

3) Kemp, op.cit., ss. 134 f.

4) Se f.eks. Pierre Renouvin, La crise européenne et la première guerre mondiale, Paris 1969, ss. 131-37.

5) Renouvin & Duroselle, op.cit., ss. 168 f. & 102 f.

politiques parce que ce sont "deux aspects de la politique de la classe dirigeante"? Ce serait esquiver la difficulté... Il n'est pas indifférent de savoir comment, dans telles circonstances de temps et de lieu, les préoccupations financières ont orienté l'action politique ou inversement. Dans l'étude critique de l'impérialisme, il reste encore beaucoup à faire à cet égard. Ces recherches permettront de mieux comprendre le comportement des groupes humains... Dans toutes les occasions où les questions économiques viennent au premier plan dans les rivalités entre les Etats... il est possible de constater, ou au moins d'apercevoir, le jeu de deux forces. L'une est la pression qu'exercent sur l'action des Etats les groupements d'intérêts privés... L'autre est la conscience de l'intérêt collectif, qui incite la nation à assurer dans les conditions les plus favorables la satisfaction de ses besoins matériels. Ces deux forces sont souvent convergentes; parfois, elles agissent en sens opposés. Dans l'un et l'autre cas, leur étude est presque toujours inséparable de celle du contexte politique, c'est-à-dire des préoccupations de sécurité, de puissance ou de prestige.

Det centrale spørgsmål bliver da, hvornår, under hvilke omstændigheder og i hvilken grad regeringen gør gruppeinteresser til statsinteresser. En besvarelse af det kræver vanskelige beslutningsanalyser med søgelyset rettet mod lobby- og interessegruppeindflydelse, og der vil blive lejlighed til at vende tilbage til problemet på beslutningsniveauet, da det berører ikke bare økonomiske, men også andre gruppers indflydelse på udenrigspolitikken. I forbindelse med 1914 og Lenin kan der dog være grund til at dvæle nærmere ved et bestemt forhold, fordi det kan tjene til belysning af et metodisk problem, forholdet mellem tilgængelige data og teoridannelse. Det har også interesse, når man vender tilbage til spørgsmålet om økonomi og politik i samtiden.

Lenins skrift var jo i overvejende grad samtidsanalyse i den forstand, at han ikke havde adgang til hverken dokumenter, der kunne belyse den interne beslutningsgang, eller til aktørerne. Han sad på et bibliotek i Schweiz og skrev på grundlag af bøger, tidsskrifter og aviser. I det omfang, han ikke byggede på Marx og Hobson, var hans referenceramme først og fremmest det kejserlige Tyskland. Dette Tyskland var i de 20 år, der gik forud for 1914, skueplads for en livlig udenrigspolitisk pressionsgruppevirksomhed, som dels foregik ad lobbyvejen, d.v.s. skjult for offentligheden, dels i fuld offentlighed i form af agitation og debatindlæg. Det var den sidste aktivitet, Lenin - som enhver samtidsanalytiker - havde lejlighed til at følge. Det har sat sig klare spor i hans skrift. Han omtaler således "den tyske professor Schulze-Gaevernitz" som "en forkæmper for tysk imperialisme, en autoritet for imperialister i alle lande" og skriver, at "repræsentanter for tysk... borgerlig videnskab som Riesser, Schulze-Gaevernitz,

Liefmann m.fl. uden undtagelse er imperialismens og finanskapitalens forsvarere" ¹⁾. Lenin har her fat i det mindste i to navne, som vitterligt spillede en fremtrædende rolle i økonomiske gruppers udenrigspolitiske pressionsvirkning i Tyskland. Man træffer i 1916 - det år, hvor Lenin skrev sin bog - Schulze-Gaevernitz som talsmand for følgende program: ²⁾

Eingeklemmt zwischen Weltmächte im Westen und Osten sehen wir nur einen Ausweg: Mitteleuropa... Dieses Mitteleuropa im engen Bund mit dem Balkan und der Türkei-Griechenland, seine Mittelmeer-macht zu wäre politische und wirtschaftliche Weltmacht, welche über Suez auch vom Lande her Druck auf Afrika ausüben könnte. Holen wir dieses Ergebnis aus dem Kriege heraus, so ist... dieser Krieg für uns nicht verloren, sondern gewonnen.

Samtidig gjorde han sig til talsmand for en tysk kolonisering af Baltikum.

Nok så interessant er måske Riesser, skønt det virker lidt ejendommeligt at se Lenin placere ham som repræsentant for tysk videnskab. Han var direktør for Darmstädter Bank, en af de famøse fire "D-banker", og præsident for den tyske "Bankertag", finanskapitalens lobbyorganisation, om man vil. Han var medstifter af den i 1904 grundlagte Mitteleuropäischer Wirtschaftsverein, der som modtræk mod den amerikanske beskyttelsestold arbejdede for en fastlandseuropæisk toldunion, og ifølge Fritz Fischer den, som gav denne interesseorganisation egentlig vægt ³⁾. Organisationen drev en livlig propagandaaktivitet, og dens målsætning var derfor let tilgængelig. Det samme gælder andre udenrigspolitiske pressionsgrupper som All-deutscher Verband, Der Flottenverein og den som modvægt i 1912 stiftede Wehrverein. Den sammenfletning mellem højfinans, storindustri og politisk beslutningsmiljø, som Lenin nærmest måtte postulere, har også uden vanskelighed kunnet empirisk eftervises ⁴⁾. Men er det ensbetydende med, at de politiske beslutningstagere havde gjort pressionsgruppernes ekspansive politiske målsætning til deres? Og - det springende punkt - med, at krigen udløstes for at virkeliggøre denne målsætning? Den retrospektive beslutningsanalyse viser, at de tyske beslutningstagere ganske vist var villige til at tage en vis krigsrisiko, men at de ikke anså den for høj, før de allerede var blevet fanget af den proces, de selv havde sat i gang, at målet med at tage denne risiko var at stive Østrig af mod den slaviske nationalisme, og at det først var over en måned efter krigsudbruddet, den tyske regering udformede et krigsmålprogram på grundlag af de ekspansive idéer, som de

1) Lenin, Imperialismen, udg. København 1929, ss. 42 & 52.

2) Fischer, op.cit., s. 186.

3) Ibid., ss. 20 f.

4) Ibid., kap. I.

forskellige imperialistiske pressionsgrupper havde forfægtet i årevis ¹⁾. Man kan på tilsvarende måde konstatere, hvordan krigsmålene hos en række af de øvrige krigsførende stater optrappedes efter fjendtlighedernes udbrud og med krigens omkostninger, og hvordan dette i sig selv vanskeliggjorde en forhandlingsfred ²⁾.

3.4. Imperialisme og antiimperialisme.

Den bolsjevikiske magtovertagelse i 1917 blev skelsættende i international politik. Der vil blive lejlighed til at konstatere dette i flere sammenhænge. I spørgsmålet om forholdet mellem politik og økonomi kan der være grund til at hæfte sig ved det forhold, at en af verdens største stater i marxistisk terminologi "udgik af det kapitalistiske verdensmarked", og at dette efterhånden medførte en ophævelse af alle udenlandske gældsforpligtelser samt nationalisering af fremmed ejendom. Det var vel ikke noget i verdenshistorien helt enestående. De kontinentale enevoldskonger havde ikke været særlig nøjeregnende med deres gældsforpligtelser, hvilket var en af de historiske årsager til, at der ikke på kontinentet, bortset fra Holland, en "søstat", udviklede sig et ydedygtigt kreditvæsen som i England ³⁾. Heller ikke de latinamerikanske stater og USA havde været helt pålidelige debitorer i det 19. århundrede ⁴⁾. Men i Rusland var foranstaltningerne langt mere vidtgående end hidtil set, brød med fundamentale principper som successionsforpligtelser og den private ejendomsret til produktionsmidlerne, og de udenlandske investeringer var betydelige, omfattede i alt 39 milliarder guldfrancs, hvoraf 17 kom fra Frankrig ⁵⁾. Gældstvi- sten kom til at belaste det politiske forhold mellem Frankrig og Sovjetunionen i hele mellemkrigstiden og blev en af årsagerne til, at det ikke lykkedes at genetablere det tidligere fransk-russiske alliancesystem.

Rusland var inden krigen verdensstørste olieproducent, og Henry Deterdings politiske aktivitet for at sikre erstatning for Royal Dutch Shells tab af sin andel i den kaukasiske olie, der gik fra støtte til Wrangel og Kolčak over lobbyvirksomhed hos Lloyd George i forbindelse med Genova-konferencen til finansiel støtte til Hitler fra 1927, kunne kun bekræfte den leninistiske opfattelse af forholdet mellem kapitalinteresser og im-

1) Ibid., kap. III og Renouvin, La crise européenne, ss. 132 f.

2) Jvf. Raymond Aron, Nationalisme og imperialism, København 1962, ss. 21 f. og A.J.P. Taylor, Politics in Wartime, London 1964, ss. 98 f.

3) Lisbeth Broch, Fra de store opdagelser til 1789, Oslo 1954, ss. 138 & 179.

4) Schlesinger, A Thousand Days, s. 70 og Flamant & Singer-Kerel, op.cit. s. 43.

5) Renouvin & Duroselle, op.cit., ss. 139 f.

perialistisk politik ¹⁾. I den sovjetiske fortolkning bliver nazismen konsekvent fremstillet som et redskab for monopolkapitalen, hvorved man ofte synes at overse de massepsykologiske kræfter, den formåede at mobilisere. En forklaring, der lægger hovedvægten på kapitalinteresserne bag nazismen, besvarer ikke spørgsmålet om, hvorfor det blev Hitler og ikke de tysk-nationale, som modtog langt større midler, der fik magten ²⁾.

Den sovjetiske olieinternationalisering kan derfor kun blive et af en række elementer i det årsagskompleks, der ligger bag Tysklands ekspansive politik i 30'erne. Men det præcedens, som skabtes, har næppe været uden smittevirkninger, noget der dog kun kan fastslås ved nærmere empiriske undersøgelser. Men i det mindste har en række internationale kriser i de følgende år netop været "nationaliseringskriser". Meksiko, der allerede i maj 1917 som det første land havde ophævet visse udenlandske undergrundskoncessioner uden erstatning og derved var blevet udsat for en krigstrussel fra USA, gik i 1938 langt videre med en olieinternationalisering ³⁾. Persien tog samme skridt i 1951 med nationaliseringen af Anglo-Iranian Oil Co., der siden 1909 havde haft koncession på olieudvinding i Abadan ⁴⁾.

Oliekoncessioner havde været et vigtigt mål for de store vestlige koncerner siden århundredskiftet, mens man tidligere havde eftertraktet jernbane-, kanalbygnings-, minekoncessioner og toldpræferencer. I den antiimperialistiske bevægelse bliver modsat ophævelse af disse koncessioner en fremtrædende målsætning.

"Antiimperialismen" eksisterede altså allerede inden den russiske revolution. Det nye, revolutionen bragte, var den radikalisme, hvormed den brød sine økonomiske forpligtelser, og at det stort set skete ustraffet. I tidligere faser havde industrimagterne kunnet praktisere "kanonbådsdiplomati", når økonomiske forpligtelser ikke respekteredes. I 1917-18 var vestmagternes kræfter optaget af det indbyrdes opgør, og i 1919 havde de ikke længere styrke eller vilje til at gribe ind med militære midler i Rusland i et sådant omfang, at situationen kunne ændres ⁵⁾.

To spørgsmål af generel karakter rejser sig i denne sammenhæng. Hvor ligger og hvad bestemmer den tærskel, hvor økonomiske interesser gøres til stats-

1) de Launay, op.cit., ss. 186-88 og Stillmann & Pfaff, op.cit., s. 73.

2) Ernst Nolte, Der Faschismus in seiner Epoche, München 1963, s. 413.

3) Peter Wiles, Power without Influence, Toynbee o.a., The Impact of the Russian Revolution, London 1967, s. 255 og David Thomson, The Era of Violence, The New Cambridge Modern History, Cambridge 1964, s. 198

4) Calvocoressi, op.cit., ss. 167-71 og Renouvin & Dusorelle, op.cit. s. 83.

5) Om interventionsbeslutningen se Arno J. Mayer, Politics and Diplomacy of peacemaking, London 1968, George F. Kennan, The Decision to Intervene, New York 1958 & 1967 og Lord Hankey, The Supreme Control, London 1963.

interesser, som fører til væbnet intervention? Og hvilken betydning har det sovjetiske eksempel og senere af det mere eller mindre inspirerede nationaliseringskriser haft for det meget væsentlige fald, der er sket i kapitaleksporten til udviklingslande i sammenligning med situationen inden 1914?

I 1918 faldt sovjetregeringens opsigelse af tidligere regerings gældsforpligtelser sammen med, at den trods vestmagternes protester begyndte at fjerne de meget betydelige forsyninger af krigsmateriel (162.495 tons), der var oplagret i Arxangelsk, leveret Rusland på kredit ¹⁾. Hvis der var økonomiske interesser involveret, var det staternes. Men det fremgår tydeligt af Kennans minuttøse analyse af beslutningen om at intervenere, at det afgørende var sikkerhedsinteresser. Om Lenins regering havde den ene eller anden interne politik, var underordnet i forhold til dens udenrigspolitik. Den havde sluttet separatfred med Tyskland, og i foråret 1918 mærkedes følgerne heraf på vestfronten. Hvidfinernes operationer i nærheden af Murmansk-banen skabte endvidere en - overdrevet - forestilling om en tysk trussel mod Murmansk. Overhovedet kan man som i så mange andre konflikter konstatere, at mangelfulde informationer og bristfældig kommunikation spillede en stor rolle. Men da en gang vestmagtsstyrker var engageret på russisk territorium, udviklede konflikten sin egen optrapningsdynamik, der førte den ud over den oprindelige situation, så interventionen fortsatte efter Tysklands sammenbrud. Noget stort omfang fik den ganske vist aldrig. På højdepunktet var der mindre end 100.000 allierede soldater på russisk territorium, hvoraf 60.000 japanere i det østlige Sibirien (sml. med over 500.000 amerikanere i Vietnam i slutningen af 60'erne) ²⁾. Hvad der fra vestmagterne var fælende og tøvende improvisation, blev imidlertid af sovjetregimet opfattet og i hvert fald senere fremstillet som et bourgeoisiets komplot med det formål at kvæle revolutionen ³⁾.

Borgerkrigene i Finland og Rusland blev de første af en række mere eller mindre internationaliserede borgerkrige mellem "røde" og "hvide", hvori de hvide sejrede: Ungarn, fascismen i Italien, Dolfuss i Østrig, nazismen i Tyskland, Franco i Spanien. I disse opgør indgik utvivlsomt indbyrdes modstridende opfattelser af det økonomiske system, men også andre forhold.

Efter den anden verdenskrig har denne type krige navnlig hærget Asien. Den mest langvarige har været kampen om Indokina. Også her vil man i den kommunistiske fortolkning møde "monopolerne" som de egentlige bagmænd for interventionen, og på ny vil man i det mindste i den franske fase kunne identificere visse økonomiske interesser: de franske kolonister i Cochinchine, den

1) Kennan, The Decision, ss. 17 & 20.

2) Arno Mayer, op.cit., s. 321 og Riasanovsky, op.cit., s. 535.

3) Se f.eks. P.N. Sobolev o.a., Istoriya velikoj oktjabrskoj socialističeskoj revolucii, Moskva 1967, ss. 528-536 og V.O. Potemkin o.a., Istoriya diplomatii, Moskva 1945, ss. 377-394.

franske hovedforhandler på Fontainebleau-konferencen, Max André's forbindelse med oversøiske kapitalinteresser ¹⁾. Men i de Gaulles afvisning af i 1945 at anerkende et selvstændigt Vietnam synes først og fremmest nationale prestigeinteresser at have været afgørende, og den efterfølgende konfliktoptrapning i Indokina er ligesom interventionen i Rusland i 1918 forårsaget af det militære miljøes improvisationer ²⁾.

Hvad den amerikanske intervention i Korea angår, er det lettere at øjne den rolle, strategiske interesser, magtbalancehensyn og beslutningens præcedensreference har spillet, end direkte økonomiske interesser. Derimod indgår der naturligvis i selve konfrontationen mellem Sovjetunionen og USA en fundamental uoverensstemmelse med henblik på det økonomiske system. Men det spørgsmål, der her søges belyst, er de økonomiske interessers indflydelse på målsætningen i den specifikke konflikt. Findes der konflikter, hvor man kan konstatere, at staten direkte går over til væbnet intervention for at forsvare enkeltgruppers økonomiske interesser? Mest nærliggende er det måske at søge dem i Latinamerika. I Guatemala-konflikten i 1954 havde United Fruit Co. store interesser, som truedes af præsident Arbenz' reformpolitik. Men den af CIA finansierede stedfortræderintervention fandt først sted, da der med de tjekkiske våbenleverancer kom en sikkerhedsdimension ind i konflikten ³⁾. På Cuba stod ligeledes "monopolinteresser" på spil, men også efter amerikansk opfattelse på grund af øens strategiske beliggenhed visse sikkerhedsinteresser. Noget lignende kan man anføre for den dominikanske republik. Overhovedet synes "interventionstærskelens højde", dels at være bestemt af, hvor vidtgående konsekvenser en intervention kan få, dels af, om sikkerhedsinteresser står på spil, dels af den strategiske tilgængelighed. Det caribiske område er set fra USA, dels på grund af sin nærhed, dels på grund af Panama-kanalen øjensynlig højere prioriteret end det sydamerikanske. Tinminenationaliseringen i Bolivia i 1952 medførte ingen form for væbnet intervention så lidt som olienationaliseringen i Peru i 1968 ⁴⁾.

Den strategiske utilgængelighed var et af beslutningstagernes hovedargumenter for ikke at indlade sig på en intervention i Rusland i stor skala i 1918, og den talte også mod et større engagement i Kina i 1946-47 ⁵⁾. Omvendt var både Korea og Vietnam strategisk let tilgængelige områder af ringe udstrækning.

1) Elgey, op.cit., s. 163 og Bjøl, La France devant l'Europe, s. 141.

2) Elgey, op.cit., ss. 148-69.

3) Jean-Baptiste Duroselle, Histoire diplomatique, Paris 1962, s. 688.

4) Calvocoressi, op.cit., s. 445.

5) Arno Mayer, op.cit., s. 321.

Den engelsk-franske Suez-Ekspedition i 1956 efter Nassers nationalisering af kanalen kunne virke som et eksempel på ren "økonomisk" imperialism - der i øvrigt hurtigt blev standset. Men i det mindste for Frankrigs vedkommende var nationaliseringen nærmest et påskud, mens man primært håbede på gunstige virkninger i Algeriet, et område, hvori Frankrig nok havde økonomiske, men også beskyttelses- og prestigeinteresser at varetage.

Men hvis den rene økonomiske "kanonbådsimperialisme" har været vigende, kan på den ene side økonomiske interesser søges varetaget med andre midler, navnlig økonomiske, og på den anden side findes der eksempler på, at "monopolerne" optræder som selvstændige aktører i den internationale politik. Dertil kommer fra Royal Shell har været nævnt. Man kunne også nævne Union Minière i Congo, Firestone Rubber i Liberia, Unilever i Vestafrika, Anglo-American i Rhodesia, de store olieselskaber i Mellemøsten og Latinamerika ¹⁾.

I den sovjetiske teori om international politik har Lenins model stadig en central placering: den kapitalistiske ekspansion er betinget af en imperialistisk politik, af kapitaleksport, vareeksport og råvarekoncessioner i de øversøiske udviklingslande. Efterhånden som det kapitalistiske verdensmarked skrumper ind, først ved dannelsen af det socialistiske verdensmarked, derpå ved udviklingslandenes gradvise frigørelse fra industrilandenes politiske og økonomiske formynderskab, uddybes kapitalismens krise. Når kapitalismens vækst er blevet mere stabil i takt med, at markedet er "skrumpet ind", anføres som forklaring dels de voksende statsindgreb, dels rustningsudgifterne, dels den fortsatte udbytning af de øversøiske lande. Adam Ulam hævder, at Lenins Imperialismen "has remained, though of late with diminishing effect, the prism through which Soviet policy-makers have viewed the outside world and one of the basic premises of their foreign policy" ²⁾. Men det bør dog tilføjes, at den sovjetiske adfærd i den periode, hvori konfrontationssystemet udvikledes, også har haft en baggrund af kontante økonomiske interesser. Et af de sovjetiske mål i 1945 og de følgende år var præcis det samme som Frankrigs efter 1918, genopbygning af en krigshærgnet økonomi. Det søgtes dels nået ved kreditansøgningen til USA i januar 1945, dels ved skadeserstatningskravene over for Tyskland, der på Potsdamkonferencen førte til opdelingen af Europa i økonomiske interessesfærer ³⁾. Fra sovjetisk side er krigsødelæggelserne blevet opgjort til \$128 milliarder ⁴⁾. På baggrund heraf virker både anmodningen om en amerikansk kredit på \$6 milliarder og kravet om skadeserstatninger på

1) Kemp, op.cit., s. 168.

2) Ulam, op.cit., s. 30.

3) Herbert Feis, Between War and Peace, Princeton, N.J. 1960, ss. 265 f. og Alexander Fischer, Teheran, Jalta, Potsdam, Die sowjetischen Protokolle von den Kriegskonferenzen, Köln 1968, ss. 397 f.

4) P.A. Nikolaev, Politika Sovetskogo Sojuza v germanskoy voprose, Moskva 1966, s. 75.

\$ 20 milliarder beskedne ¹⁾. Men selv disse beløb førte til konflikter mellem Sovjetunionen og vestmagterne, og i forholdet til de østeuropæiske stater og Østtyskland viste Sovjetunionen i de følgende år, at bestræbelser på at udnytte et politisk kontrolforhold til at opnå økonomiske fordele ikke var noget specifikt for kapitalistiske stater. Det er ikke hermed sagt, at den sovjetiske kontrolpolitik i Østeuropa har været dikteret af økonomiske interesser. Som når det drejer sig om kapitalistiske staters ekspansionspolitik, kan man også bag den sovjetiske politik identificere andre interesser end de økonomiske: sikkerhedsinteresser, regimets interesser i intern magtbevarelse og hermed sammenhængen ideologiske interesser og prestige hensyn.

Dette har dog næppe i udviklingslandene svækket troværdigheden af Lenins teori om imperialismen. At de kapitalistiske landes velstand er bygget på den merværdi, der hentes ud af udviklingslandene, må virke sandsynligt på baggrund af visse træk i den verdensøkonomiske udvikling: For det første forringelsen af bytteforholdet mellem udviklingslande og industrilande. For det andet udviklingslandenes stigende gældsbyrde. For det tredje det forhold, at i det mindste private investeringer ledes af investorenes interesser og dermed har bidraget til en strukturering af udviklingslandenes økonomi, som præges af industrilandenes interesser. Dertil kommer, at den statsdirigerede sovjetiske økonomi i en række tilfælde, hvor det har tjent politiske interesser, har været i stand til at aftage ulandsråvarer til priser over verdensmarkedets uden at bekymre sig om de rentabilitetshensyn, der behersker den kapitalistiske økonomi.

Imidlertid gælder det for både Sovjetunionens og de kapitalistiske landes vedkommende, at de økonomiske interesser ikke er entydige, men inden for den enkelte stat kan være indbyrdes modstridende. Samtidig med, at Sovjetunionen har opkøbt råvarer til for eksportørerne fordelagtige priser, har den i andre tilfælde reeksporteret dem til priser, der har forringet eksportørlandets muligheder på andre markeder og derved forøget dets økonomiske afhængighed af Sovjetunionen. Det gælder f.eks. Ægyptens bomuld. På den anden side har der i de senere år vist sig en stigende tendens hos kapitaleksporterende lande til at investere i forbrugsindustrier i udviklingslandene med henblik på det lokale marked, hvorved der skabes interesser i en forbedring af levestandarden, som går på tværs af de traditionelle råvareinvesteringers interesser i at bevare lave udvindingsomkostninger. Dette kan påvises i USAs forhold til Brasilien og visse andre latinamerikanske lande ²⁾.

1) Feis, Churchill, Roosevelt, Stalin, s. 646.

2) Silas Cerqueira, Sur la crise brésilienne, Revue française de Science politique, Paris 1968, nr. 1.

Den økonomiske problematik har en fremtrædende placering i ulandenes udenrigspolitik. Men heller ikke denne type landes adfærd i den internationale politik synes tilfredsstillende forklaret under en monistisk økonomisk synsvinkel. Man kan identificere en række andre determinanter som værdisystemer, prestige-hensyn, grænseproblemer, sikkerhedshensyn. Men i en række tilfælde kan "imperialisme" og "neokolonialisme" være hensigtsmæssige slagord for regeringer, der kæmper med udviklingsproblematikkens store samfundsstrukturelle vanskeligheder. Den ydre fjendes integrerende virkning er et fænomen, som kan påvises på alle integrationssociologiens niveauer.

4. Samfundsstrukturer.

Krav til det internationale system kommer fra samfund organiseret som stater eller nationale grupper. Hvorledes påvirkes kravene af strukturforandringer i disse samfund, af ændringer i befolkningsstrukturer, økonomiske strukturer, magtstrukturer? Det er ikke meningen her at beskæftige sig med, hvad der forårsager sådanne strukturændringer. Denne problematik hører under andre discipliner som statistik, samfundsbeskrivelse, økonomi og komparativ politik. Her skal kun rejses spørgsmålet om disse forholds betydning for den internationale politik.

4.1. Befolkningsparametre.

Vorherre holder med de store bataljoner, sagde man før i tiden. Befolkningens størrelse ansås for at være afgørende for et lands styrke, i det mindste på samme teknologiske udviklingsniveau. En håndfuld spaniere med ildvåben og heste kunne underlægge sig de præcolumbianske indianerstater, hvis samlede befolkning er blevet anslået til omkring 80 millioner¹⁾. Efter den teknologiske civilisationsspredning til hele kloden afhænger folkemængdens betydning som styrkefaktor af økonomisk udviklingstrin og social organisation. Israel har med en befolkning på godt to millioner kunnet holde de omkringliggende arabiske lande med en mange gange større befolkning i skak. Men på et jævnyrdigt udviklingstrin har befolkningstallet været en anvendelig styrkeindikator. Frankrigs dominerende rolle i det 18. århundrede og under Napoleon havde en del af sin baggrund i det forhold, at det var Europas folkerigeste stat. Kun Rusland var i så henseende dets jævnyrdige²⁾. Den forandring i dets udenrigspolitik, der skete i løbet af de følgende 100 år fra en ekspansiv adfærd til en høj prioritering af sikkerheden, kan ses på baggrund af den forskydning i befolkningsforholdene, som finder sted i denne periode. Mens Frankrig endnu i 1850 var Tyskland overlegent med en befolkning på 36,5 millioner mod 31,7 i et endnu ikke samlet Tyskland, havde forholdet i 1900 forskudt sig til 40,7/56,4, en del af baggrunden for behovet for den russiske alliance. Den tyske overlegenhed var endnu større, når man tager aldersfordelingen i betragtning. En forholdsvis større andel af den tyske befolkning var i de værnepligtige årgange, et forhold, der i 1940 yderligere havde forskudt sig til tysk fordel. Af en samlet tysk befolkning på 70 millioner var 15 millioner i de værnepligtige aldersklasser mod kun 5 millioner i en fransk

1) Chaunu, op.cit., s. 60.

2) Alfred Sauvy, Europe et sa population, Paris 1953, s. 21.

befolkning på 42 millioner.

I Sovjetunionen sank antallet af værnepligtige fra 2,2 millioner i 1959-årgangen til 900.000 i 1962, en følge af det bratte fald i fødselstallet under den anden verdenskrig og måske et af Xruščëvs motiver til i begyndelsen af 1960 at proklamere en nedskæring af de væbnede styrker¹⁾. I 1968-70 kunne man på baggrund af de på ny stigende årgange - 2,2 millioner i 1969 - gradvis nedsætte tjenestetiden fra tre til to år i landstyrkerne og fra fire til tre år i søværnet.

Mobiliseringsmulighederne er dog ikke bare afhængige af aldersfordelingen i en befolkning, men også af uddannelsesniveaut. Rusland havde i 1914 en befolkning, der var dobbelt så stor som Tysklands; men selv om hærreformen af 1913 var blevet ført ud i livet, ville dets hær kun være blevet 50% større, da befolkningens uddannelsesniveau satte grænser for, hvor mange reserveofficerer der kunne fremskaffes. Den samme flaskehals betød, at Østrig-Ungarn med en 20% større befolkning end Frankrig kun kunne mobilisere en hær, der var 45% af den franske²⁾. Forskellen er naturligvis endnu mere grel i forholdet mellem Israel og de arabiske lande eller mellem Kina og Sovjetunionen. Mens Sovjetunionen i 1963/64 havde stående styrker på 3,3 millioner mand, havde Kina med en mindst tre gange så stor befolkning kun en hær på 2,5 millioner og Indien med en befolkning på 462 millioner kun godt 1/2 million i de væbnede styrker³⁾. I disse tal afspejler sig dog formentlig ikke bare uddannelsesbegrænsningen, men også dels landenes forskellige økonomiske bæreevne, dels deres forskellige prioritering af de militære bevillinger, afhængig af hvor akut sikkerhedsproblemet føles, hvilken udenrigspolitisk målsætning der forfølges, og hvilken kohæsiionsgrad de pågældende samfund har.

Indtil et vist trin i samfundsudviklingen er befolkningstilvækst snarere at betragte som en svaghed end som en styrke, fordi den begrænser de ressourcer, der kan stilles til rådighed for økonomisk udvikling. Karakteristisk for det 20. århundrede er en befolkningsvækstrate i udviklingslandene uden historisk fortilfælde. Mens jordens befolkning i 1900 er blevet anslået til 1.550 millioner, har FNs sekretariat således opstillet en prognose på over 6 milliarder for år 2000 mod 2,5 milliarder i 1950.

Med forbehold for den usikkerhed, befolkningsprognoser er behæftet med, kan anføres følgende oversigt:⁴⁾

1) Bjøl o.a., Danmark og NATO, København 1968, s. 80.

2) Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 32.

3) Military Balance, London 1963.

4) Poul Chr. Matthiessen, Befolkningens vækst, årsager og konsekvenser, København 1965, s. 101.

Verdens befolkning i millioner

	1900	1960	2000
Europa inkl. Sovjetunionen	423	641	987
Nordamerika	81	199	326
Afrika	120	254	663
Oceanien	6	17	30
Latinamerika	63	206	651
Asien	857	1679	4250
Hele verden	1550	2995	6907

Virkningerne af denne befolkningsekspllosion på den internationale politik er genstand for en debat, hvori synspunkterne spænder fra apokalyptiske forestillinger om en verdensrevolution, hvori de forarmede og forsultne masser fra den tredje verden oversvømmer de rige lande, til mere optimistiske forventninger om, at en forøgelse af fødevareproduktionen i forbindelse med en standsning af befolkningsvæksten ved hjælp af p-pille, spiral etc. vil afværge en katastrofe.

Der er næppe nogen tvivl om, at det er teknisk muligt at forøge fødevareforsyningerne ganske betydeligt i ulandene ved hjælp af ret enkle midler som forøget anvendelse af kunstgødning, sygdomsbekæmpende midler, forbedrede lagerforhold o.s.v. eller at bremse befolkningstilvæksten ved masseproduktion af antikonceptionelle midler. Japan er et af de mest slående eksempler på, at det kan gøres. Men Japan var et land, der allerede var industrialiseret, og om en række udviklingsproblemer gælder det, at anvendelsen af den moderne teknik hæmmes af samfundets svage organisation, befolkningens uddannelsestrin og værdisystemer. Hvor befolkningsvæksten er blevet bremsat, har det snarere været et resultat af udvikling end en forudsætning for den.

Fører befolkningstilvækst i sig selv til en ekspansiv udenrigspolitik? "Befolkningspresset" er i det mindste blevet brugt som motivering for en ekspansiv udenrigspolitik af lande som Japan, Italien og Tyskland, der søgte "Lebensraum" til et "Volk ohne Raum". Om alle disse stater gælder det dog, at denne politik er blevet efterfulgt af en befolkningskoncentration på et mindre territorium ledsaget af en rekordagtig velstandsvækst. I alle tre tilfælde er dette sket på baggrund af et stort militært sammenbruds trauma; men i øvrigt er de ikke helt analoge. Mens der i Italien og Japan vitterligt i ekspansionsfasen var tale om lande med en hurtig befolkningstilvækst og en høj befolkningstæthed, var den tyske befolkning ikke i stærk vækst i årene inden Hitlers magtovertagelse, og aldersgruppen 14-18 var særlig svag, de "hule" årgange fra den første verdenskrig, som den franske demograf Alfred

Sauvy har fremhævet ¹⁾. I anden sammenhæng har Sauvy dog selv hævdet: ²⁾

Le vieillissement a de profondes répercussions matérielles et morales et a conduit notamment à remplacer peu à peu l'esprit de pionnier par l'esprit de sécurité.

Det synes dog altså ikke at have været tilfældet i Tyskland i 1930'erne, og eksemplet viser, hvor usikker videnskaben endnu står over for sammenhængene mellem befolkningsudvikling og udenrigspolitisk adfærd. Så meget turde man dog kunne fastslå, at "befolkningspresset" først kan konverteres til en territorielt ekspansiv udenrigspolitik, når et samfund har opnået et vist industrielt udviklingsniveau, som kan danne grundlag for militær styrke, og et uddannelsestrin, som kan muliggøre en vis mobiliseringsgrad. Konfrontationen mellem Israel og de arabiske lande er et eksempel herpå. Men kan man omvendt slutte, at et samfund træder ind i en ekspansiv eller "rastløs" fase i sin udenrigspolitik, når det er nået fra take off-fasen ind i den første industrialiseringsfase? Rostow og Kahn er tilbøjelige til at opstille dette som en regel. Inden dennes nærmere udformning og holdbarhed behandles, må dog endnu nogle demografiske forhold fremdrages, da en drøftelse af befolkningsskændernes indflydelse på international politik ikke kan anses for dækkende, med mindre de tages i betragtning.

Foruden befolkningsvæksten må befolkningsbevægelser overvejes. Det gælder både internationalt og inden for den enkelte stats område. Når "befolkningspresset" i Italien og Japan opfattedes som så graverende, at det kunne retfærdiggøre en territorieekspansion, må det bl.a. ses på baggrund af de hindringer, der var blevet lagt i vejen for udvandringen. For Italiens vedkommende er de amerikanske indvandringsrestriktioner direkte blevet anført som en af forudsætningerne for fascismen ³⁾. Indvandringen fra Japan til USA blev gradvis begrænset fra 1907 og endelig helt standset i 1924; i den samme periode reduceredes den stærkt i Canada; i forvejen havde Australien og New Zealand praktisk talt lukket for "gul" indvandring, og i 1934 fulgte Brasilien efter. Formentlig har den psykologiske virkning af denne racediskrimination været større end den økonomiske. ⁴⁾ Men når det gælder at belyse spørgsmålet om, hvorvidt befolkningspresset afføder en ekspansiv udenrigspolitik, turde hin være vigtigere end denne.

I det 19. århundrede, hvor Europa havde en befolkningsekspllosion, som kan sammenlignes med vor egen tids i udviklingslandene, omend rytmen var

1) Alfred Sauvy, Les jeunes sont-ils trop nombreux, Le Monde, Paris 1/9 1969.

2) Sauvy, Europe, s. 34.

3) Vöchting, op.cit.

4) Renouvin & Duroselle, op.cit., ss. 61-63.

langsommere, skete historiens største folkevandring i udvandrerstrømmen til de oversøiske lande, navnlig USA, Latinamerika, Canada, Sydafrika, Australien og New-Zealand. I perioden 1840-1960 forlod i alt 56 millioner udvandrere Europa, 37 millioner for at tage til USA og langt de fleste inden 1914¹⁾. Denne folkevandring har sat et dybt præg på den internationale politiks befolkningsparametre. Når man beskæftiger sig med USAs udenrigspolitik, vil man gang på gang finde spor af Amerikas særegne befolkningshistorie og de holdninger af solidaritet og animositet i forhold til andre nationer, som indvandringsstrukturen har skabt. I forskellig grad og på forskellig måde kan det samme konstateres i andre oversøiske områder, som har modtaget den europæiske indvandring. I forhold til lokale befolkninger har indvandringen til gengæld stedvis skabt varige konfliktkilder. Det gælder navnlig i Sydafrikas og Rhodesias forhold til de afrikanske stater og i afkoloniseringsfasen i lande som Algeriet, Kenya og endnu flere.

I mindre skala kan man konstatere lignende fænomener i områder, der har modtaget så store indvandrergrupper, at de udgør betydelige mindretal: Kineserne i Indonesien og Sydøstasien, inderne i Østafrika, på Ceylon, i Burma og Malaysia.

Det er ikke bare de internationale, men også de interne vandringer, som kan have betydning for den internationale politik. Den amerikanske befolkningsforskydning og dermed politiske vækstforskydning til vestkysten - i 1960 valgtes en ny-engländer, i 1964 en texaner, i 1968 en californier til præsident - kan have medført en øget politisk interesse for Stillehavsområdet. Men ellers er det særlig vandringen fra land til by, der kan være grund til at undersøge navnlig i lande med en sprogligt blandet befolkning. I Finland var bybefolkningen o. 1830 nogenlunde 50/50 svensk-finsk. I 1900 var den 3/1 i finsk favør. En tilsvarende udvikling skete i Bøhmen. Mens omkring halvdelen af bybefolkningen o. 1820 var tysk, havde forholdet o. 1900 forskudt sig til 2/3 tjekkere. I begge lande skærpedes samtidig de etniske spændinger. I Norden blev de internationale konsekvenser heraf vel begrænsede til en vis belastning af forholdet mellem Finland og Sverige. I Bøhmen blev de langt mere vidtrækkende. På den ene side blev den tjekkiske nationalisme en af de kræfter, der truede det østrig-ungarske riges kohæsion og dermed bidrog til den ekspansive østrigske politik over for Serbien. På den anden side kan man i den lokale tysksprogede befolknings holdninger i denne sociale situation finde rødder til nazismen. Deutsch fremhæver i denne forbindelse, at "den eneste udvej" for den tyske gruppe til at bevare sin hidtil privilegerede

1) Oscar Handlin, The Uprooted, Boston 1951, s. 3, Aron, Paix et guerre, ss. 227 & 242 og Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 42.

position var at søge området integreret i en større tysk domineret enhed som del af et tyskstyret Mitteleuropa¹⁾. Det skal senere vises, at en meget betydelig gruppe østrigere faktisk øjnede en anden løsning på nationalitetsproblemet. Men Deutsch har i det mindste ret i, at den stortyske nationalisme blev en af bøhmertyskernes reaktioner. Kombineret med en antislavisk racisme kom den klart til udtryk i det i 1904 grundlagte første, bøhmertyske, "national-socialistiske" tyske arbejderparti, hvis doktriner i mange og meget foregreb østrigeren Adolf Hitlers NSDAP²⁾.

En tilsvarende udvikling fandt sted i Algeriet, hvor den lokale europæisksprogede racistiske befolkning i slutningen af 1950'erne så "l'Algérie française", Algeriets politiske sammensmeltning med Frankrig som svaret på den lokale muhammedanske nationalisme. Internationale konsekvenser får denne type etniske konfrontationer lettest, når der uden for det pågældende område findes beslægtede nationer, som solidariserer sig med den ene af eller begge de antagonistiske grupper som tyskerne med sudetertyskerne, araberne med algerierne, franskmændene til dels med "les pieds noirs", svenskerne med svenskfinnerne, afrikanerne med den farvede befolkning i Sydafrika.

En etnisk forskel mellem land- og bybefolkning, i sig selv udslag af en tidligere indvandring, har eksisteret flere steder i Europa: i Sønderjylland, i Østpolen, i de baltiske stater. Modsætningsforholdet kan skærpes ved, at vækstraten samtidig er forskellig i by- og landbefolkning. Det er i vore dage tilfældet i det mest multinationale eksisterende rige Sovjetunionen. Århundredets største vandring fra land til by turde være sket netop her, idet den sovjetiske bybefolkning siden revolutionen er vokset fra 30 til over 100 millioner. Da det samtidig er sket under forhold, hvor bybefolkningens boligbehov fik en lav prioritering, har den tendens til fald i fødselstallet, der normalt følger med urbaniseringen, fået en ekstra impuls, og da urbaniseringen fortrinsvis er sket i de russiske områder, er der opstået en betydelig forskel i befolkningstilvæksten mellem de forskellige nationaliteter. Mens fødselstallet i Moskva-regionen i 1965 var 12,8 pr. 1000, var det f.eks. i den turkmenske republik 37,2, i den aserbajdjanske 36,4, i den tadzikiske 36,5³⁾. Hvorvidt etniske spændinger af samme type, som har udviklet sig i andre polyetniske samfund, eksisterer i Sovjetunionen, skal drøftes i anden sammenhæng, da problemet ikke bare kan ses som en funktion af befolkningsstrukturelle forandringer. At disse sker, er i sig selv et udtryk for en udvikling, der fører til, at landbrugssektorens betydning i

1) Karl Deutsch, Nationalism and Social Communication, Cambridge Mass. 1962, ss. 104-08.

2) Nolte, op.cit., ss. 366-69.

3) Narodnoe Hozaistvo SSSR, Moskva 1965.

samfundsøkonomien formindskes. Det er, mener Deutsch, når "indvandrerne" begynder at søge beskæftigelse i den tertiære sektor, sprogproblemet og dermed de etniske spændinger begynder at gøre sig gældende:¹⁾

Language similarities or differences may be unimportant in the lives of two peasant villages isolated from each other; they may become more important when the sons of their peasants go to compete for jobs in the same industrial or mining area; and very important when their grandsons begin to compete with each other as shopkeepers or as candidates for white-collar jobs.

Måske ville det være mere præcist at placere den nationale bevidstgørelse på det trin i samfundsudviklingen, hvor almindelig skolegang bliver aktuel, men med en tilføjelse om, at den kan ske på et tidligere stadium, når kirke- og retssprog føles som fremmet.

4.2. Samfundsudvikling.

Har samfundsudviklingen i anden forstand betydning for den internationale politik? Det har været berørt, at industrialiseringen naturligvis ændrer et lands styrkegrundlag og dermed dets muligheder for at fremme sine interesser med militære eller økonomiske midler. Men påvirker et samfunds udviklingstrin også dets mål i forhold til andre samfund? Den skaber en række nye interesser af økonomisk art. Men desuden har nogle ment at kunne konstatere en sammenhæng mellem udviklingstrin og mere eller mindre aggressiv adfærd. Både Walt Rostow og Herman Kahn har været inde på denne tankegang.

Rostow og Kahn opstiller fem samfundstyper svarende til fem udviklingstrin. Deres betegnelser for dem er lidt forskellige, kriterierne ligeledes sammenhængende med, at Rostow beskæftiger sig med historien, Kahn med fremtiden; men til dels dækker de hinanden. Rostow opstiller følgende typer:²⁾

1. Det traditionelle samfund - landbrugsproduktion.
2. Overgangsfasen - investeringsraten højere end befolknings-tilvæksten, begyndende industrialisering, de traditionelle samfundsstrukturer begynder at opløses.
3. Take off-fasen - investeringsraten bevæger sig fra under 5 til over 10% af BNP.
4. Modningsfasen - størstedelen af befolkningen i byerhverv.

1) Deutsch, Nationalism, ss. 120 & 148.

2) Walt W. Rostow, The Stages of Economic Growth, Cambridge 1960.

5. Masseforbrugsfasen - økonomiens tyngdepunkt flyttet fra fødevarer, boliger og beklædning til varige forbrugsgoder og tjenesteydelser.

Kahn bruger et BNP pr. indbygger kriterium og kommer til følgende trinfølge: ¹⁾

1. Det præindustrielle samfund - \$50 - \$200 pr. indb.
2. Overgangssamfund - \$200 - \$600.
3. Industrisamfund - \$600 - \$1500.
4. Masseforbrugssamfund - \$1500 - \$4000.
5. Det postindustrielle samfund - \$4000 - \$20.000.

Rostow mener at kunne konstatere en tendens til aggressiv ydre adfærd i slutningen af overgangsfasen og begyndelsen af take off-fasen, sammenhængende med de sociale spændinger, der følger med den første industrialisering og et deraf følgende behov for at styrke samfundets kohesion ved konfrontationer med nabosamfund. Det er de "regionale aggressioners" fase. Den efterfølges normalt af en indadvendt koncentration om udvikling af økonomien og modernisering af samfundet. Den næste "farlige fase" er ved afslutningen af modningsprocessen, hvor det nye industrisamfunds ressourcer kan benyttes til virkeliggørelse af en mere ambitiøs ekspansiv udenrigspolitik. Som illustrationer anvender Rostow Tyskland, Japan og Rusland, der efter hans opfattelse gik ind i den indadvendte fase efter henholdsvis 1873, 1905 og 1920, men derpå efter den industrielle modning slog ind på en ambitiøs ekspansiv udenrigspolitik. Han fremhæver dog selv, at han ikke tror på nogen monistisk økonomisk forklaring på samfundenes ydre adfærd, men at der kun er tale om visse tendenser, der kan fremmes eller hæmmes af andre forhold, ikke mindst af de muligheder eller skranker, der sættes af den omkringliggende verden, som kan føre direkte over i masseforbrugsfasen, der efter hans opfattelse på ny er præget af "indadvendthed". McClelland når til en lignende konklusion på lidt andre præmisser, idet han øjensynlig med udgang i Max Webers bureaukratiseringsteori mener at kunne konstatere en "progressive self-concentration of advanced modernizing societies", hvori forholdet til omverdenen mere og mere bureaukratiseres, og målsætningen mere og mere bliver konsolidering i stedet for ekspansion ²⁾.

Kahn fremhæver, at hans egne kriterier ikke dækker Rostows, da der ikke er nogen nødvendig korrelation mellem investeringsrate og BNP; men

1) Kahn & Wiener, The Year 2000, s. 58.

2) Knorr & Verba, op.cit., s. 198.

også han holder til den anskuelse, at de "farlige" ekspansive faser kan være den tidlige industrialisering og afslutningen af modningsfasen, og henviser ligesom Rostow til Rusland, Tyskland og Japan plus Italien, men med en tilføjelse: det var ikke bare de lande, der var nærmest ved at indhente de mest fremskredne industrilande, der "provided the serious instability of the first half of this century", (han fremhæver, at Ruslands årlige økonomiske vækstrate i perioden 1890-1914, når man ser bort fra den russisk-japanske krig, var 8% om året), men også lande, der udsattes for frustrationer i forhold til andre lande. Han tilføjer: ¹⁾

This may turn out to be the prototype of some possibilities in the next sixty-six years as well. Certainly a better understanding of the dynamics of the situation is provided by avoiding the clichés that the major source of international unrest is poverty and that the process of industrialization cures unrest. Unfortunately there are many cases to the contrary.

Det delvis industrialiserede samfund, som endnu ikke har nået masseforbrugsfasen, kan have strukturer, der er præget af en dobbeltøkonomi, hvori det præindustrielle samfund eksisterer side om side med det højt industrialiserede. Som eksempel, nævner han Italien, men fremhæver, at lignende tendenser kan iagttages i en række samfund, som er trådt ind i industrialiseringsfasen, mest graverende måske i Latinamerika, men undervejs i en række af de folkerigeste udviklingslande som Kina, Indien, Pakistan, Indonesien, Brasilien og Nigeria, og antyder, at det er herfra, fremtidens ustabilitet kan forventes.

Rostows og Kahns teorier kan vel på en måde siges at være foregrebet allerede af Durkheim, der forventede, at utilfredsheden ville udvikle sig i en hurtigere rytme end mulighederne for behovstilfredsstillelse, med mindre den tøjledes af et trossystem ²⁾.

Kahn står af gode grunde usikker over for det postindustrielle samfund. Men også her forventer han en voksende fremmedgørelse og følelse af formålsløshed, som kan slå over i ydre aggressioner eller indre opløsning, der svækker den ydre modstandskraft.

Netop manglende modstandskraft var karakteristisk for en række traditionelle samfund i deres konfrontation med europæerne i den europæiske ekspansionsfase. Det var ikke bare, måske ikke engang først og fremmest visse teknologiske forspring, der åbnede vejen for den europæiske ekspansion,

1) Kahn & Wiener, op.cit., s. 19.

2) Aron, La pensée sociologique, Paris 1967, s. 379.

men også forskellen i social organisation mellem de grupper, der stod over for hinanden. I de tre folkerigeste områder, hvor europæerne fik fodfæste: Mexico-Peru, Indonesien og Indien, stødte de på internationale politiske systemer præget af konflikter mellem forskellige enheder og samfund, hvori visse grupper kunne spilles ud mod andre, d.v.s., at der var muligheder ikke blot for væbnede fremstød, men for diplomati og subversion ¹⁾. I Indonesien sikrede hollænderne deres fodfæste ved gennem alliancer at drage fordel af lokale konflikter mellem de forskellige lokale stater ²⁾. Samme politik fulgtes af englænderne i Indien i det 18. århundrede. I det berømte "slag" ved Plassey i 1757, der åbnede vejen til engelsk kontrol med først Bengalen og derfra hele Indien, havde Clive 18 faldne, hvoraf kun fire var europæere. Utvivlsomt spillede den overlegne europæiske våbentechnik en rolle. Men mogulernes magt var for længst undermineret af indre dynastiske stridigheder, indfald fra Afghanistan og opstande fra hindufolk ³⁾.

Så længe stormogulerne sikrede deres hegemonistilling på det indiske subkontinent ved en blanding af religiøs tolerance og fasthed, var den europæiske tilstedeværelse begrænset til handelsstationer ved kysten. Japan, hvor Ieyasu Tokugawa fra 1615 som Shogun havde gjort ende på feudalfyrsternes indbyrdes stridigheder, som navnlig portugiserne havde forsøgt at udnytte, og etableret en effektiv enhedsstat, lykkedes det aldrig europæerne at bringe under kontrol ⁴⁾. Her udvikledes sammen med en stærk centralmagt, der knækkede feudaltvædet, et betydeligt handelsbourgeois, der samtidig med, at det beskyttedes fra den europæiske konkurrence ved, at landet lige til Meiji restaurationen i 1868 var lukket, fra det 18. århundrede bestræbte sig på at tilegne sig europæisk teknik.

Ved siden af våben- og eksportteknik var det, der havde sikret den europæiske ekspansion og dominans måske først og fremmest organisations-teknikken, som den kom til udfoldelse på det militære, administrative og handelsmæssige område. Da europæerne indledte Europas oversøiske ekspansion havde de foruden sødygtige skibe og ildvåben fordelene af hele den udvikling i handelsorganisation, som var sket i Europa, navnlig i Italien i de foregående årtier. Pierre Chaunu kalder skabelsen af "handelskapitalismens instrumenter" en "teknisk mutation" og tilføjer: ⁵⁾

1) J.H. Parry, The New World, The New Cambridge Modern History, bind I, Cambridge 1957, 439-43 og 567-75.

2) E.E. Rich, Colonial Settlement and its Labour Problems, The Cambridge Economic History, bind IV, Cambridge 1967, ss. 367 ff.

3) C.C. Davies, Rivalries in India, The New Cambridge Modern History, bind VII, Cambridge 1957, ss. 541-65 og Stillman & Pfaff, s. 52.

4) Jacques Pirenne, Les grands courants de l'histoire universelle, bind II, Neuchâtel 1969, ss. 561-64, Raymond Aron, Paix et guerre, s. 195 og Edwin Reischauer, Japan, Past and Present, Tokyo 1970.

5) Chaunu, op.cit., s. 311.

Cette mutation technique, plus importante, sans doute, que la mutation de la caravelle, de la boussole et du quadrant, s'appelle la banque du dépôt, la lettre de change, les réseaux des marchands cambistes, les grandes compagnies à succursales, le capitalisme d'Etat portugais.

Denne organisationsteknik udvikledes i den befolkningsgruppe, der er blevet kaldt bourgeoisiet, og netop handelsborgerskabet er, som flere historikere og geografer har fremhævet, en gruppe, som savnes i en række af de oversøiske landes samfundsstrukturer. Yves Lacoste skriver således: ¹⁾

Pour les Européens, la présence au sein de la société de cette classe sociale dont le rôle a été si essentiel est un fait à tel point évident et nécessaire qu'il leur paraît banal. Cependant l'existence séculaire de la bourgeoisie, son rôle décisif dans l'évolution historique ne se retrouvent pas dans la plupart des pays qui forment aujourd'hui le Tiers Monde.

Han tilføjer, at årsagen til dette fænomen endnu ikke er tilstrækkeligt udforsket, til at man kan give en tilfredsstillende forklaring på det. Han fremhæver dog betydningen af, at feudalsamfundet i Europa, fordi det grundlagdes i de århundreder, hvor pengeøkonomien var hensygnende, blev bygget på en decentraliseret ejendomsret til jorden, mens det i andre traditionelle samfund baseredes på en brugsret. Dette betød atter, at europæerne i ekspansionsfasen kunne knytte en del af overklassen til sig mod den lokale statsmagt ved at belønne den med ejendomsret til jorden ²⁾. Herved bidrog de til at grundlægge de samfundsstrukturer, der i dag er karakteristiske for de fleste ulande og kan anses for en af de største hæmninger for deres økonomiske udvikling, fæstestrukturer, der er baseret på en meget høj landgilde, som berøver jordens dyrkere deres driftskapital og overfører udbyttet af landbruget til et parasitært aristokrati og borgerskab, som i stort omfang, navnlig i Latinamerika eksporterer denne kapital til industrilændene i stedet for at investere den lokalt ³⁾.

Udviklingen i Vietnam siden Genève-aftalerne i 1954 kan bl.a. ses på baggrund af sådanne sociale strukturforhold. Da fjendtlighederne indstillede, kontrollerede Viet-minh omkring halvdelen af territoriet syd for den 17. breddegrad. Fra dette område var jordejerne flygtet, og bønderne havde ikke bare været fritaget for landgilden, men var i vidt omfang blevet selvejere, selv om de havde måttet betale skat til Viet-minh. I februar 1955 besluttede Saigon-regeringen ganske vist en nedsættelse af landgilden med 25%, og året efter vedtoges en udstykning. Men begge dele saboteredes

1) Lacoste, op.cit., s. 224.

2) Ibid., s. 221.

3) Ibid., s. 81.

af den jordejende klasse, der bl.a. omfattede en betydelig del af de embedsmænd, der skulle administrere reformerne ¹⁾. Enhver landgilderreduktion vanskeliggøres desuden af den konkurrence om jorden, som den af europæisk teknik og medicin betingede befolkningsekspllosion stimulerer. Mange steder har fæstesystemet tilmed bredt sig på selvejerbrugets bekostning.

4.3. Revolutionære strukturændringer.

Når disse forhold, der som hele spørgsmålet om sammenhængen mellem økonomisk og politisk udvikling primært må siges at høre hjemme under andre discipliner, er blevet strejft her, er det på grund af den betydning, de kan have som "socialt substrat" for revolutionære bevægelser, der igen kan få internationale konsekvenser.

Som et klassisk eksempel til belysning af forholdet mellem revolution og international politik kan anføres den store franske revolution i 1789. Den medførte en vidtgående fornyelse af magteliterne ved en ændring af det politiske system, af de sociale strukturer og af ejendomsstrukturerne, og den efterfulgtes af omfattende og langvarige internationale konflikter. På den ene side skabte den et nyt styrkegrundlag for Frankrigs udenrigspolitik. På den anden side og sammenhængende hermed medførte den en ekspansiv ændring af landets udenrigspolitiske målsætning og i vekselvirkning hermed politisk isolation og dannelsen af fjendtlige koalitioner.

"Styrkemutationen" beroede dels på indførelsen af værnepligten i 1793, dels på afskaffelsen af de favoriseringer af adelen i officers-avancementerne, enevælden havde indført, og som blev skæbnesvanger for den selv ²⁾. Værnepligten, der var muliggjort af det nye nationale loyalitetsgrundlag, revolutionen skabte, førte dels til en stærk numerisk forøgelse af de franske hære, der indtil 1809 var talmæssigt overlegne i alle slag, dels banede den vej for en ny taktik. Da en "indre" loyalitetsmotivering afløste en "ydre", kunne man sprede soldaterne under slag, mens enevældens hvervede hære måtte holdes samlede af frygt for desertation og derved blev ypperlige mål for det nye franske artilleri ³⁾.

1) Jean Lacouture & Philippe Devilliers, La Fin d'une guerre, Paris 1960, ss. 307f. og Bernard Fall, The Two Vietnams, New York 1967, ss. 309-312. Se dog Edward J. Mitchell, Inequality and Insurgency, World Politics, 1967-68 for en anden fortolkning.

2) Marcel Reinhard, Carnot, ss. 65 f.

3) Bertrand de Jouvenel, Du Pouvoir, Genève 1947, s. 177 og Gordon Craig, The Politics of the Prussian Army, Oxford 1955, s. 27.

Det effektive militære apparat, der efterhånden tog magten i staten og under Napoleon sprængte alle traditioner for Frankrigs udenrigspolitiske målsætning, var imidlertid svar på en udfordring. I sin første fase havde de revolutionære taget det sidste skridt i det 18. århundredes pacifistiske udvikling, da nationalforsamlingen højtideligt gav afkald på erobningskrige ¹⁾. Den mand, der kom til at mobilisere Frankrig mod udlandet, Lazare Carnot, havde endnu nogle få måneder inden revolutionen energisk vendt sig mod Guiberts tanker om den totale krig og erklæret, at "Frankrig kun kunne svækkes ved at blive større" og burde "begrænse sig til at forsvare, hvad det allerede havde" ²⁾. Når det revolutionære Frankrigs oprindelige pacifisme vendtes til en ekspansiv politik, må det ses på baggrund af to processer. Den ene det, man den gang kaldte den revolutionære smittevirkning ³⁾. Den anden de traditionelle magteliters reaktion på denne smittevirkning. Hvad det første angår, kan det først anføres, at det, der er blevet kaldt det sociale substrat for en revolution, eksisterede i en række andre lande end Frankrig og i de foregående år havde givet anledning til forskellige mislykkede revolutionære forsøg. Tusinder af revolutionære fra Holland og Belgien søgte derfor tilflugt i Frankrig, hvor de prøvede at opnå støtte hos de franske revolutionære. Men desuden opstod i en række lande politiske klubber efter fransk forbillede. Den sociale spredning havde særlige gunstige forudsætninger i det kulturelle hegemoni, som Frankrig udøvede i Europa igennem det meste af det 18. århundrede, og den dermed sammenhængende fransksprægede kosmopolisme ⁴⁾.

I revolutionens første fase havde de fleste europæiske regeringer fulgt udviklingen i Frankrig med sindsro, til dels endda med sympati. Leopold II af Østrig, der selv i sin tid som hertug af Toscana havde gennemført så omfattende reformer, at Toscana i modsætning til nabostaten Milano skulle vise sig immun over for "den franske smitte", tilrådede sin søster Marie-Antoinette en positiv holdning over for revolutionen ⁵⁾. Et vendepunkt indtraf, da Ludvig XVI - i strid med udtrykkelige råd fra Mirabeau, som dengang var blevet hans rådgiver - d. 20. juni 1791 forsøgte at flygte ud af landet, men blev standset i Varennes og ført tilbage til Paris ⁶⁾. Efter de udenlandske monarkers opfattelse var kongen nu fange i sit eget land, efter de revolutionæres en forræder.

1) Reinhard, Histoire de France, bind II, s. 106.

2) Marcel Reinhard, Carnot, Paris 1950, bind I, s. 130.

3) Palmer, *op.cit.*, s. 18.

4) Ibid., ss. 103 ff & 109.

5) Ibid., ss. 92 & 106.

6) Ibid., s. 92, Pierre Dominique, Mirabeau, Paris 1947, s. 255.

De franske kontrarevolutionære emigranter fandt nu gehør for deres forslag om en væbnet intervention. Selv Leopold II gik tøvende med til ved et møde med den preussiske konge i Pilnitz i Bøhmen d. 27. august 1791 at udstede en erklæring om, at de to magter ville intervenere for at genindsætte Ludvig XVI i hans oprindelige rettigheder, d.v.s. for at føre de politiske strukturer tilbage til 1789, hvis andre magter ville slutte sig til dem. Leopold var temmelig sikker på, at England ikke var parat ¹⁾. Pilnitz-erklæringen opfattedes imidlertid af de revolutionære i Frankrig som en trussel, og de fleste jakobinere begyndte nu at agitere for en befrielseskrig, hvorved Frankrig ville hjælpe andre europæiske lande til at styrte de traditionelle magteliter. Krigsmodstandere som Robespierre mistede terræn. En polarisering kom i gang mellem den nye revolutionære magtelite i Frankrig og de traditionelle i de øvrige europæiske lande, som førte til en optrapning af de fjendtlige holdninger, en proces, der fremskyndedes af Leopolds død. Det blev Frankrig, der erklærede krig den 20. april 1792, og krigen medførte en yderligere radikalisering af revolutionen, indførelse af republikken samtidig med sejren ved Valmy i september 1792, den store terror og henrettelsen af Ludvig XVI, en udvikling, der atter forstærkede de traditionelle magteliters fjendskab. Mens Frankrig i kraft af sin beliggenhed og militære styrke kunne slå interventionen tilbage, sejrede den hurtigt i Polen, hvor "den franske smitte" i april 1792 affødte en russisk intervention med kontrarevolutionære emigranter i spidsen ²⁾.

Der var her tydeligt tale om en socialt inspireret krig med "horizontale" fronter. De omgivende autoritære regimer Rusland, Preussen og Østrig frygtede smittefaren fra Polen. Det var endnu tydeligere ved Polens tredie deling i 1794 efter Kosciuszkos opstand ³⁾. Men den franske revolution indeholdt i højere grad end den polske en trussel, ikke bare mod de eksisterende sociale, men også mod de internationale strukturer. I Belgien, Irland og Italien var de revolutionære bevægelser ikke bare sociale, men også og til dels mere nationale rejsninger, der truede engelske og østrigske interesser. En revolution i Holland, der gjorde dette land til en fransk lydstat, opfattedes i England som en trussel mod vitale sikkerhedsinteresser.

En hel række fænomener, som man kan finde i senere konfrontationer mellem revolutionære lande og deres omgivelser, kan påpeges i Frankrigs forhold til Europa: den inter- eller transnationale vekselvirknings dynamiske optrapningsvirkning. Revolutionære og kontrarevolutionære emigrantgruppers indflydelse. Kommunikationsvanskelighederne mellem heterogene magteliter og en formentlig dermed

1) Palmer, op.cit. s. 93.

2) Ibid., ss. 108 ff.

3) Ibid., ss. 156-63.

sammenhængende tilbøjelighed til at "dæmonisere" modparten og overdrive hans fjendtlige hensigter, til at overreagere smittevirkningen og angsten for smittevirkning. Tendensen til at opfatte en adfærd, der hovedsagelig har været præget af improvisation, for det meste på et usikkert informationsgrundlag, som udslag af en international konspiration¹⁾. Rygtedannelsens betydning, et fænomen, der i sig selv kunne fortjene en sociologisk udforskning.

Hele denne proces accelererede, efter at en vis tolerancetærskel var overskredet: Kongens flugt til Varennes, der i sig selv - Ludvig XVI's politiske talentløshed og grev Fersens charme ufortalt - var udslag af, at en vis tolerancetærskel var nået indadtil. Pilnitz-erklæringen, der styrkede krigsfrygten i Frankrig.

I mange henseender er den russiske revolution i 1917 ikke sammenlignelig med den franske. Den skete under og som følge af en stor krig, der udtømte alle deltageres styrke, ikke efter en lang periode uden store væbnede opgør som den franske. Den skete i et i forhold til Europa perifert land, men på den anden side ligesom den franske i en stormagt, og en række fænomener genfindes i forholdet mellem sovjetmagten og de europæiske stater, som kendes fra 1790'erne. Februarrevolutionen mødtes med udbredt sympati i vestmagterne. Endnu i foråret 1918 håbede vestmagterne på en modus vivendi med bolsjevikstyret og i en vis forstand skete den første intervention i Murmansk i forståelse med det, eftersom Trocki's famøse telegram den 1. marts 1918, afsendt på baggrund af et midlertidigt afbrud i Brest-Litovsk forhandlingerne, anbefalede samarbejde med de allierede²⁾. Men efter at man havde nået en vis tolerancetærskel, der i dette forhold hænger sammen med sovjetstyrets holdning til Tyskland, altså med sikkerhedshensyn, begyndte den proces af "mistillidsoptrapning", som man også kunne konstatere i forholdet Frankrig-Europa, formentlig i øvrigt stimuleret af selve det franske præcedens, der i nogen grad tjente som referenceramme for Lenin og Trocki og bestyrkede deres opfattelse af vestmagternes adfærd som et komplot fra de kapitalistiske magteliter.

Også Mao Tse-tungs revolutionære bevægelse i Kina mødtes i en første fase med en vis sympati i den amerikanske magtelite. I vinteren 1949-50 var en amerikansk accept af en kommunistisk erobring af Taiwan endnu en mulighed, trods energisk modstand fra en lobby, der arbejdede for Chiang Kai-shek³⁾. Med Korea-krigen indledtes imidlertid en proces, som uddybede mistilliden og fjendskabet mellem USA og Kina.

Fidel Castros revolution i Cuba fik i den første fase en sympatisk modtagelse i USA, der omgående anerkendte hans regering og i foråret 1959 er-

1) Se f.eks. *ibid.*, ss. 110, 112 ff., 172, 237, 264 & 280

2) George Kennan, *The Decision to Intervene*, New York 1967, s. 46.

3) Acheson, *Present*, ss. 350 ff.

klærede sig rede til at yde den økonomisk støtte. Men på den ene side skærpedes Castros mistænksomhed over for "Yanki-imperialismen" af de cubanske emigranternes aktivitet, på den anden side reagerede den amerikanske opinion på Castros henrettelse af politiske modstandere og konfiskation af amerikansk ejendom ¹⁾.

Mens en række af de faktorer, der indgår i mistillidsoptrapningen mellem revolutionære regimer og deres omgivelser lader sig identificere og fænomenet tolerancetærskel konstatere, er det dog vanskeligt på forskningens nuværende stade at præcisere denne nærmere end til et punkt, hvor antagonistiske og heterogene regimer kommer til at opfatte hinanden som en trussel mod deres egen indre eller ydre sikkerhed.

4.4. Magteliter.

Det stade, hvor strukturændringer i et samfund får følger for et lands udenrigspolitiske adfærd, vil ikke nødvendigvis, men ofte være, når der sker en udskiftning af magteliterne. Den karakteristiske afkoloniseringsproces har været: et traditionelt samfunds afhængighed af et mere udviklet > indførelse af et vist omfang af vestlig organisations-, produktionsteknik og uddannelse > dannelse af nye nationalt bevidste eliter, som rejser krav om politisk uafhængighed og økonomisk suverænitet ²⁾. På den anden side kan eliteskifter naturligvis meget vel finde sted uden at være ledsaget af ændringer i samfundets økonomiske strukturer, som f.eks. i Tyskland i 1933.

I teoridannelsen om international politik har man forsøgt at opstille en sammenhæng mellem magtelitetyper og udenrigspolitisk adfærd. I debatten om imperialismen er allerede nævnt, at Schumpeter anså imperialistisk politik for at have sin oprindelse i "martialske eliter" fra feudale og dynastiske samfund. I industrisamfundet var den et residualfænomen, hvis eksistens dels skyldtes, at nye borgerlige magteliter havde overtaget visse værdier fra tidligere samfunds magteliter, dels at de traditionelle magteliter stadig eksisterede i et vist omfang.

Forestillingen om feudale og dynastiske magteliter, som krigens ophavsmænd indgår i det 18. århundredes revolutionære idekompleks, som det f.eks. finder udtryk hos Rousseau ³⁾.

Med henblik på industrisamfundet formuleres den foruden af Schumpeter af Thorstein Veblen, specielt med henblik på det kejserlige Tyskland ⁴⁾. Netop i Preussen var der ved Wienerkongressens beslutning om landudvidelser i Vesttyskland skabt forudsætninger for et samfund, hvis magteliter tilhørte både den feudalt-martialske type og et moderne industrisamfund. Tilsvarende strukturer

1) Schlesinger, A Thousand Days, ss. 199 f.

2) Bernard, op.cit.

3) Cit. udg., bind III, ss. 592 f.

4) Thorstein Veblen, Imperial Germany and the Industrial Revolution, New York 1915.

udvikledes i Japan. I begge tilfælde kan man i forskellige historiske faser konstatere, at de "martialiske" eliter arbejder for en ekspansiv udenrigspolitik. Allerede Bismarck havde besvær med at begrænse kongens og officerskastens appetit ¹⁾.

Omvendt findes der eksempler på, at "borgerlige" eliter har en pacifistisk målsætning. Renouvins omtale af deres rolle i 1914 er anført. Arthur Salter, der som engelsk og international embedsmand havde en lang erfaring med international politik, skriver: ²⁾

- how fantastic were the then current fictions about financiers, that they plotted war or that, with something approaching omniscience and omnipotence, they pulled the strings of human action... I never knew a leading financier who did not fear war more than anything, and more than other men did. Caution was the first of their virtues... Appeasement was a fault much more congenial to their temperament.

På den anden side finder man i det kejserlige Tyskland sverindustrielle kredse og til dels bankkredse energisk engageret i Flottenverein og andre ekspansionistiske pressionsgrupper. Det rejser spørgsmålet om, hvor megen nytte man har af begrebet magteliter som analytisk instrument. Hvor meget siger en gruppes placering i den ene eller anden sociale kategori om dens værdisystem? I kategorien borgerlige eliter kan man finde pacifister og imperialister, varierende med, hvilke konkrete interesser eller ideer de pågældende repræsenterer, og hvilken konkret situation det pågældende land befinder sig i. Selv "militærkasten" kan ikke uden videre, som Veblen og Schumpeter gør, karakteriseres som imperialistisk eller martialsk.

Men det samme kan vanskeligt påstås om den franske øverstkommanderende i 30'erne general Gamelin eller den tyske generalstabschef indtil 1938, generaloberst Beck. Det gælder i Tyskland og Japan i en række situationer. Det gjaldt i det kejserlige Østrig; generalstabschef Conrad von Hötzendörff var påviseligt en af de mest energiske talsmænd for en krigspolitik mod Serbien ³⁾. I det caristiske Rusland var general Skobelev talsmand for en militant ekspansionspolitik ⁴⁾. I en række overgangssamfund vil man ofte konstatere, at officerskorpsets målsætning - som i Kemal Atatürks Tyrki - er en indadvendt udviklings- og integrationspolitik, selv om den kan være kombineret med en udadvendt prestigepolitik.

En betydningsfuld magtelite som embedsmandskorpset eller bureaukratiet forekommer endnu vanskeligere at placere med henblik på en karakteristisk udenrigspolitisk målsætning. Det kan dog skyldes forskningens utilstrækkelighed mere end selve spørgsmålets substans. McClelland har foreslået, at bureaukratiets

1) Otto Becker, op.cit., ss. 824-28 og A.J.P. Taylor, Bismarck, ss. 116 & 86 f.

2) Lord Salter, Memoirs of a Public Servant, London 1961, s. 190.

3) Fritz Fischer, op.cit., s. 57.

4) Waltz, Man, the State and War, New York 1965, s. 82.

karakteristiske interesse skulle være konsolidering snarere end ekspansion¹⁾. Adskillige eksempler kunne anføres til støtte for denne teori. Man kan måske også formode, at embedsmandseliten i sammenligning med andre kategorier er relativt indifferent over for prestige hensyn, al den stund dens magtstilling er mere stabil end politikernes. Men på grundlag af vor nuværende viden viger man tilbage for generaliseringer.

Er der bedre muligheder for generaliserende udsagn om revolutionære magteliter? Udviklingen under den franske revolution viser, hvor stærkt og hvor hurtigt deres målsætning kan ændres efter den interne og internationale situation. Lignende iagttagelser kan gøres efter den russiske revolution, hvor en elite, der er kommet til magten som det mest radikale fredsparti, i løbet af få år giver forsvaret højeste prioritering. Både i Frankrig og Rusland kan denne udvikling ses som funktion af den interne og internationale situation, der føles som en trussel mod regimets eksistens. Men hvad der generelt kan siges om revolutionære magteliter er formentlig, at deres kommunikationsmuligheder med magteliter af andre kategorier er ringe. Dette er dog næppe noget specifikt for revolutionære magteliter. Generelt er kommunikationsmulighederne mellem forskellige landes magteliter formentlig afhængige af, om de tilhører samme eller forskellige kategorier. Zbigniew Brzezinski ser udviklingen af homogene eliter som en afspændings-, d.v.s. tillidsfremmende proces²⁾. Flere fremtrædende amerikanske aktører har fremhævet vanskelighederne ved at etablere en egentlig kontakt med deres sovjetiske forhandlingspartnere³⁾. Det er ikke hermed sagt, at internationale konflikter kan reduceres til et problem om kommunikationsmuligheder mellem magteliterne, som om der ikke eksisterede substantielle interesse modsætninger, kun, at opmærksomheden i en analyse også må rettes mod dette problem.

Men igen: hvor megen værdi har begrebet revolutionære magteliter som ren social kategori uden hensyntagen til de pågældende elitors værdisystemer? Det forekommer i det mindste kun anvendeligt, når det bruges til at karakterisere en magtelites stilling i en bestemt type politisk system og deraf flydende konsekvenser for dens adfærd. Med henblik på det 20. århundrede kan man vel påvise en sammenhæng mellem de revolutionære teorier om mindretalseliten som Lenin formulerer i Čto delat? (Hvad skal der gøres?), hvori han igen som i Imperialismen omsætter kurant tankegods - man kan tænke på Nietzsche, Mosca, Pareto og Sorel - i en handlingsteori, og udviklingen af det mere eller mindre totalitære etpartisystem⁴⁾. Men igen kan man spørge, hvor meget man kan slutte fra en magtelites magtmonopolstilling til dens adfærd, uden at inddrage dens

1) McClelland, The Acute International Crisis, Knorr & Verba, op.cit.

2) Zbigniew Brzezinski & Samuel P. Huntington, Soziale und politische Gleichförmigkeit als Voraussetzung des Friedens, Nehrlich, Krieg und Frieden im industriellen Zeitalter, Gütersloh 1966.

3) Se f.eks. Dean Acheson, Present at the Creation, New York 1969, s. 78 og George Kennan, Memoirs, ss. 195 ff.

4) Se f.eks. Richard Loewental, The Model of the Totalitarian State, Toynbee, op.cit.

værdisystem. Er det kommunistisk? Eller "kemalistisk"? Eller fascistisk? Derfor vil det næste emne blive forholdet mellem værdisystemer og international politik.

Men inden dette behandles, kan det som afslutning på overvejelserne om samfundsstrukturelle forandringer måske være påkrævet at stille spørgsmålet, om forbrugersamfundet og dets efterfølger det postindustrielle samfund udvikler nye sociale kategorier af magteliter, som kan få betydning for den internationale politik. Gálbraith har foreslået det videnskabelige miljø, og når man beskæftiger sig med i det mindste amerikansk udenrigspolitik, kan man da også konstatere en indflydelse på udenrigspolitikken fra universitets- og forskningsmiljøet, hvis karakter dog endnu ikke kan siges at være systematisk udforsket. Hvad der foreløbig kan fastslås er, at forsknings- og uddannelsesekspansionen navnlig i løbet af 1960'erne har medført strukturændringer i de højst industrialiserede samfund. Allerede når det gælder styrkeanalysen, er uddannelsesniveaueet formentlig i det moderne industrisamfund et mere relevant kriterium end de traditionelle demografiske og økonomiske indikatorer. Trods den forsinkelse, krigen og den deraf affødte revolution medførte i udviklingen af det russiske uddannelsessystem - den caristiske lovgivning fra 1908 forberedte almindelig skolepligt fra 1922, et mål, som sovjetregeringen først kunne tage op i 1930¹⁾ - har Sovjetunionen siden den anden verdenskrig investeret så kraftigt i uddannelsessystemet, at den også på dette felt er placeret umiddelbart efter USA, mens de europæiske lande først noget senere er fulgt efter²⁾. Japan har placeret sig på tredjepladsen, i øvrigt i forlængelse af en tradition, der går helt tilbage til Tukugawa shogunatets tid³⁾. Uddannelses- og forskningssektorens styrkerelevans fremgår af, at ikke mindre end 60% af alle forskningsbevillinger i USA skønnes at have forbindelse med rumforskning og militære programmer, en andel, der menes at være endnu højere i Sovjetunionen⁴⁾.

Men også forsknings- og uddannelsesmiljøet er en mangfoldig kategori. I hvor høj grad kan f.eks. den teknisk-naturvidenskabelige sektors interesser og holdninger sidestilles med f.eks. den samfundsvidenskabelige? Den første kategori har kunnet udvikle sig nogenlunde lige effektivt i totalitære og polyarkiske politiske systemer, måske med den forskel, at forskningen i totalitære systemer i højere grad har været politisk styret, hvorimod det er diskutabelt, om samfundsvidenskabelig metode - til forskel fra forskningsteknik - overhovedet kan anvendes i totalitære systemer, i hvis legitimationsgrundlag der indgår aksiomatiske samfundsteoretiske doktriner.

1) Hugh Seton-Watson, Neither Peace nor War, udg. London 1963, ss. 169-73 og Riasanovsky, op.cit., s. 486.

2) Se f.eks. Svernilson, Resources of Scientific and Technical Personnel in the OECD Area, Paris 1963.

3) R.P. Dore, Education in Tokugawa Japan, London 1965 og Seton-Watson, op.cit., ss. 169 f.

4) Economist, London 18/2 1965 & 14/5 1966.

I en henseende kan man dog formentlig tale om et fællestræk for det videnskabelige miljø, en homogenitet, som beror på en række videnskabsgrenes klart transnationale karakter.

Om der her virkelig vil blive tale om en ny kategori af magteliter, som Galbraith formoder, vil formentlig ikke kunne udforskes på nuværende tidspunkt, fordi denne samfundsstrukturelle ændring endnu er i sin begyndelse. For så vidt det vil blive tilfældet, er den metode, der forudses af Galbraith hverken revolution eller kup eller valg, men snarere infiltration, en tankegang, der øjensynlig også findes i det videnskabelige miljø i Sovjetunionen ¹⁾.

En relevant sammenligning ville måske være encyklopædisternes indflydelse i det 18. århundrede. Men ellers har virkningerne af ændringer i uddannelsesstrukturerne navnlig kunnet konstateres i forbindelse med indførelse af almindelig skolepligt og afskaffelse af analfabetismen, der skaber nye forudsætninger for massedeltagelse i den internationale politik og nye betingelser for national bevidstgørelse og nationalisme.

1) Galbraith, op.cit., kap. 33 & 34 og Leonid Vladimirov, The Russians, New York 1968, ss. 213-23.

5. Værdisystemer.

Kontroversen om forholdet mellem samfundsstrukturer og værdisystemer er gammel i sociologisk teori. To poler i den er Karl Marx og Max Weber, idet den første betragter værdisystemerne som en funktion af samfunds- og specielt ejendomsstrukturerne, den anden omvendt opfatter samfundsstrukturerne som en funktion af værdisystemerne. For Max Weber var "kapitalismens ånd", "præstationsværdisystemet", om man vil, udsprunget af den protestantiske, navnlig den asketiske calvinistiske og metodistiske etik.¹⁾ En tilsvarende sammenhæng er senere blevet påpeget mellem Tokugawa-religionen og samfundsudviklingen i Japan.²⁾ For en marxistisk betragtning er den calvinistiske etik snarere udsprunget af handelskapitalismens behov. For så vidt denne kontrovers overhovedet kan løses empirisk, kan man sige, at svaret ikke bare ikke er entydigt, men at det til dels synes at ligge ved siden af problemformuleringen. Den "kapitalistiske ånd", hvis man hertil vil regne kapitalistisk organisations-teknik, udvikler sig først i Italien, til dels i øvrigt med lån fra Byzants.³⁾ Ingen af handelskapitalismens første miljøer er protestantiske, og hvorvidt de er asketiske, kan i det mindste diskuteres. Der findes eksempler på, at det kapitalistiske miljø i et land er calvinistisk. Det gælder navnlig Frankrig; tilbagekaldelsen af Nantes-ediktet i 1685 og den deraf fremkaldte udvandring af huguenotter til Holland, Brandenburg, England, Amerika og Danmark fik så alvorlige økonomiske følger for landet, at man heri kan se en af de fjernere årsager til den store revolution 100 år senere.⁴⁾ Men dette giver i og for sig intet svar på den Marx-Weberske problemstilling, og i Holland har senere forskning vist, at det egentlige calvinistiske miljø i "den gyldne tid" var håndværkerne, der ofte følte sig i skarp modsætning til "kapitalisterne".⁵⁾

Dette spørgsmål skal i øvrigt ikke uddybes nærmere, da det primært hører hjemme under andre fag. Det nævnes kun her for at understrege, hvor varsom man også på dette område skal være med alt for vidtgående generaliseringer. Også selve behandlingen af værdisystemernes indhold og opståen hører hjemme andetsteds, navnlig under idé- og teorihistorien. Det, der vedrører faget international politik, er, hvilken relevans værdisystemerne har for samfundenes adfærd i forhold til hinanden, og hvilke værdier der bør tages i betragtning i denne forbindelse.

1) Max Weber, Asketischer Protestantismus und kapitalistischer Geist og Aron, Les étapes de la pensée sociologique, ss. 529-50.

2) Robert Bellah, Tokugawa Religion, Glencoe, Ill. 1957.

3) Gunnar Mickwitz, Un problème d'influence, Byzance et l'économie de l'occident médiéval, Annales d'Histoire Economique, Paris 1956.

4) Marcel Reinhard, Histoire de France, Paris 1954, bind I, s. 494.

5) O.H. Wilson, Trade, Society and the State, Cambridge Economic History of Europe, bind IV, kap. 8.

I det nævnte eksempel, det kapitalistiske værdisystem, kan man, hvordan det så end forholder sig til protestantisk etik, konstatere, at det er relevant i to henseender. Det har haft en funktion i den økonomiske udvikling og dermed for landenes styrke, og, som det allerede har været fremhævet under drøftelsen af forholdet mellem økonomi og politik og mellem samfundsstrukturer og international politik, spillet en rolle for samfundenes interesser og målsætning i forhold til hinanden. Man vil, når man beskæftiger sig med f.eks. amerikansk udenrigspolitik, kunne konstatere, at det kapitalistiske værdisystem den dag i dag optræder som en af determinanterne i international politik.

I foregående kapitel berørtes diskussionen om forholdet mellem forskellige typer magteliter. Det kan også anskues som et forhold mellem forskellige værdisystemer, hvorefter nogle er karakteristiske for bestemte sociale grupper, andre kan tjene til en yderligere differentiering af sociale grupper. Over for de kapitalistiske magteliter stilledes de "feudalt-dynastiske", som man tilskrev et værdisystem, der førte til en aggressiv adfærd over for andre samfund. I det mindste kan man konstatere, at "martialiske dyder" som dødsforagt, ubetinget lydighed og loyalitet over for den overordnede, æresbegreber, der kræver væbnet oprejsning for krænkelser og opfatter rang og territorialudvidelser som prestigeskabende, men på den anden side kræver en vis hensyntagen til den besejrede, det, der er blevet sammenfattet som det feudale værdisystem, spiller en betydelig rolle i visse samfund i visse perioder.¹⁾ Det er dog måske mere dækkende at tale om det martialiske værdisystem end om det feudale. For det er ikke specielt knyttet til feudalsamfundet, selvom det findes hos en af de dominerende magteliter i både det europæiske og det japanske feudalsamfund. I andre stater som det kejserlige Kina og det byzantinske rige var det martialiske værdisystem derimod i relativt ringe anseelse. Den militære metier ansås for et instrument for politikken uden særlig merit i sig selv.²⁾ Inden for et fælles kulturområde som det indiske findes der et bredt spektrum, der går fra martialiske folk og sekter som sikherne, marathaerne, rajputterne og gurkhaerne til grupper, hvis etik er præget af pacifistiske værdisystemer som gujaratterne og den helt ekstreme ikkevoldssekt jainisterne.

Indiens enestående mangfoldighed illustrerer også den forskel, varierende værdisystemer skaber for et samfunds udviklingsmuligheder. Mens en modernisering af landbruget ikke har voldt vanskeligheder i områder af Andhra, hvor kapuskasten dominerer, er den i Bihar blevet bremset af sekter, hvori der er tradition for, at det er tabu at røre ploven for jordejere.³⁾ Mere generelt illustre-

1) Om det feudale værdisystem Marc Bloch, op.cit., ss. 409-44.

2) Cipolla, op.cit., ss. 117-21, Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 33 og Runciman, op.cit., s. 109.

3) Le Monde, Paris 7/1 & 10/1 1968.

rer hinduismen et problem, som flere statskundskabsforfattere har berørt, betydningen af, om et samfunds værdisystem er præget af forestillinger om, at forandringer er forbedringer eller ej. Mens det indgår i hinduismens kosmologi, at verden i millioner af år stadig er gået tilbage, at denne tendens vil fortsætte i endnu 432.000 år, og at menneskets plads i samfundet er givet fra fødselen, har det europæiske værdisystem siden slutningen af middelalderen været præget af forestillinger om, at mennesket kan forbedre sine kår ved at forandre sine omgivelser, en forestilling, der vinder terræn i løbet af renæssancen og de følgende århundreder.¹⁾ Dette værdisystems oprindelse og baggrund ligger uden for nærværende disciplin; men dets betydning for den internationale politiske udvikling er blevet fremhævet af flere forfattere. Kenneth Boulding skriver således:²⁾

In a society in which the image of progress does not exist, even if technological improvements are made accidentally... they will be suppressed and not imitated. The history of the technological revolution must be written largely in terms of the dynamics of the image - the image of change as a good and desirable thing.

Bertrand de Jouvenel finder, at forestillingen om forandring som noget i og for sig ønskværdigt er specifik for den vestlige civilisation.³⁾ Talcott Parson mener, at den globale udbredelse af dette værdisystem er et af vor egen tids karakteristiske træk.⁴⁾ Modsætningsvis er det blevet foreslået, at den væsentligste forklaring på, at Kina, der på en lang række områder havde gjort de opfindelser, som blev grundlaget for den europæiske ekspansion, ikke udviklede dem, må søges i det dominerende værdisystem med den placering, det gav status quo.⁵⁾ Når det i modsætning til Japan også i et stadi, hvor omverdenen havde forandret sig, var afvisende over for at tilegne sig en ny teknik, er det blevet sat i forbindelse med den forskellige plads, som efterligningen havde i de to landes værdisystemer.⁶⁾ Dette er naturligvis ikke ret meget mere end en tautologisk konstatering. Det gælder i det hele taget drøftelsen af værdisystemer, der nærmest defineres ud fra den adfærd, de skal forklare, med mindre man efterforsker deres oprindelse, et spørgsmål, der skønnes at ligge uden for dette fags område. Men også de mere artikulerede og strukturerede værdisys-

1) Johan Huizinga, Ur Medeltidens höst, Stockholm 1927, ss. 47 f., Paul Hazard, La crise de la conscience européenne, Paris 1935, s. 465 og Raymond Aron, Progress and Disillusion, London 1968, s. 197.

2) Kenneth Boulding, The Image, s. 122.

3) Bertrand de Jouvenel, La fonction sociale de l'autorité publique, Politique et technique, Paris 1958, s. 71.

4) Talcott Parsons, Order and Community in the International Social System, Rosenau, International Politics and Foreign Policy.

5) Needham, op.cit., ss. 305 ff.

6) Cipolla, op.cit., s. 126.

stemer, der kan betegnes som trossystemer, idékomplekser og idésystemer må tages i betragtning ved analyser af international politik.

5.1. Religioner.

De store religioners rolle i den internationale politik kan mest håndgribeligt konstateres i den betydning, de har haft for struktureringen af det globale internationale politiske system. De har skabt affinitets- og animositetsstrukturer, som farver den politiske globus og præger konflikter og samarbejde. I mange tilfælde er religionen et nationalt identifikationskriterium. Pakistan identificerer sig i forhold til Indien primært ved religionen. Irland og Ulster adskilles af religionen. På Balkan har serbere og bulgarere i et vist omfang identificeret sig i forhold til hinanden, efter om de tilhørte den bulgarske eller serbiske gren af den ortodokse kirke; skellet mellem serbere og kroater er et skel mellem katolikker og ortodokse. Internationale solidaritetsgrupper som den islamiske statsgruppe eller de katolske stater har et religiøst grundlag.

Forholdet mellem religion og politik har mange aspekter af indirekte relevans for international politik: religionens indflydelse på de politiske systemers strukturer, dens betydning for den økonomiske udvikling etc. Det vil føre for vidt at behandle dem her, hvor det mest relevante spørgsmål må være sammenhængen mellem religion og international adfærd. Ud over venskabs- og fjendskabsstrukturer kan også konstateres en vis sammenhæng mellem den mere artikulerede politiske målsætning og religionen. Visse missionerende religioner har stimuleret en ekspansiv politik. Det var fransiscanerne, der i deres egenskab af politisk pressionsgruppe skaffede Colombus adgang til Ferdinand og Isabella og dermed bane-
de vej for hans rejse til Amerika.¹⁾ Conquistadorerne forlængede la reconquista af den iberiske halvø for kristendommen med erobringer over havet.

Endnu i vor egen tids katolske bevægelser kan man finde en fortsættelse af den forestilling om kristenheden som en slags også politisk enhed, Romerkirken har arvet fra det romerske universalrige. Det var efter den anden verdenskrig de katolsk dominerede kristelig-demokratiske partier, der blev den førende politiske kraft i de europæiske samlingsbestræbelser, modarbejdende den nationalisme, som med reformationen og renæssancen havde reduceret den katolske kirkes magt i den internationale politik. Med den katolske lægmandsbevægelse Katolsk aktion og navnlig med grundlæggelsen af de kristelig-demokratiske partier, Zentrum i Tyskland, Christlich-soziale Volkspartei i Østrig før den første verdenskrig, Partito Popolare i Italien i 1919 og tilsvarende partier i Belgien, Holland og Frankrig fik katolicismen ved den almindelige valgret, særlig efter indførelsen af kvindelig valgret en politisk renæssance, som især har spillet en rolle i Europa

1) Chaunu, op.cit., ss. 177 f.

efter den anden verdenskrig, men herfra har bredt sig til Latinamerika. Den kristelig-demokratiske bevægelse kan måske som i Tyskland og Italien også komme til at overtage successionen i diktaturstater som Spanien, Polen, Portugal og Ungarn.

Trods Stalins ironiske spørgsmål i Potsdam om, hvor mange divisioner paven havde, kan Vatikanet naturligvis ikke foreskrive de katolske partier deres politik. Man kan konstatere snart overensstemmelser, snart divergenser mellem den pavelige politik og de enkelte kristelig-demokratiske partiers kurs. I 1950'erne, hvor de kristelige partier i Vesteuropa arbejdede for europæisk integration, fik de udtrykkelig støtte heri fra pave Pius XII.¹⁾ Man var her i overensstemmelse med træk i katolsk filosofi, der kan føres helt tilbage til middelalderen. Ifølge det nythomistiske subsidiaritetsprincip var staterne subsidiære enheder i et universelt politisk system, og inden for staterne fandtes igen opgaver, der som navnlig undervisningen var subsidiære i forhold til statsmagten. Man kunne heri finde en teoretisk begrundelse for den kamp mod suverænitetsprincippet, som katolicismen har ført både inden for de enkelte stater og på tværs af grænserne, fra Zentrums kamp mod Bismarck til 50'ernes europæiske integrationsbevægelse. Katolikker har ofte været at finde i kampen mod nationalistisk ekstremisme. Zentrumspolitikeren Johannes Bell var den ene af de tyske ministre, der skrev under på Versailles-traktaten. I Italien gik Partito popolare grundlægger Don Luigi Sturzo ind for Wilsons principper i 1919.²⁾ I England havde den liberale katolske historiker Lord Acton i 1862 i afhandlingen Nationality vendt sig mod nationalstatstanken, som han anså for en trussel mod friheden, og i stedet opstillet det multinationale rige som idealet. Under den anden verdenskrig gik den førende nythomistiske filosof Jacques Maritain ind for et forenet Europa efter krigen. Men hvis katolikkerne i Europa kunne forlænge deres skepsis mod nationalstatens absolutte suverænitetskrav i en integrationspolitik, kunne de i forhold til de oversøiske områder bringe kampen mod de nationale selvstændighedsbevægelser i overensstemmelse med den nythomistiske subsidiaritetsfilosofi.³⁾ I Frankrig ledede folkerepublikanske ministre både den europæiske integrationspolitik og kampen for at bevare Indokina under fransk herredømme. I begge henseender var man i overensstemmelse med et træk, som ligeledes har været karakteristisk for katolicismen som social kraft, dens markerede antikommunisme, der kan konstateres fra paven til hierarkiets bredeste grundlag i den katolske vælgerbefolkning. Holdningsundersøgelser i Frankrig har vist, at den stærkeste antikommunistiske indstilling findes hos de folkerepublikanske vælgere, og vælgersociologiske under-

1) Bjøl, La France devant l'Europe, kap. VI.

2) Arno Meyer, op.cit., ss. 210 f.

3) Michael P. Fogarty, Christian Democracy in Western Europe, Notre Dame, Ind. 1957, ss. 83-100.

søgelser i Italien har vist, at kommunismen har haft vanskeligst ved at trænge igennem i kredse, hvor det katolske værdisystem er stærkt forankret i befolkningen.¹⁾ En tilsvarende overensstemmelse mellem paven og de katolske vælgere eksisterede derimod ikke i forholdet til nazismen, hvor Pius XII førte en tilpæningspolitik, mens det katolske Zentrum havde været meget modstandsdygtigt mod vælgerfrafald til nazismen. I holdningerne til både den oversøiske nationalisme og marxismen indtraf imidlertid for Vatikanets vedkommende en vis ændring efter Johannes XXIIIs overtagelse af pavestolen i 1958. I Italien skete der under hans pontifikat en "åbning til venstre" i en koalition mellem Democrazia Christiana og socialisterne, der bl.a. førte til, at Pietro Nenni blev udenrigsminister. Internationalt tilstræbte Johannes XXIII en tilnærmelse mellem de forskellige kristne kirker, og de rige landes pligt til at hjælpe ulandene understregedes i encyklikaen Mater et magistra, en linie, der yderligere udvikledes af Paul VI's Populorum Progressio (1967). Den stigende vægt, der på det teoretiske plan tillagdes verden uden for Europa, afspejledes i en gradvis ændring i kardinalkollegiets sammensætning.²⁾

	1936	1947	1969
Europa	60	47	83
Nordamerika	5	6	10
Latinamerika	2	7	21
Øvrige verden	1	4	20

Disse forskydninger er vel til dels udtryk for den katolske kirkes evne til at tilpasse sig verdensudviklingen, men også for, at der inden for den findes en række forskellige strømninger, hvis indbyrdes magtforhold kan måles i konklaverne. Når man vender sig til det, man kunne kalde det antikolonialistiske værdisystem, vil man således kunne konstatere dets eksistens inden for den katolske kirke fra den europæiske ekspansions tidligste periode f.eks. i brydninger mellem forskellige munkeordeners holdninger til kolonisationsmetoderne. Mens den katolske kirke på den ene side næppe kan fraskrives et medansvar for antisemitismens udbredelse i Europa, har dens universalisme på den anden side ofte modvirket racismen i forhold til ikke-europæiske folkeslag, noget, der også har afspejlet sig i dens holdning til racespørgsmålet i USA.

En dobbelthed af en anden art, der heller ikke er uden relevans for den internationale politik, er kirkens på den ene side positive holdning over for en økonomisk udviklingspolitik i de fattige lande, på den anden side afvisende stilling til anvendelsen af antikonceptionelle midler, der kunne bidrage til at

1) Giorgio Braga, le comunismo fra gli italiani, Milano 1956, ss. 118 & 143 og Sondages, Paris 1958, nr. 1-2, ss. 82, 153 & 190.

2) Marcel Merle, La vie internationale, Paris 1963, s. 202 og Le Monde, Paris 30/3 1969.

løse det problem, befolkningsekspllosionen skaber for disse lande.¹⁾

Missionsvirksomheden i de oversøiske lande, hvis tungestvejende resultat har været, at hele Latinamerika er blevet katolsk, har spillet en mindre rolle i de protestantiske landes ekspansion. Et af de tidligste protestantiske missionsinitiativer var udsendelsen af Bartholomæus Ziegenbalg og Heinrich Plütschau til Trankebar i 1705.²⁾ I de følgende århundreder udfoldedes en protestantisk missionsaktivitet, der som den katolske i flere henseender, navnlig på skolens og sygeplejens område blev en forløber for senere tiders ulandsbi-stand. Selvom dette emne endnu ikke har været systematisk udforsket, kan man i det mindste illustrere den protestantiske missionsvirksomheds indflydelse på international politik ved et par eksempler: Bistanden til Biafra i den nigerianske borgerkrig og Kinamissionens indflydelse på den amerikanske udenrigspolitik omkring 1950.

En anden side af forholdet mellem religion og politik, som kan have en vis betydning for international politik og måske kunne fortjene en nærmere udforskning, er den racisme, som man kan konstatere i visse navnlig calvinistisk dominerede samfund som det afrikanske i Sydafrika og de presbyterianske i de amerikanske sydstater.

5.2. Nationalisme.

Det er svært at drage en grænse mellem racisme og nationalisme. I begge tilfælde er der tale om varianter af gruppefjendskab, som også er velkendt fra smågruppesociologien. Når opmærksomheden rettes specielt mod disse to fænomener, er det, fordi de skønnes at have den mest direkte relevans for den internationale politik, omend racismen i højere grad end nationalismen gør sig gældende i spændinger inden for de enkelte staters grænser. I begge tilfælde er der tale om en identifikation med en indgruppe, som tillægges overvejende positivt opfattede egenskaber, ved at sætte den i modsætning til en udgruppe, der tillægges hovedsageligt negative egenskaber. Som udgangspunkt for en analyse af de holdningsstrukturer, der karakteriserer disse fænomener, kan man tage en socialsociologisk undersøgelse foranstaltet under Unescos auspicer, hvori man på grundlag af en opgivet liste har ladet grupper fra forskellige nationer karakterisere sig selv (autostereotyper) og andre folkeslag (heterostereotyper). Et uddrag af resultaterne kan give et indtryk af stereotypernes strukturer:³⁾

1) Om forholdet mellem den katolske kirke og politik se f.eks. George Bull, Vatican Politics, London 1966, Jean-Jacques Thierry, Le Vatican secret, Paris 1962, Carlo Flaconi, Il Pentagono Vaticano, Bari 1958 & I Perché del Concilio, Milano 1962, Gunnel Vallquists bøger og dokumentsamlingen Acta Apostolica Sedis.

2) Mauro, op.cit., s. 212 og Dansk Biografisk Leksikon, København 1940.

3) William Buchanan & Hadley Cantrill, How Nations see each other, Urbana, Ill. 1953.

Russerne beskrevet af:

Englændere	franskmænd	hollændere	tyskere	nordmænd	amerikanere
flittige	primitive	grusomme	grusomme	flittige	grusomme
magtglade	flittige	magtglade	primitive	magtglade	flittige
grusomme	magtglade	primitive	flittige	primitive	magtglade
primitive	modige	flittige	magtglade	modige	primitive
modige	grusomme	modige	modige	grusomme	indbildske
praktiske	progressive	progressive	praktiske	praktiske	modige

Amerikanerne beskrevet af:

Englændere	franskmænd	hollændere	tyskere	nordmænd
progressive	praktiske	praktiske	progressive	flittige
indbildske	progressive	progressive	rundhændede	praktiske
rundhændede	magtglade	flittige	praktiske	progressive
fredelige	flittige	rundhændede	intelligente	rundhændede
intelligente	intelligente	fredelige	fredelige	intelligente

Englænderne beskrevet af:

Hollændere	tyskere	amerikanere
selvbeherskede	intelligente	intelligente
fredelige	selvbeherskede	flittige
praktiske	indbildske	modige
indbildske	magtglade	fredelige
arbejdsomme	praktiske	indbildske
intelligente	progressive	selvbeherskede

Beskrivelse af egne landsmænd:

Englændere	franskmænd	tyskere	nordmænd	amerikanere	italienere
fredelige	intelligente	flittige	fredelige	fredelige	intelligente
modige	fredelige	intelligente	flittige	gavmilde	flittige
flittige	gavmilde	modige	modige	intelligente	modige
intelligente	modige	praktiske	intelligente	progressive	gavmilde
gavmilde	flittige	progressive	gavmilde	arbejdsomme	fredelige
praktiske	progressive	fredelige	progressive	modige	praktiske

Selvforherligelsen indgår som et konstant strukturelt træk i auto-stereotyperne. Man tilskriver sin egen nation eller race en glørværdig fortid, præget af store og gode gerninger, martialske eller kulturelle, og egenskaber som mod, ærlighed, måske dog grænsende til en troskyldighed, der gør den til et let offer for træske fjender, selvbeherskelse, humoristisk sans, udholdenhed, begavelse fysisk styrke etc. I den saliske lov (6. årh.), hvori man har villet se det første skriftlige vidnesbyrd om nationalisme i Europa, hedder det, at frankerne, hvis "glørværdige nation" nedstammer fra Vorherre, er "modige i våbenbrug, dybsindige i deres tanker, tro i fred, ædle af krop, dristige, snare og standhaftige" ¹⁾. Ghana var, sagde N'Krumah, allerede inden England var blevet en nation, et storrige med en høj kultur ²⁾. I Danmark og Buganda praler man med sin lange kongerække ³⁾. Et sammenlignende studium af leksika, skolebøger og aviser ville formentlig på en gang vise en forbløffende overensstemmelse med hensyn til, hvordan nationerne opfatter sig selv, og en betydelig uoverensstemmelse i oplysningerne om, hvem der har gjort den banebrydende indsats i videnskab, teknik og kunst eller gjort sig mest bemærket ved internationale sportsstævner. Det vil således f.eks. nok komme som en overraskelse for de fleste, at cybernetikken blev opfundet af armenierne for mange århundreder siden ⁴⁾.

Om både auto- og heterostereotyper gælder, at de refererer til en bestemt kategori af mennesker (nation, race, professionel gruppe etc.), postulerer, at disse alle er ens i en bestemt henseende, og at der er tale om vurderende og apodiktiske udsagn ⁵⁾. Men mens autostereotyperne, i det mindste hvad værdistrukturen angår, synes stabile, er heterostereotypernes vurderinger stærkt svingende. Noget andet er udsagnenes konkrete indhold, der også i autostereotyperne kan være skiftende. Holberg fandt f.eks., at hans landsmænd havde skiftet nationalkarakter (det traditionelle udtryk for et stereotypsyndrom). I sin epistel 72 skriver han:

Jeg haver udi min Dannemarks Beskrivelse afmalet de Danske, som et Folk, der ikke letteligen henfalde til Extremiteter, men som udi alting gaae en Middel-Vey... Men, hvis Skriftet paanye igien skulde blive oplagt, maatte jeg neden under Texten ved Noter tilkiendegive, at den Periodus var til Ende, og at Nationen for 20 eller 30 Aar siden havde faaet en gandske anden Skikkelse, som ikke er kiendelig fra den forrige... Man haver een Tiid seet Indbyggerne lystige som Kalve, en anden Tiid ærbare og alvorlige som gamle Katte.

1) Husinga, Patriotism and Nationalism, s. 103 og Reinhard, Histoire de France, bind I, s. 117.

2) Jean-Yves Calvez, Racines sociales et économiques des Nationalismes du Tiers Monde, Revue française de science politique, Paris 1965, nr. 3, s. 447.

3) Ibid., s. 448.

4) Richard Pipes, Nationalities and Nationalism in the USSR, Problems of Communism, sept. okt. 1967, s. 130.

5) H.C.J. Duijker & N.H. Frijda, National Character and National Stereotypes, Amsterdam 1960, ss. 115 & 124.

Men bortset fra, at autostereotyperne kan svinge med den sociale sammenhæng, efter hvilken funktion de har i udsagnene, således at de kan blive negative i en kritisk funktion eller, når de er udtryk for dårligt humør, som når Georg Brandes erklærede, at den nationale form for livsglæde i Danmark var skadefryd, har de på det "amorfe niveau", d.v.s. den type holdninger, der er latente mere end funktionelle, nok en betydelig stabilitet i henseende til selvforherligelse, hvorimod heterostereotyperne ændrer ikke bare indhold, men også vurderinger. Ændringerne kan gå fra stærkt fjendskab til venskab. En amerikansk specialundersøgelse vedrørende opfattelsen af asiater baseret dels på presseforskning, dels på interviews har dokumenteret ikke bare dette, men også afdækket sandsynlige sammenhænge bag disse ændringer. ¹⁾ Det er lykkedes at identificere to helt modsatte syndromer, hvoraf det ene er udpræget fjendtligt, det andet helt positivt, og konstatere, at deres dominans svinger efter den politiske situation. Man har tilmed kunnet fastslå, at de kan skifte med så elementære interesseændringer som behovet for kinesisk arbejdskraft. Så længe der var brug for kinesere til jernbanebyggeriet, blev de beskrevet som sparsomme, ædruelige, omgængelige, harmløse og lovlydige. Derpå blev de "clannish, criminal, debased, servile, deceitful and vicious" ²⁾. Man kan konstatere tilsvarende ændringer i opfattelsen af henholdsvis tyskere, russere og japanere under og efter den anden verdenskrig.

Disse forhold rejser en række problemer. Findes der overhovedet en "nationalkarakter"? Er der nogen overensstemmelse mellem stereotyper og faktisk adfærd og for heterostereotypens vedkommende konstaterbare holdninger? Hvad er disse holdningssyndromers funktion i forholdet mellem forskellige etniske grupper, enten de betegnes som nationer eller racer, når de kan ændres efter interesser?

Hvad det første angår, vil begrebet nationalkarakter i denne fremstilling kun blive anset for anvendeligt i den forstand, det er blevet defineret af de hollandske socialpsykologer Duijker og Frijda, der skriver: ³⁾

Whether we speak about national or about "cultural" character, in both cases we are referring to something which is acquired during a person's lifetime. Furthermore, it is acquired in the interaction with other persons, who transmit norms and values, the religious beliefs, the role expectations, the systems of rewards and punishments etc.... briefly the culture...

I denne forstand kan man betragte stereotyperne som en del af nationalkarakteren, en del af et karakteristisk holdningssyndrom. Men hvordan for-

1) Harold Isaacs, Images of Asia, New York 1962.

2) Otto Klineberg, The Human Dimension in International Relations, New York 1954, s. 40.

3) Op. cit., s. 10.

holder stereotyperne sig til den faktiske adfærd? Undersøgelser af dette spørgsmål har navnlig koncentreret sig om heterostereotyperne, og man har herved i visse tilfælde kunnet konstatere en positiv, i andre en negativ korrelation. Stereotype amerikanske beskrivelser af armenierne indeholder f.eks. udsagn som "dishonest, lying, deceitful, parasites", "inferior code of morality" og "frequent cases of social and legal friction". En efterprøvning på den faktiske adfærd viste, at kun 1,6% af folk af armensk oprindelse i Amerika havde været i konflikt med politiet mod et nationalt gennemsnit på 6% ¹⁾. Sammenlignende undersøgelser i forskellige lande har på den anden side i visse tilfælde vist en vis overensstemmelse. F.eks. har man konstateret mere udbredte autoritære holdninger i den tyske befolkning end i den amerikanske og hermed overensstemmelse med udbredte heterostereotyper i andre lande ²⁾.

Imidlertid er der betydelige variationer inden for de enkelte etniske grupper både i deres opfattelse af sig selv og i deres opfattelse af andre. En stor forskningsindsats har været gjort til klarlæggelse af dette fænomen, navnlig efter den under Theodor Adornos ledelse gennemførte undersøgelse af etnocentriske, racistiske og nationalistiske holdninger, The Authoritarian Personality (1950), der mere specifikt havde opmærksomheden henvendt på antisemitiske holdninger. Sammenfattende kan man sige, at disse undersøgelser har påvist en skala, der går fra stærkt autoritære holdninger til udpræget "empatiske", således at der i det første syndrom indgår en klar forherligelse af indgruppen og meget fjendtlige og mistænksomme holdninger til andre, mens autostereotyperne i den sidste er kritiske og heterostereotyperne positive. Det har endvidere været muligt at påvise ret faste sammenhænge mellem de etniske stereotyper og holdningerne til en række andre spørgsmål, som ikke nødvendigvis er logisk sammenhængende med forholdet mellem etniske grupper ³⁾. Med hensyn til de forskellige holdningssyndromers oprindelse synes man foreløbig at stå mere usikkert, idet socialpsykologien synes at måtte tage individualpsykologien og psykoanalysen til hjælp. Så stærkt udviklede etnocentriske holdninger har kunnet konstateres hos visse personer, at de i forsøg har udtrykt fjendtlighed over for helt fiktive nationaliteter, som de er blevet udspurgt om. ⁴⁾ Men man befinder sig her på et gebet, som fra faget international politik synspunkt må betragtes som et yderste overdrev. For denne disciplin synes det mere relevant at koncentrere sig om sammenhængene mellem iagttagelige holdninger og gruppernes adfærd i international politik, i sig selv, som

1) Klineberg, op.cit., s. 44.

2) Duijker & Frijda, op.cit., ss. 19 & 99 ff og Klineberg, op.cit., s. 141.

3) Se her f.eks. også Herbert McClosky, Personality and Attitude Correlates of Foreign Policy Orientation og Rosenau, Domestic Sources of Foreign Policy, New York 1967.

4) Klineberg, op.cit.

Quincy Wright har fremhævet, yderst komplekse problemer, der kan anskues både på de sociale kræfters makroanalytiske og beslutningsprocessens mikroanalytiske niveau ¹⁾.

På det første plan kan man konstatere, at de etnocentriske syndromer, der findes i nationalisme og racisme, har en integrerende funktion ved dannelsen af grupper, der optræder som aktører i den internationale politik i form af bevægelser, nationer og etniske grupper. Stereotyperne bidrager øjensynlig til at styrke loyaliteten over for indgruppen og dermed dens kohæsion, samtidig med at de kan virke konfliktskabende i forhold til andre nationer.

Sin på en gang knappest og skarpeste formulering har det nationalistiske værdisystem måske fundet i den amerikanske søofficer Stephan Decatur's berømte sætning fra 1816: "My country, right or wrong", hvori naturligvis ligger, at de moralske normer, der gælder inden for den enkelte nation, er sekundære i konflikter mellem nationerne.

Man finder som nævnt de nationale stereotyper i Europa fra den tidligere middelalder. Eksemplerne er legio. Man møder dem i heltekvad og historieskrivning. Som illustration kan anføres nogle enkelte citater fra vort eget geografiske område.

Sven Aggesen (o. 1200): ²⁾

Tyskerne har fra naturens hånd den største tilbøjelighed til at prale og til med vindige trusler at jage skrøbelige og forknytte folk skræk i blodet.

Seditionem Daniæ Liber (reformationstiden): ³⁾

Har I nogensinde hørt, at tyskerne var danskerne tro? Er det ikke et gammelt ord, at før skal man plukke figen af hylde træ, før man hos tyskerne finder redelighed mod Danmark?

Snorre Sturlason (o. 1200) lader Olav Trygvesson sige under slaget ved Svolder: ⁴⁾

De blautingene (danskerne) er jeg ikke redd for; det er ikke noe mot i danene... Det var bedre for svearne om de satt hjemme og sliktet blotbollene sine (jvf. Unesco-undersøgelsens "primitive"), enn at de går her mot Ormen under våpnene... (Men af Erik Jarls mænd) kan vi vente oss en kvass strid. De er nordmenn som vi selv.

Slige udsagn synes at sætte modet op, når nationerne mødes i krig.

1) Wright, The Study of International Relations, s. 417.

2) Citeret i Vilhelm Lacour, Fædrelandet, Grundtræk af Danskfølelsens Vækst, København 1913, s. 26.

3) Ibid., s. 53.

4) Snorre Sturlason, Kongesagaer, udg. Oslo 1957, s. 202.

5.3. Nationalstatsideen.

Nationalismen er ikke blot et følelseskompleks med integrerende virkning. Den artikuleres også tidligt i en idé, nationalstatsideen. Den hollandske historiker Johan Huizinga har tidligst fundet den formuleret hos Hildegard af Bingen, der i det 12. århundrede spæede, at det tysk-romerske rige ville gå under og blive efterfulgt af et system, hvor "hver region og hver nation ville stille sig under sin egen konge" ¹⁾. Halvdan Koht finder, at Europa allerede i det 9. og 10. århundrede "tok til å skipa seg i dei serskilde statane som vart grunn-emnet for det politiske livet i denne parten af verda heilt fram til våre egne dagar" og tilføjer, at der i det 12. århundrede frembrød et "friskt og sjølvstendig kulturliv i desse nye nasjonal-statane" ²⁾. Slaget ved Bouvines (1214) mellem Frankrig og det tyske kejserrige er blevet betragtet som det første egentlige nationale opgør i Europas historie ³⁾. Med reformationen gennembryder nationalstaterne kirkens universalstruktur, idet der i de protestantiske lande oprettes nationale kirker. Men netop de religiøse, magt-balanceprægede og økonomiske aspekter af konflikterne i det 16. og 17. århundrede tilslører i nogen grad de nationale modsætningsforhold, som ydermere udviskes af det 18. århundredes kulturelle kosmopolisme. De begynder dog påny at gøre sig gældende fra århundredets midte, hvor nationalt bevidste eliter forbereder det, der skal blive det 19. og 20. århundredes nationale bevægelser. Renouvin fremhæver den rolle, som navnlig en elite af intellektuelle spiller ved de nationale gennembrud: ⁴⁾

Du mouvement national allemand au mouvement national tchèque, italien, croate, norvégien ou flamand, ce sont toujours les noms de philosophes, d'hommes de lettres et d'historiens de la langue, de la littérature et du droit, plus encore que de doctrinaires politiques qui jalonnent la première étape. La diffusion de ces idées s'est effectuée, dans les milieux cultivés, par l'enseignement supérieur et secondaires, par les oeuvres littéraires ou historiques.

I Norge stiftedes i 1760 selskabet til fremme af norsk historieskrivning. I 1768 fulgte kravet om et norsk universitet. Men et andet træk i den nationale vækkelse i Norge må nævnes, både fordi det supplerer Renouvins fremhævelse af de intellektuelles rolle, og fordi det genfindes i en række andre nationale konflikter af typen løsrivelseskonflikter, de økonomiske interesser. Ekstraskatten i 1762 udløste "strilekrigen" blandt fiskerne på Vestkysten, og det danske kornmonopol og toldpolitikken overhovedet generede handelsborgerska-

1) Huizinga, Patriotism, ss. 105 & 110.

2) Halvdan Koht, op.cit., s. 76.

3) Pirenne, op.cit., bind II, s. 107.

4) Renouvin & Duroselle, op.cit., s. 182.

bet ¹⁾. Man kunne finde paralleller i den amerikanske løsrivelsesbevægelse i 1760'erne ²⁾. Det tidsmæssige sammenfald er i øvrigt ikke tilfældigt, for så vidt som man kan spore virkninger af Syvårskrigen i både forholdet England-USA og Danmark-Norge ³⁾. I en anden henseende findes der en analogi. Hverken i forholdet England-Amerika eller Danmark-Norge fandtes der en væsentlig sprogligt-kulturel kløft. I Norge var der snarere et sprogligt fællesskab mellem kystbyerne og Danmark end mellem disse og indlandet.

To indbyrdes sammenhængende problemer kræver at blive belyst i denne forbindelse: Hvad er kriterierne for en nation og dermed for en nationalstat? Er nationalismen som begreb et tilstrækkeligt entydigt fænomen til at være analytisk anvendeligt, eller kan det skærpes ved en typologisering?

Helt fra middelalderen har to forskellige og ofte uforenelige kriterier været anvendt til at definere begrebet nation, et objektivt og et subjektivt. En nation er en befolkningsgruppe, der har visse iagttagelige kulturelle træk, først og fremmest sproget til fælles. En nation er en gruppe, der føler sig som en nation. Det sidste, sindelagskriteriet, er i grunden, som man har fremhævet, folkesuverænitetetsprincippet anvendt på det internationale politiske system ⁴⁾. Dets oprindelse kan føres tilbage til Marsilius af Paduas Defensor pacis (1324) ⁵⁾. Som princip for afgrænsning af suverænitetssområder begyndte det at gøre sig gældende med renessancen. Frants I påberåbte sig befolkningens sindelag i sin protest mod Karl Vs erhvervelse af Bourgogne, og Henrik II sikrede sig ved indlemmelsen af Metz, Toul og Verdun (1552) magistraternes tilslutning. Men allerede ved denne lejlighed havde man øjensynlig også en fornemmelse af det sproglige kriteriums betydning, idet traktaterne udfærdigedes på fransk, der i 1539 var blevet officielt hofsprog ⁶⁾. I 1601 anlagde Henrik IV udtrykkeligt det sproglige kriterium, da han gav afkald på Cuneo-provinsen med en henvisning til, at det var "raisonable", at de, der talte fransk, blev den franske konges undersåtter, mens de, der talte spansk, var under spansk herredømme, og de, der talte tysk, under tysk ⁷⁾. Samtidig videreudvikledes dog folkesuverænitetetsprincippet i forbindelse med Nederlandenes løsrivelse fra Spanien. Af princippet om, at ændringer i suverænitetssområderne kræver befolkningens tilslutning, udviklede Hugo Grotius løsrivelses-

1) Albert Olsen, Danmark-Norge i det 18. århundrede, København 1936, s. 128-142 og Magnus Jensen, Norges Historie under eneveldet, Oslo 1963, ss. 82-90.

2) Esmond Wright, American Independence in its American Context, The New Cambridge Modern History, bind VII, Cambridge 1965.

3) Ibid. & Magnus Jensen, op.cit., s. 82.

4) F.eks. Federico Chabod, L'idea di nazione, Bari 1961, s. 70.

5) Kurt Rahl, Das Selbstbestimmungsrecht der Völker, Köln 1963, s. 32.

6) Ibid., s. 33.

7) Gaston Zeller, Les Temps modernes, Renouvin, Histoire des relations internationales, bind II, Paris 1953, s. 144.

retten, jus secessionis, som også amerikanerne skulle påberåbe sig. Efterhånden som grundlaget for folkesuveræniteten blev fortolket som valgretten, blev dens anvendelse i international politik ensbetydende med den nationale selvbestemmelsesret anvendt ved folkeafstemning, første gang praktiseret ved Avignons indlemmelse i Frankrig i 1790. Nationalitetsprincippet, ifølge hvilket det internationale statssystem skulle artikuleres i overensstemmelse med nationen, forenedes på denne måde med folkesuverænitetstanken. Men samtidig med, at sindelagskriteriet udvidedes, bl.a. af Rousseau, fik kulturkriteriet en ny opblomstring med den nationalt-kulturelle vækkelse, der begyndte fra midten af det 18. århundrede. For Gottfried Herder, der synes at have skabt selve ordet nationalisme, var det kulturelt-sproglige kriterium grundlæggende ¹⁾. Nationalitetsprincippet blev således ikke blot et alternativ til det dynastiske kriterium, som navnlig det habsburgske rige hvilede på, men bevarede sin egen tvetydighed: Skulle en nation defineres ved folkets tilkendegivne vilje eller ved fælles sprogligt-kulturelle træk? Mens det første kriterium med revolutionen slog igennem i Frankrig, hvis territorium nu omfattede fremmedsproglige områder som Alsace, vandt det sidste terræn i Tyskland, hvor en fællessproget befolkning var opdelt på et stort antal suveræne politiske enheder. På Wienerkongressen forkastedes udtrykkeligt nationalitetsprincippet som grundlag for Europas organisation, mens Napoleon på Sct. Helena beklagede, at han ikke havde lagt det til grund for sit system og tilstræbt en ordening af Europa i store nationalstater ved bl.a. at samle tyskerne i en stat, italienerne i en ²⁾. Hans brodersøn Napoleon III tog tanken op i sin politik, støttede nationalitetsprincippets anvendelse i Rumænien og Italien, tolererede det i Tyskland, fik §5 indsat i Pragfreden ³⁾. Netop forhandlingerne om Sønderjylland i 1864 viste dog, hvor tøvende magterne stod over for anvendelsen af nationalitetsprincippet og specielt i formen den nationale selvbestemmelsesret til afgørelse af internationale tvister. Da man fra preussisk side på London-konferencen ventilerede tanken om en grænsedragning på grundlag af folkeafstemning, mødte det modstand fra både russisk, engelsk og dansk side ⁴⁾. Nogle få år senere var det Preussen, der havde mistet interessen. Bismarck fik i 1878 Østrig med til at ophæve §5.

Eksemplet illustrerer en tendens, som jævnligt mødes i retning af at anvende de argumenter, der berettiger den største territorieforøgelse, som kan føre til, at nationale bevægelser går ud over både sindelagskriterium og

1) Chabod, *op.cit.*, s. 36. . . .

2) Las Cases, *op.cit.*, bind VII, ss. 168 ff.

3) René Albrecht-Carrié, A Diplomatic History of Europe since the Congress of Vienna, London 1961, kap. 4.

4) Erik Møller, Helstatens fald, København 1958, bind II, ss. 119 & 140.

sprogligt kriterium i deres målsætning. Høgh Guldberg, der i Danmark vendte sig mod tyskeriet, erklærede samtidig: "Ingen nordmand er til. Alle er vi borgere af den danske stat". ¹⁾ I 1830'erne var de liberale i både Danmark og Slesvig-Holsten inde på tanken om en deling efter nationalitetsprincippet. Med skydebanetalen i 1842 opgav Orla Lehmann den til fordel for et historisk princip, "Danmark til Ejderen". Slesvig-holstenerne satte herimod et andet retligt-historisk princip, "up ewig ungedeelt" ²⁾. Endnu i marts 1848 foreslog den slesvig-holstenske regering dog en løsning efter nationalitetsprincippet, men afvistes i København, der ligesom nationalforsamlingen i Frankfurt krævede en grænse efter et historisk kriterium ³⁾.

Den samme linie findes i den italienske nationalliberalisme. Mazzini havde oprindelig været af den opfattelse, at anvendelsen af nationalitetsprincippet ved hjælp af selvbestemmelsesretten ville løse alle konflikter i Europa. Men i anledning af den østrigsk-preussiske krig i 1866 formulerede han et ekspansionsprogram, der gik ud over både selvbestemmelsesretten og det sproglige kriterium. Det, han kaldte det "uforløste" Italien, Italia irredenta, omfattede ikke bare Trieste, men Istrien, Friuli og Venezia-Giulia, områder der for en stor del var beboet af slovenere og kroater, samt Trentino til Brennerpasset, det såkaldte Sydtyrol, der var beboet af en tysksproget befolkning. Han motiverede disse krav med, at "natur, vækst og sæder i disse egne talte Italiens sprog, og at de engang havde tilhørt Rom". En af hans disciple erklærede, at slaverne var "gæster på italiensk område", som man måtte tvinge til at tale italiensk, og at det etniske princip over for det geografiske ingen selvstændig værdi havde ⁴⁾. Det var altså nu ikke længere det sprog, menneskene talte, end-sige deres sindelag, der var afgørende, men det sprog, jorden talte, eller mindre florumvundet sikkerhedsgeografien, der var afgørende. Dette irredentistiske program blev bestemmende for italiensk udenrigspolitik helt frem til 1918, hvor det kolliderede med andre staters nationale målsætning, og endnu efter den anden verdenskrig har det givet anledning til konflikter, dels med Jugoslavien om Trieste ⁵⁾, dels med Østrig om Sydtyrol, idet det oprindeligt sikkerhedsgeografisk motiverede krav om Brenner-grænsen er blevet opretholdt også efter, at Østrig er ophørt med at være del af en stormagt.

Versailles-freden var den første almindelige internationale ordning, der udtrykkeligt anvendte nationalitetsprincippet og den nationale selv-

1) Magnus Jensen, op.cit., s. 89.

2) W. Carr, op.cit., ss. 85 & 156.

3) Rabl, op.cit., s. 43.

4) Ibid., s. 55.

5) Se Duroselle, Le Conflit de Trieste 1943-1954, Bruxelles 1966.

bestemmelsesret som hovedkriterier. Men også her viste det sig dels, hvor vanskeligt det var at anvende dem på de spegede etniske forhold navnlig i Østeuropa, dels hvor utilbøjelige staterne var til at følge sindelagskriteriet, når det ikke skønnedes at medføre en territorieforøgelse. I Frankrig havde socialdemokraterne i 1917 forladt regeringen, fordi de ikke kunne få de andre partiers tilslutning til at lade Alsace-spørgsmålet afgøre ved en folkeafstemning ¹⁾. At det ikke skete, gav senere anledning til kritik fra tysk side, uagtet den tyske statholder i Elsass-Lothringen i oktober 1918 erklærede, at flertallet efter hans skøn ville optere for Frankrig ²⁾. I Danmark kunne regeringen kun under stærk modstand gennemføre, at grænsedragningen blev foretaget konsekvent på grundlag af sindelaget ³⁾. Tjekkoslavakiet og Serbien, der havde påberåbt sig nationalitetsprincippet i forhold til Østrig-Ungarn, var mindre lydhøre over for det, når det gjaldt grænsedragningen til det besejrede Ungarn, og i forholdet til Tyskland blev sikkerhedsgeografien bestemmende ⁴⁾. Men dertil kom, at det var umuligt at drage etnisk rene grænser i Mellem- og Østeuropa, medmindre man ville gå til folkeflytning i stor skala, en metode, der først blev taget i anvendelse efter den anden verdenskrig. Der var inden 1914 60 millioner europæere, som tilhørte "nationalt utilfredse" grupper. Efter 1919 var der stadig 30 millioner, som tilhørte nationale mindretal ⁵⁾.

Nationalbevidsthedens tendens til at udvikle et krav om en nationalstat, som derpå slår over i en nationalisme, der bliver ekspansionistisk i den forstand, at den tilsidesætter sindelagskriteriet, kan også spores i de nationale bevægelser uden for Europa, som navnlig har gjort sig gældende efter den anden verdenskrig. Men der kan dog her være grund til at undersøge, om der i alle tilfælde er tale om samme type nationalisme, og om processen fra nationalisme til ekspansionisme er uundgåelig.

I flere henseender antager nationalismen uden for Europa træk, som kendes fra den europæiske nationalismes historie. Fænomenet social spredning, der skal drøftes senere, kan på dette område iagttages i de mindste detaljer i de attributter, nationalstaten udstyres med: flag, frimærker, uniformer, nationalsang etc. Også de samme grundtemaer går igen. Raoul Girardet har sammenfattet dem i fire, som er fælles for den nationalistiske ideologi: ⁶⁾

1) A.J.P. Taylor, Politics in Wartime, s. 115.

2) Arnold Brecht, Aus nächster Nähe, Stuttgart 1966, s. 176.

3) Se navnlig Tage Kaarsted, Påskekrisen 1920, Aarhus 1968.

4) Arno Meyer, op.cit., s. 527.

5) Renouvin & Duroselle, op.cit., ss. 177 f.

6) Raoul Girardet, Autour de l'idéologie nationaliste, Revue française de Science politique, nr. 3, Paris 1965.

1. Suverænitet.
2. Enhed.
3. Historicisme.
4. Universalitet.

I det første ligger kravet om kongruens mellem nation og politisk organisation, mellem nation og stat. I enhedstemaet, at nationen har det højeste loyalitetskrav. Girardet finder derfor, at der i enhver nationalisme er spirer til moralsk og ideologisk totalitarisme, en tendens som allerede Proudhon havde frygtet, da han i 1860 skrev, at "le système des nationalités" ikke kunne "aboutir à autre chose qu'à un nouveau despotisme" ¹⁾. Med historicismen mener han nationalismens tendens til at udstyre nationen med en glørværdig fortidsmyte. Med universalitet, at nationen gives en pionerstilling i den universelle udvikling. Man kunne måske som et femte træk tilføje fremmedhadet. Nehru karakteriserede nationalismen som først og fremmest en antifølelse ²⁾.

Men selv om man kan finde disse fællestræk, antager nationalismen en forskellig karakter efter de situationer, hvori den udvikler sig. Girardet anfører seks situationstyper, som har betydning:

1. Den historiske situation. Nationalbevidstheden kan udvikle sig, samtidig med at nationalstaten dannes som i England, Frankrig og Spanien. Den kan gå forud for nationalstaten som i Tyskland og Italien. Staten eller den politiske organisationsramme kan gå forud for nationalbevidstheden.

2. Den økonomiske udviklingssituation. Nationalismen kan være udsprunget af en erkendelse af økonomisk underudvikling og være rettet mod en fremmed økonomisk-politisk dominans. Denne udviklingsnationalisme eller "kemalisme" er karakteristisk for en række nye stater, men også for ældre stater, der føler sig i et økonomisk afhængighedsforhold til andre stater. Ofte vil denne form for nationalisme opfatte sig som antiimperialisme.

3. Den ideologiske orientering. Nationalisme kan være knyttet til bestemte politiske idésystemer som liberalisme, socialisme, kommunisme, racisme.

4. Den sociale situation. Nationalisme kan være knyttet til visse sociale gruppers ønske om at bevare eller ændre bestående sociale strukturer.

5. Den kulturelle situation. Nationalismen kan være knyttet til kulturelle krav, navnlig på det sproglige område, ønsker om eget undervisnings-, administrations-, kirke- og retssprog.

6. Den religiøse situation. Religionen kan være det primære identifikationskriterium.

1) Robert Aron, l'Histoire contemporaine depuis 1945, Paris 1969, s. 390.

2) Norman Padelford & George Lincoln, The Dynamics of International Politics, New York 1962, s. 16.

Efter situationen antager nationalismen forskellige farver. Den kan blive konservativ eller revolutionær. Man burde måske dertil føje den geografiske situation, der turde være afgørende for de krav, den kommer til at formulere. Suverænitetskravet kan være rettet mod et afhængighedsforhold til en fjerntliggende stat eller til en tilgrænsende, og kan i sidste tilfælde være ledsaget af territorialkrav. Løsrivelsesnationalisme og territorialnationalisme kan være sammenfaldende, men behøver ikke være det. Den marokkanske nationalisme var en løsrivelsesnationalisme i forhold til Frankrig, men en territorialnationalisme i forhold til Mauritania. Den italienske var i forhold til Østrig både en løsrivelses- og en territorialnationalisme. I sine forskellige faser kan nationalismen skifte karakter. Den tyske nationalisme var under Napoleon en frihedsbevægelse rettet mod en fremmed kontrolmagt, blev derpå en enhedsnationalisme, hvis mål var samling af en række stater i et rige. Siden blev den en ekspansiv territorialnationalisme med en imperialistisk målsætning, for så vidt som den tilstræbte kontrol med ikke-tyske områder.

Den oversøiske nationalisme har i sin første fase været en løsrivelsesnationalisme rettet mod de europæiske magter. Efter statsdannelsen har den i en række tilfælde slået over i territorialnationalisme rettet mod nabo-stater. Mange steder kan man desuden tale om en integrationsnationalisme, idet det nationale uafhængighedsparti, hvis målsætning oprindeligt har været rettet mod den europæiske dominans, i en næste fase har stået over for at skulle smelte forskellige etniske grupper, som fandtes inden for samme statsdannelse, sammen i en nation ¹⁾. Denne type nationalisme er flere steder blevet konfronteret med en kulturnationalisme, der f.eks. i Nigeria har taget form af separatisme. Problemet er velkendt fra Europa. I 1830 kunne wallonere og flamlændere i Belgien finde sammen i en løsrivelsesnationalisme vendt mod hollandsk økonomisk og politisk dominans, uagtet sproggrænsen ikke gik mellem Holland og Belgien, men på tværs af Belgien ²⁾. I en senere fase udvikledes en kulturnationalisme, som forårsagede spændinger mellem de to sproggrupper, og i en række tilfælde kan man konstatere, at sproget bliver det polariserende element i nationalitetskonflikter, hvori også indgår sociale spændinger.

I udviklingen af den oversøiske nationalisme har den sociale diskriminering spillet en central rolle. Nationalistiske ledere, der oprindeligt var indstillet på en assimilationspolitik som Ferhat Abbas og Lumumba, slog i reaktion mod ydmygelser ind på en løsrivelsespolitik. Ho Chi minhs første skrift var en protest mod social diskriminering ³⁾. Den sociale diskriminering har

1) Om den oversøiske nationalisme se f.eks. Karl Deutsch & William Foltz, Nation-Building, New York 1966 og Jean-Yves Calvez, op.cit., om nationalismen i almindelighed Hans Kohn, The Idea of Nationalism, New York 1961, Elie Kedourie, Nationalism, London 1961 og K.R. Minogue, Nationalism, London 1969.

2) Jan & Annie Romein, De lage Landen bij de Zee, Antwerpen 1961, bind III, s. 67.

3) Philippe Devillers, Le nationalisme vietnamien, Paris 1962.

ofte været udtryk for eller ledsaget af racisme, hvor folkeslag med forskellige fysiske træk og/eller kulturel baggrund har levet på samme område. Racismen kan være knyttet til nationalismen som i forholdet mellem USA og Japan, men også være et fænomen, der trives inden for den enkelte nation som antisemitismen i Tyskland og "Jim Crow" holdningerne i USA. Den kan formentlig siges at adskille sig fra nationalismen ved i højere grad at være en antifølelse, hvori nationalismens komponent af identifikation med en indgruppe er mindre fremtrædende. Det giver ikke megen mening at tale om sindelagsracisme. Mere konsekvent end nationalismen bygger den på en forestilling om en "nationalkarakter" eller "racekarakter" bestående af nedarvede egenskaber.

Mens antisemitismen har gamle rødder i europæisk kultur, knyttet til religiøse modsætninger, og derved minder om fænomener som den nordiske antikatolicisme eller de religiøse modsætningsforhold i Indien, har forestillingen om "den hvide races" overlegenhed navnlig udviklet sig i forbindelse med europæernes oversøiske ekspansion. Der er tegn på, at der i de oversøiske lande i reaktion mod den hvide racediskriminering har udviklet sig en modracisme, som bidrager til at skabe solidaritets- og fjendskabsstrukturer af betydning for den internationale politik. Dette er måske tydeligst i de afrikanske staters reaktion på den sydafrikanske apartheid-politik, men har også kunnet spores i Kinas bestræbelser på at udnytte "de farvedes" solidaritet imod både Sovjetunionen og USA.

5.4. Transnationale bevægelser.

Nationens absolutte loyalitetskrav har ikke været ubestridt. Andre værdisystemer og bevægelser har hævdet en solidaritet og loyalitet på tværs af de nationale skel. Religionerne har været nævnt som eksempler på transnationale værdisystemer og bevægelser. De har fortsat deres eksistens og indflydelse side om side med nationalismen. Men desuden har andre bevægelser og idésystemer udviklet sig i reaktion mod den.

Voldsanvendelsen ved afgørelsen af internationale mellemværender er blevet mødt med en protestholdning, som man finder hos nogle af renæssancetidens førende humanister som Erasmus af Rotterdam og Thomas Moore, i Jacques Callots stik, hos religiøse sekter som quakerne ¹⁾. I oplysningstiden nåede denne humanistiske pacifisme så vidt udbredelse hos både intellektuelle eliter og magteliter, at mange i årene inden den franske revolution havde forventninger om, at krigen snart ville forsvinde som middel til at afgøre internationale tvister. For Rousseau skyldtes krige som nævnt den eksisterende samfundsorden ²⁾.

1) Om pacifismen og internationalisme Marcel Merle, Pacifisme et internationalisme, Paris 1966.

2) Rousseau, cit. udg., bind III, ss. 592 f.

Denne forestilling om, at krigens egentlige årsager er at søge i samfundets interne magtstrukturer snarere end i det internationale politiske systems struktur, genfindes i senere revolutionær teori, hos Mazzini i det 19. århundrede, hos Lenin og Mao Tse-tung i det 20. Den franske revolution viste imidlertid, at det i det mindste ikke var nok at afskaffe kongerne i enkelte lande, men at den derved opståede forskel i samfundsstrukturer mellem forskellige lande måske tværtimod skærpede konflikterne. Med Napoleon fik krigen et omfang, som kunne sidestilles med det 17. århundredes krige, og på ny meldte en pacifistisk reaktion sig. For eftertiden står den vel stærkest i Goyas raderinger. Men den søgte nu også at skabe en politisk organisation på tværs af landegrænserne i de såkaldte fredsbevægelser, der efter Napoleonskrigene begyndte at tage form, først i USA og England. I 1843 organiserede fredsselskaberne den første internationale "verdensfredskonference" i London. I 1848 udstedte Lamartine som den franske republiks udenrigsminister et fredsmanifest til Europa, og året efter afholdtes en fredskongres i Paris under forsæde af Richard Cobden. Endelig dannedes i 1867 Den internationale liga for fred og frihed ¹⁾. Mod århundredets slutning opnåede fredsbevægelserne så stor indflydelse, at der i 1899 på initiativ af car Nikolaj II, der var bekymret over rustningskapløbets virkninger på den russiske økonomi, for første gang på regeringsplan indkaldtes en international fredskonference i Haag ²⁾.

Det 19. århundredes pacifisme var for en stor del knyttet til den liberale bevægelse, nærmere betegnet til dennes radikale fløj. Allerede under den franske revolution havde denne bevægelse haft en transnational karakter i den forstand, at "patrioterne" i de forskellige europæiske lande var i forbindelse med hinanden. Man ser Kosciuszko optræde snart i Amerika, snart i Polen, snart i Frankrig, snart i Østrig ³⁾. De forestillinger om et internationalt komplot, som den revolutionære bevægelses transnationale karakter skabte hos dens modstandere, var stærkt overdrevne. Men der var livlige kontakter med en klar smittevirkning, hvis kilde først var Amerika, dernæst Frankrig ⁴⁾. Det kultursociologiske fænomen social spredning kan på det politiske område rigt illustreres i disse års revolutionære bevægelse. Ideer og organisationsformer, forfatningstekster og symboler efterlignedes fra det ene land til det andet. Man møder igen denne smittevirkning efter 1830, f.eks. i det belgiske eksemplets indflydelse i Slesvig-Holsten ⁵⁾. Men de liberale og radikale bevægelser

1) Renouvin & Duroselle, op.cit., ss. 260-65..

2) Riasanovsky, op.cit., ss. 443 f.

3) Palmer, op.cit., ss. 157 ff.

4) Ibid., ss. 62, 78, 81, 98, 105 f., 109 f., 115, 128, 160, 169, 187, 274 & 305.

5) W. Carr, op.cit., s. 85.

opnåede aldrig en så klart artikulere transnational organisationsform som arbejderbevægelsen. Måske skyldtes det, at de forsøgte at forene nationalisme og internationalisme. Ligesom den klassiske liberalisme byggede på en antagelse af, at de økonomiske kræfters frie spil ville resultere i en naturlig harmoni, forventede som nævnt Mazzini, at en almindelig anvendelse af den nationale selvbestemmelsesret ville medføre en international harmoni; han var her i overensstemmelse med Lockes forestilling om, at naturotilstanden kunne være fredelig, når blot folk var fornuftige ¹⁾. At være fornuftige ville efter liberal tankegang sige at overføre den liberale stats tanker på det internationale politiske system.

I den radikale fredsbevægelse satte man mere og mere sin lid til international voldgift, nedrustning og international organisation som vejen til fred. På den anden Haag-konference i 1907 gik den franske radikalismes førende ideolog Léon Bourgeois ind for tvungen voldgift. I 1913 udsendte han Pour la Société des Nations, et forsøg på at overføre radikalismens solidaritetsfilosofi på den internationale politik.

Denne konstruktive side af pacifismen, hvis kerne var at forvandle det internationale system til et retssamfund, havde ligesom antimilitarismen rødder langt tilbage, til Francisco Suarez' retsfilosofi og Sullys "Grand Dessein" i det 17. århundrede, Abbé Saint-Pierre, Kant og Bentham i det 18. og til de retslæres bestræbelser på at udvikle en folkeret, der ikke nærmere skal drøftes her, da de har deres egen disciplin.

Før socialisterne var det liberale samfund ikke harmoni, men klassekamp, og de nærede ingen forestillinger om, at samfund af denne type kunne gå op i en højere international harmoni. Derimod havde arbejderne tværs over grænserne fælles interesser, som de fik ganske håndgribeligt dokumenteret, når franske arbejdere overførtes til England som skruebrækkere. Det blev baggrunden for dannelsen af den første arbejderinternationale i 1863, et praktisk svar på Karl Marx' opfordring i Det kommunistiske manifest: "Proletarer i alle lande, foren jer!", der igen i slagordets form var en gentagelse af tanker, som fandtes hos Tom Paine, Babeuf og Buonarrotti ²⁾. Pacifismen og antimilitarismen havde en fremtrædende placering i det socialistiske idésystem, og i en række socialdemokratier mente man også i arbejderbevægelsens internationale organisation at have fundet et middel til at forhindre krigen: generalstrejken.

1) Roger D. Masters, The Lockean Tradition in American Foreign Policy, Farrell & Smith, op.cit.

2) Jacques Droz, Le socialisme démocratique 1864-1960, Paris 1966, ss. 14 ff.

I det internationale socialdemokrati blev tanken om at forhindre krigen ved hjælp af generalstrejken gang på gang bragt på bane ved de internationale kongresser i årene op til 1914. Den blev navnlig fremført fra engelsk og fransk side, men afvist fra tysk som urealistisk ¹⁾.

I den samme periode stod der inden for den internationale arbejderbevægelse en livlig debat om kolonialismen, der på Stuttgart-kongressen i 1907 førte til en - kneben - vedtagelse af en af Kautsky fremsat resolution, der forpligtede socialdemokratierne til at bekæmpe "den koloniale udbytning i alle dens former". Der var her, som når det gælder pacifismen og forestillingerne om et internationalt retssamfund tale om holdninger, hvis oprindelse kan føres helt tilbage til den europæiske ekspansions tidligste fase. Fra Las Casas' sønderlemmende angreb på den spanske adfærd i den nye verden i begyndelsen af det 16. århundrede til vor egen tids internationale Vietnam-bevægelse går en antiimperialistisk strømning, der er varierende i styrke og indflydelse, men har en række fællestræk, hvoriblandt en klar afvisning af nationalismens "Right or wrong, my country". Indignationen over landsmænds umenneskelighed forenes med en empatisk holdning over for fremmede folkeslag, der i slutningen af det 17. og det 18. århundrede fører til en idealisering af primitive folkeslag i dyrkelsen af "den ædle vilde", hvortil analogier kan findes i vor egen tids antiracisme og antiimperialistiske holdninger til ulandene, ligesom man kunne finde en parallellisme mellem det 18. århundredes dyrkelse af "den gode røver" og vor egen tids af guerilla-helten ²⁾.

Det er allerede med henvisningerne til Mazzini og Orla Lehman antydet, hvorledes nationalismen i en række tilfælde får overvægt over liberalismen hos de nationalliberale, hvis kriteriet for en liberal holdning er, at den nationale selvbestemmelsesret må afgøre grænserne mellem nationerne. Også i socialdemokratiet tørnede national loyalitet sammen med loyaliteten over for en transnational bevægelse og et internationalt idésystem. Det parti, som havde det nationale problem mest inde på livet, var det østrigske, og det søgte at finde en anden løsning på det end den traditionelle liberale, som de befolkningsgeografiske forhold i Østrig-Ungarn gjorde praktisk uhensigtsmæssig. I modsætning til den liberale nationalstatstanke, teoretisk udformet af Stuart Mill, satte det østrigske socialdemokrati på Brünnkongressen i 1899 "nationalitetsstaten", en multinational stat, hvori nationaliteternes ligeberettigelse skulle sikres ikke bare ved en opdeling i regioner efter den dominerende nationalitet, men ved, at hver af de otte nationaliteter på østrigsk område også

1) Ibid., ss. 138 ff.

2) Chaunu, op.cit., s. 237, Yrjö Hirn, Goda vildar och ädla rövare i dikt och verklighet, Stockholm 1941 og generelt Marcel Merle, L'anticolonialisme, Paris 1969.

opnåede selvforvaltning i kulturelle spørgsmål uden for deres egentlige nationalitetsområde. Nationer skulle sidestilles med religioner. I sin egen organisation forsøgte det østrigske socialdemokrati at virkeliggøre disse principper, der udvikledes udførligt teoretisk af Bauer og Renner ¹⁾.

På det tidspunkt, hvor det østrigske socialdemokrati kom til magten, var det østrig-ungarske rige allerede opløst i "nationalstater", således at dets nationale ideer aldrig blev prøvet på statsplan. Allerede på partiplanet var denne udvikling dog blevet foregrebet, da de tjekkiske socialdemokrater ved kommunevalget i Brün i 1905 opstillede sammen med de borgerlige partier mod det østrigske socialdemokrati. Også inden for socialdemokratiet viste nationalismen sig her stærkere end den transnationale solidaritet, et forhold, der i den internationale politik skulle træde skarpt frem ved krigsudbruddet i 1914.

Kun mindretalsgrupper vendte sig konsekvent mod krigen, satte den internationale loyalitet over den nationale, og netop denne holdning til krigen blev en af forudsætningerne for deres succes, først med oktoberrevolutionen i Rusland, derpå ved oprettelsen af III internationale. Når der i Frankrig i 1920 blev flertal i socialdemokratiet for en tilslutning til den kommunistiske internationale, og landet dermed fik et stærkt kommunistparti, må det bl.a. ses på baggrund af, at socialdemokratiet siden 1918 havde haft en stærk tilstrømning af hjemvendte frontsoldater, der ønskede at give udtryk for en protest mod det, de havde været igennem ²⁾. Socialismens dragning lå primært i dens pacifisme.

Når man vender sig til det for faget international politik mest relevante spørgsmål, hvilken virkning de transnationale bevægelser har på staternes adfærd i forhold til hinanden, er det imidlertid ikke tilstrækkeligt at konstatere, at 1914 afslørede maksimalmålet, at forhindre krigen, som en illusion, noget der bl.a. må ses på baggrund af, at en af Tysklands modstandere var det autoritære Rusland. Også under og efter krigen prægede værdisystemet socialdemokratiernes stillingtagen i antinationalistisk retning. De franske socialdemokraters ønske om en folkeafstemning i Alsace er nævnt. I 1917 arbejdedes der under ledelse af den svenske socialdemokrat Hjalmar Branting, der allerede i 1905 havde bekæmpet de nationalistiske strømninger under unionskrisen, for en forhandlingsfred ³⁾. I Italien var socialdemokra-

1) Droz, op.cit., ss. 103-6; Otto Bauer, Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Wien 1907, Karl Renner, Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat, Wien og Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, Wien 1917.

2) Annie Kriegel, Aux origines du communisme français, Paris 1970.

3) Droz, op.cit., ss. 272 & 155.

ten Leonida Bissolati en af de førende modstandere af de irredentistiske krav under fredskonferencen, og i Tyskland vendte Bernstein sig skarpt mod den nationalistiske reaktion på Versailles-traktaten ¹⁾. I 1923 gik Léon Blum mod Ruhr-besættelsen og var med til at bane vej for den fransk-tyske samarbejds-politik, der muliggjordes med det socialdemokratisk-radikale venstrekartels sejr ved valget i 1924 ²⁾.

Den bolsjevikiske gren af socialdemokratiet, der havde fået magten i Rusland ved oktoberrevolutionen, undgik, da kommunisterne ikke i mellemkrigstiden varigt fik magten i andre stater, det loyalitetsdilemma, som havde ramt både de liberale, de radikale og socialdemokraterne. I både teori og politik underordnedes den nationale selvbestemmelsesret klart hensynet til den revolutionære magtovertagelse. De østrigske tanker om en nationalitetsstat havde i årene før krigen vundet genhør i de russiske jøders organisation Der Bund, men de blev tilbagevist af Stalin, som i 1913 efter et besøg i Wien lagde navn til et bolsjevikisk programskrift om nationalitetsspørgsmålet, der øjensynlig er inspireret af Lenin ³⁾. I stedet for den østrigske idé om personalautonomi foresloges en regionalautonomi, hvorved hver nationalitet fik sin nationale region, mens den ikke nød godt af nationale rettigheder uden for denne region. Løsrivelsesretten eksisterede inden den socialistiske revolution, men ikke efter. "Ingen marxist kan", erklærede Lenin i januar 1918, "uden at bryde med sine grundsætninger og med socialismen overhovedet bestride, at socialismens interesser står højere end folkenes selvbestemmelsesret" ⁴⁾. På samme linie skrev Stalin i forordet til 1920-udgaven af sin piece om det nationale spørgsmål:

Vi er tilhængere af Indiens, Arabiens og andre koloniers løsrivelse fra Ententen, eftersom disse landes løsrivelse fra imperialismen ville betyde deres befrielse, en svækkelse af imperialismens positioner og en styrkelse af revolutionens positioner. Derimod er vi mod løsrivelsen af Ruslands landområder, fordi det for disse områder ville betyde imperialistisk slaveri og svækkelse af vore egne positioner.

I overensstemmelse med disse doktriner generobrede den socialdemokratisk regerede georgiske republik i 1921, skønt Lenin året før havde anerkendt dens selvstændighed, et træk, der blev en af årsagerne til det endelige

1) Arno Meyer, op.cit., ss. 204-10 & 791.

2) Adolf Sturmthal, The Tragedy of European Labour 1918-1939, London 1944, s. 59 og Droz, op.cit., s. 233.

3) Edward E. Smith, La jeunesse de Staline, Paris 1968, kap. 12, S. Shaheen, The Communist Theory of National Self-Determination, Haag 1956, Helène Carrère d'Encausse, Communisme et Nationalisme, Revue française de science politique, Paris 1965, nr. 3 og Pipes, op.cit.

4) Rabl, op.cit., s. 95.

brud mellem II og III Internationale i 1922 ¹⁾.

I overensstemmelse med den leninistiske doktrin blev Sovjetunionen opdelt i "autonome" områder og republikker efter nationale kriterier, og de nationale sprog opdyrkedes, samtidig med at den "borgerlige nationalisme" bekæmpedes. I Asien blev tilløb til nye nationalsprog som dżagataityrkisk brudt ved ophøjelse af en række stammesprog til skriftsprog og en gryende muhammedansk nationalisme derved brudt efter det gamle divide et impera princip ²⁾. Nationalitetsprincippet fulgtes således i den indre strukturering af staten samtidig med, at den nationale selvbestemmelsesret i liberal forstand forkastedes. Men hvis nationalismen også over for kommunismen viser samme gennemslagskraft som i forhold til andre ideologier, kan den på længere sigt få en desintegrerende virkning af samme karakter, som man har iagttaget i andre multinationale riger som først det osmanniske, derpå det østrig-ungarske og endelig de vest-europæiske koloniriger.

På det internationale plan har kommunismen i det mindste ikke undgået denne udvikling. Efter at den ved udgangen af den anden verdenskrig havde overtaget magten i nye stater, begyndte den samme spænding mellem national og transnational loyalitet, som tidligere havde vist sig i de liberale og socialdemokratiske bevægelser, at gøre sig gældende, først i Jugoslavien, hvor kommunisterne havde erobret magten uden sovjetisk bistand, senere i Polen, Ungarn, Albanien og Kina, efter tilbagetrækningen af de sovjetiske tropper i 1958 i Rumænien og endelig i 1968 i Tjekkoslovakiet, hvis besættelse bl.a. kan have været foranlediget af den smittevirkning, den større nationale autonomi for Slovakiet havde i Ukraine og andre sovjetiske ledstater, vel navnlig de baltiske.

I Vesteuropa blev socialdemokratiet sammen med de kristelige demokrater en af bærerne af den europæiske integrationsbevægelse, der navnlig i Frankrig, Belgien og Holland tolkedes som en virkeliggørelse af partiets traditionelle internationale værdisystem ³⁾. I England realiseredes socialdemokratiets anticolonialistiske ideologi i de første efterkrigsårs afkoloniseringspolitik. Det er måske også på dette felt, arbejderbevægelsens faglige transnationale organisation, den faglige internationale, der stiftedes i Bruxelles i 1949 og har tilslutning fra 93 lande, navnlig har søgt at påvirke den internationale politik ⁴⁾.

1) Carr, The Bolshevik Revolution, Harmondsworth 1966, I, ss. 350 & 397 ff. og Droz, op.cit., s. 181.

2) Helène Carrère d'Encausse, De quelques Aspects de la Cohabitation des Russes et Musulmans en U.R.S.S., Revue française de science politique, Paris 1963, nr. 1, s. 131.

3) Bjøl, La France devant l'Europe, kap. 7.

4) Merle, op.cit., s. 185.

Som transnationale kræfter af en anden karakter kan også anføres de internationale organisationers sekretariater og de internationale "forhandlingsmiljøer", som tidligere har været omtalt. Endelig bør nævnes de videnskabelige kredse, som har været berørt i forbindelse med sociale strukturændringer. Der er her muligvis tale om miljøer, som har en større modstandskraft over for nationalismen end de på politiske ideologier baserede transnationale bevægelser, idet holdningsundersøgelser i en række lande viser, at etnocentriske holdninger er negativt korreleret med uddannelsen. I Frankrig har man således konstateret, at tilhængere af en fransk-tysk tilnærmelse stiger fra 46% i grupper, der kun har folkeskoleuddannelse, til 81% hos grupper med højere uddannelse ¹⁾. Tilsvarende aftager isolationistiske holdninger i USA med uddannelsens grad ²⁾.

Med industrialiseringen og udvikling af samhandelen udvides endelig forretningsverdenens transnationale kontakter og det, man kan kalde det transnationale økonomiske miljø.

Hele spørgsmålet om forholdet mellem politisk og økonomisk udvikling i de enkelte samfund og i den internationale politik er dog kompliceret i den forstand, at processer, der i den interne politik anses for fremskridt, ikke nødvendigvis er det i den internationale, hvis målestokken her er en udvikling mod konfliktløsning uden voldsanvendelse. En økonomisk moderniseringsproces kan i visse faser muliggøre og måske endda medføre en ekspansiv udenrigspolitik. Nationalismens udvikling, der indadtil har været betinget af skolegang og reformer af samfundet efter folkesuverænitetetsprincippet, har internationalt i en række tilfælde været konfliktskabende. Revolutionære strukturændringer, der indadtil har betydet større social lighed, har i forholdet til andre samfund ofte skabt øget mistillid. En teknologisk udvikling, der skaber betingelser for en højere levestandard, kan samtidig betyde en kraftig forøgelse af våbnenes ødelæggende virkning. Forsøg på at overføre retsstatens normer til internationale politiske systemer kan, som George Kennan har fremhævet, føre til, at internationale konflikter får endnu større dimensioner ³⁾. På samme måde medfører anvendelsen af moralske normer fra omgang mellem enkeltpersoner til forholdet mellem stater ikke nødvendigvis færre og mindre konflikter. Den gennemkorrupte Talleyrand var i sin udenrigspolitik mindre konfliktskabende end den ubestikkelige Napoleon.

1) Sondages, Paris 1958, nr. 1-2, s. 67.

2) Gabriel Almond, The American People and Foreign Policy, New York udg. 1962, s. 128.

3) Kennan, American Diplomacy, ss. 100 ff.

Martin Wight har da også stillet det fundamentale spørgsmål, om ikke international politik er "incompatible with progressivist theory" ¹⁾.

Det kan som hele spørgsmålet om, i hvilken retning de sociale kræfter, der er blevet identificeret i de foregående kapitler, virker, næppe besvares uden at vende opmærksomheden mod det miljø, hvori de politiske beslutninger bliver til, hvori de sociale kræfters "output" virker som "input".

1) Butterfield & Wight, op.cit., s. 26 og mere kategorisk benægtende i International Relations, London april 1960.